

శ్రీ
మల్లభూపాలీయము
నీతి శతకము

మహా పాథ్యాయ
ఎలకూచి బాలసరస్వతీకృతము

వేదము లక్షీనారాయణకాస్త్రీ
రచించినవ్యాఖ్యతో కూడినది.

చెప్ప పురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుఅండ్సన్స్ వారిచే

ప్రకటితము.

All Rights Reserved.]

[Price Re. 1-0-0

❖ ని ఘం టు వు లు. ❖

	రూ 1-కి ద్దు. ఆ.	
శ్రీ వేంకటేశాంధ్రము, పద్యకావ్యము	...	0 6
ఆంధ్ర నామసంగ్రహము, ఆంధ్ర నామకేషము, సారిబనిఘంటువు, టీక, అకారాద్యనుక్రమణికతో	...	1 8
బాలచంద్రోదయము	...	0 8
షడ్భాషామంజరి, (ఆరుభాషల ఒకేబుద్ధి)	...	1 8
తెనుగుసామెతలు with English Translation by Captain Carr	...	1 4
శబ్దార్థచంద్రిక, శ్రీమహాకాళీ నుబ్బారాయకృత ఆంధ్ర నిఘంటువు	6	0
Sankaranarayana's English-Telugu Dictionary, శంకరనారాయణగారి నిఘంటువు (ఇంగ్లీషుపదములకు తెనుగు అర్థముగలది)	12	0
English-Telugu Pocket Dictionary ఇంగ్లీషు-తెనుగు సాక్షిట్రుడిక్షనరి	...	3 8
Translation Guide-English to Telugu & Vice Versa.	2	8
సంస్కృతాంధ్ర నిఘంటువు	...	3 8

❖ ఆంధ్ర వ్యాకరణములు, అలంకారములు. ❖

ఆప్సకవీయము	...	3 0
ఆనందరంగరాట్టండము	...	1 8
ఆంధ్ర భాషాభూషణము, పద్యకావ్యము	...	0 6
ఆంధ్ర చంద్రాలాకము	...	0 12
కవిజనసంతోషిని	...	0 8
కవిసంశయవిచ్ఛేదము	...	0 8
సులక్షణసారము	...	0 12
వేంకయ్యవ్యాకరణము	...	0 4
ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి, సటీక	...	0 12
ఆంధ్ర శబ్దమంజరి బ సీతారామాచార్యులు	...	0 8
బాలవ్యాకరణము, దూకె రామమూర్తిగారి టీకతో	...	3 0

శ్రీ
మల్లభూపాలీయము

నీతి శతకము

మహా పాథ్యాయ

ఎలకూచి బాలసరస్వతీకృతము

వేదము లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
రచించినవ్యాఖ్యతో కూడినది.

DONATED TO
TTO CENTRAL LIBRARY

చెన్నపురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుఅండ్ సన్స్ వారిచే

ల క టి క ము.

All Rights Reserved.]

[Price Re. 1-0-0

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of **V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS**
at the 'Vavilla' Press
Madras.

అ వ తా ర క

“సిద్ధిః సాధ్యే సతామస్తు ప్రసాదాత్తస్య ధూర్జటే,
జాహ్నువీఘ్నేనలేభేన యస్తూర్ధ్ని శశినః కళా.”

ఎలకూచి బాలసరస్వతికృత మగు మల్లభూపాలీయమునకు మూలము
సంస్కృతభాషయందలి “సుభాషిత త్రిశతి.” దానిని రచించిన

శ్రీభర్తృహరికవింగూర్చి ప్రశంసాలేఖము.

భర్తృహరి విఖ్యాతప్రాచీనకవులలో నొకఁడు. అతనిని అతని గ్రంథములనుగూర్చి విశ్వసనీయము లగు చరిత్రాంశములు కానరావు. అతని జీవితములోని కొన్నియంశములు మాత్రము కథారూపమున ననుశ్రుతముగా సంప్రదాయబద్ధమై లోకమున వ్యాపించి యున్నను నవి యొండొంటికి పోసఁగి యొండొకటివచ్చుటచే నావివిధగాధలకు సామరస్య మేర్పడుచుట దుస్సాధ్యమే యగును. భర్తృహరి ఉజ్జయినీరాజవంశస్థుఁడనియు, తనకు రాజ్యపరిపాలనార్హతయున్నను తనభార్య దుశ్శీలముచే సంసారబంధమునకు రోసి రాజ్యమును తమ్ముడగు విక్రమార్కున కప్పగించి తాను వానప్రస్థుఁడయ్యె ననియు నొకప్రతీతి కలదు. ఈవిక్రమార్కుడే విక్రమశకాబ్దమునకు మూలపురుషుఁడు. అది యటుండనిండు. భర్తృహరిరచితము లగు శతకములనుండి యతనికి జీవితమున నాకాభంగము మిక్కిలిగ నేర్పడె ననియు, స్వకుటుంబమునో ఇరుగుపొరుగులనో సూక్ష్మవృష్టితోఁ బరిశీలించుటవలన స్త్రీలశీలమున నతనికి సంశయము బలపడియె ననియు నున్నవత్తు మగును. అతనినిగూర్చి గ్రంథస్థములైన కొన్నివిషయముల నిట పేర్కొందము.

1. పూర్వోక్తసంఘటనను వివరించుచో నొకానొక గ్రంథమున భర్తృహరి భార్యపేరు ఆనంగనీన అని యున్నది. 2. ఇంకొక గ్రంథమున భర్తృ

హరి తండ్రి వీరసేనుఁ డనుగంధర్వుఁ డనియు, నీకనికీ భర్తృహరి విక్రమా దిత్యుఁడు, సుభటవీర్యుఁ డను ముగ్గురు కుమారులును మైసావలి యనుకుమార్తె యునుగా నలుగురు సంతాన మనియు తెలియవచ్చును. 3. భర్తృహరి తల్లి సుశీల; ఆమెమూలమున నితఁడు మాతామహునిరాజ్యమున కధికారియై, దానిని తనసోదరుఁడు విక్రమాదిత్యున కొనఁగ ననిమఱియొకగాధ. 4. భర్తృ హరిభార్య పద్మాక్షి యని యింకొకకథ. 5. చంద్రగుప్తుఁ డనుబ్రాహ్మణునకు నాల్గవర్ణ ములనుండియు నల్లరుభార్య లనియు, వారికి యథాక్రమమున వర రుచి, విక్రమార్కుఁడు, భట్టి, భర్తృహరి, యనుకుమారులు జనించి రని మఱియు నొకగాధ. ఇట్టిగాధలనుండి కవిచరిత్రమును నిర్ధారించు టెంత కష్ట మో చదువరు లూహింపవచ్చును. కాని వానిమూలమున మనకవి “రాజ న్యుఁడు, ఇహమును రోసి విరాగియై సన్యసించి యడవులఁ బట్టినవాఁడు, గొప్ప విద్వాంసుఁడు, యోగి, కవి” యనునంశము లూహించుకొనవచ్చును.

శతకరచనము.

భర్తృహరిశతక త్రయమునకు కర్త యనుట సార్వజనీనక మగు నభి ప్రాయము. ఆశతక త్రయమును లఘువుగా పఠించువారి కందలి శ్లోకములు పర స్పరాకాంక్షలేని కూర్పులుగఁ దోచును. ఈసందర్భమును పురస్కరించు కొనియు, నిందలిశ్లోకములు కొన్ని యితరకావ్యములఁ గనఁబడుటచేతను ఇవి స్వతంత్ర రచనములు కాక జ్ఞానకావ్యములనుండి సంగ్రహించిన శ్లోకముల కూర్పు అని యొకసిద్ధాంతము బయలుదేరినది. ఎవఁడో యొకకవి శతకములను రచించి భర్తృహరి కంటఁగట్టె ననియు నింకొకసిద్ధాంతము పుట్టినా, దానికి పండితాదరణము కలుగలేదు. మొదటి సిద్ధాంతమును విపులముగా పరిశీలించితి మేని కావ్యేతరములలోఁ గనపట్టు నిందలిశ్లోకములసంఖ్య యత్యల్పము; ఆ కావ్యములు నైతము భర్తృహరి యనంతరము పుట్టినవియు, అట్లే ప్రశస్తములు కానివియు నగును. మనకవి వానిని స్వతంత్రముగా రచింపక యేర్పిహూర్చియే యుండిన తనగ్రంథమునకు నామాంతర మొసఁగియే యుండును. శ్లోకములును

మన మనుకొనునంత విశ్లిష్టములు కావు. వివిధవర్గములుగ విభజింపఁదగిన లక్షణములు నిండుగాఁ గలవు. సూక్ష్మదృష్టితో పరించువారికి అవి యిహమును రోసిన హృదయమునుండి బొంగిపొరలు భావపరంపరలుగ, లోకవృత్తమును గని అతివ్యాకులముపాలైన హృదయమందలి యావేగము నణఁపఁజాలక వెలువరించిన యావేదనముగ స్ఫురింపక తప్పదు. ఆయాసందర్భముల వేదనపాలైనపుడు తనహృదయభావమును వెలువరించి యుండుటచే అవిరతకథనమున గోచరించు పరస్పరాన్వయము ఆశ్లోకముల కన్నట్టదు. దీనిని పురస్కరించుకొని అసీతిపరులు స్వీయరచనములకు గౌరవ మాపించుకొనుతలంపుచే వానిని భర్తృహరికి అంటఁగట్టి ప్రక్షీప్తములను పెంచిరి. ఆ ప్రక్షీప్తముల నసలువాని నుండి బహిష్కరించుట కాలగతివలన నతిశ్లిష్ట మైనది.

కాలము.

ఈకవి తన గ్రంథమునఁ దన్నుఁ దనకాలమునుగూర్చి లేకమాత్రమును బ్రస్తావించలేదు. కనుక పండిత ప్రతీతిని, గ్రంథస్థ ప్రమాణములను, ఇతరకవుల వ్రాతలను సాధనములుగాఁ గొని నిర్ధారించవలసి యున్నది.

భర్తృహరి శకపురుషుఁ డగు విక్రమార్కునిభ్రాత యని పండిత ప్రతీతి గదా! ప్రాచీనచరిత్రాన్వేషకు లీయంశము నాక్షేపించినట్లు కానరాదు. విక్రమశకము క్రీస్తుపూర్వము ౨౮౬-వ సం॥న నారంభ మనుట శిష్టుల యనుమతి నందిన విషయము.

ఇఁక గ్రంథస్థనిదర్శనము లంతగా కవికాలనిర్ణయమున కుపకరింపకపోవుటయేగాక సందిగ్ధములుగ కూడ నున్నవి. ఆశతకములు వేదాంతపరిభాషాజటిలములు. అయినను వేదాంతసిద్ధాంతములు వందలకొలఁదిసంవత్సరములుగా చర్చితములై పూర్వచక్షుసిద్ధాంతీకరణముల నిష్పత్తి నొందినవి గావున కేవలము వానియాధారమున కాలనిర్ణయము సాధ్యముగాదు. ఈసిద్ధాంతములను లోకసామాన్యమునకు ప్రచురమున వెల్లడి చేసినవారు కుమారిభట్టులు;

వీ రెనిమిదవశతాబ్దమువారు. తర్వాతివారు ఆదిశంకరులు; వీరు తొమ్మిదవశతాబ్దమువారు అని కొందఱును, కా రని కొందఱును వాదింతురు. కావున వేదాంతము తొమ్మిదవశతాబ్దమాదిగా వ్యాప్యమైనదిగా దానియొద్దవ మంతకు బహుకాలము పూర్వమే యనుట సువిదితముగదా? కనుక వేదాంతపరిభాష నాశ్రయించి మనము కవికాలము నూహింప నెంచుట సమంజసము కాదు.

ఈశతకములలోఁ బురాణముల ప్రసక్తియుఁ గలదు. పాశ్చాత్య శండితులదృష్టిలో పురాణము లిటీవల వేయిసంవత్సరముల క్రిందటివేగాని అంతకు మునుపటివి కావు. వారిలోఁ గొందఱిమతమున నివి 'క్రీ. శ. పండ్రెండు పదుమూడు శతాబ్దముల నాటివి. కావున పాశ్చాత్యవిమర్శకుల యభిప్రాయము లీపట్టున మన కప్రయోజకములు. మఱియు పురాణముల లోని ప్రక్షిప్తభాగముల విషయమున నేలాటి యభిప్రాయభేదములు ప్రబలియున్నను ఆపురాణములమూలభాగములకుఁ గర్త వేదవ్యాసమహర్షియే యని భారతీయసంప్రదాయము; దీనిని తోసిరాజనుట అవివేకము. వ్యాసుఁడు శ్రైస్తవశకమునకు వేలకొలదియేండ్లు మునుపటివాఁ డనుట నిశ్చయము. అందు వలన క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దమునాటికే పురాణములు ప్రాచీనతమము లనుట నిర్వివాదముగదా! కనుక కేవల పురాణప్రసక్తినిబట్టియు నొక గ్రంథము నర్వాచీన మనుట పొసఁగదు. ఇక బాహ్యప్రమాణములను పరిశీలింతము.

. భర్తృహరిశతకములను వ్యాఖ్యానించినవారు హహాబలుఁడు, ఆపంచి రామచంద్రబుధేంద్రుఁడు, ధనసారుఁడు, రామర్షి, గుణవిసయ్యుఁడు, మిసా శాఘుఁడు, ఇంద్రజితుఁడు అనువార లని సంస్కృతవాఙ్మయచరిత్రకారులు శ్రీయుత కావ్యవినోదులు కృష్ణమాచార్యులవారు పేర్కొనియున్నారు. వారిలో నొకరైనను కవికాలనిర్ణయకవిషయమై శ్రద్ధపూనినట్లు కానరాదు. కాని వారిలో రామచంద్రబుధేంద్రుఁడు రచించిన వ్యాఖ్య అంధదేశముననే గాదు; యావద్భారతమునను వ్యాప్తి నందియున్నది. ఆయన పీఠికలో "విప్రేణాభూతపూర్వం" అను శ్లోకమున "ఒకానొకప్పు డొకబ్రాహ్మణుఁడు

తనకు సూర్యప్రసాదముచే లభించినఫలమును తనప్రభు వగు భర్తృహరికి నొసంగఁగా దాని నతఁడు తనప్రియభార్య కిచ్చెను. ఆమె దానిని తాను భుజింపక తనజారునకును, అతఁడు తన ప్రియేశ్వరకును అర్పించి రనియు, ఈ సంగతి ప్రత్యక్షమైనంతనే రాజు లోకవృత్తముపై నేవగొని విరాగియై కాననములఁ జేరెను.” అన్న జనప్రతీతి నిట తడవియున్నాఁడు గాని దాని సత్యాసత్యముల విమర్శించినట్లు స్ఫురింపదు. సాధారణముగా ప్రసిద్ధపురుషులనుగూర్చి అవినీతులు తమబుద్ధిబలముకొలఁచి గాధల నెన్నిటినిో కల్పించుటయు, వాని నట్లే సత్యము లని పామరజనము విశ్వసించుటయు మనము నేటికిని చూచుచున్నాము. ఇది యొక గుడ్డిఛాందసవృత్తము. వ్యాఖ్యాత లెల్లరు “రత్నము రత్నమేకదా! అది యేనాటి దన్నప్రశ్న మన కేల?” అన్న నుడికి దాసానుదాసులై తలయొగ్గిరేకాని సత్యాన్వేషణయత్నము చేసిన వారే లేరు. ఇతరకవు లెవరుగాని తమ కవిస్తుత్యాదికములలో అతనికాలమును నిర్ణయించుటకు తగినంతవిశదముగా నతని ప్రశంసచేసినవారును కారు.

ఇట్లుండినను వేటొక ప్రబలాధారముచే దీనిని కొంతపఱకు నిశ్చయింప వచ్చును. పారసీకభాషలో ‘కలిల-ఉ-దిమ్నా’ అను గ్రంథము గలదు. ఇది క్రీ. శ. 531-579 ప్రాంతముల పారసీకమును పాలించిన యొకానొక ఘానుషాస్త్రోత్సాహమున రచియింపఁబడిన గ్రంథము. దానికి మూలము మనసంస్కృతపంచతంత్ర మనుట సర్వాంగీకారముఁ బడసిన విషయము. కనుక పంచతంత్రము ఆధమపక్షము క్రీ. శ. ఆఱవశతాబ్దారంభకాలముననే ప్రాచుర్య మందియింపఁడె ననుట కేలాటి సంశయమును గన్నట్టదు. పంచతంత్ర మామూలాగ్రము స్వతంత్రరచన కాదు. నాటికి ప్రశస్తములై యుండిన గ్రంథములు పెక్కింటినుండి బహుళముగా నుదాహరణములఁ గైకొని యున్నది. దాని కాధారము లగు గ్రంథములలో నీ నీతిశతక మొకటి. అందుండి యొకశ్లోకము (“గజభుజిబిహిషాబివృద్ధనం, శశి దివాకరయోర్ధ్ర)హవీడనమ్, మతిమతాంచల్ల లోక్య దరిద్రతాం, విధి రహోబలవానితి మే మతిః,” చూ.రి.రీపద్యము-మది

భూపా.) ఉదాహృతము. ఈ యుదాహరణమే పారసీగ్రంథమునందును గలదు. కనుక నీతిశతకకర్త శ్రీ. శ. 500-కు పూర్వమే యుండెననుట స్థిరము. అనఁగా కవికాలమును అయిదవశతాబ్ది కీవలికి లాగుటకు వీలులేదు.

మఱొకమతము భర్తృహరి శ్రీ. శ. 7-వ శతాబ్దమువాఁడనుట. దానికి భర్తృహరి కాళిదాసీయ మగు నొకశ్లోకమును (“భవన్తినమ్రాస్తరవః
ఫలార్ద్రమైః...పరోపకారిణామ్.” కాకుం. 5 అం.చూ. 61 మల్లభూ.) స్వ
గ్రంథమున నుదాహరించుటయు కాళిదాసు 6-వ శతాబ్దము వాఁడనుమత
మునే యాధారములు. దీని కాక్షేపణ మిది. కాళిదాసుకాలము బహువివాద
గ్రస్తమై యుండినది, కాని చాలినన్ని ప్రమాణములను గొని అతఁడు శ్రీ. పూ.
ప్రథమశతాబ్దివాఁడని పండితులు నిశ్చయించి యున్నారు కావున నీవాదము
నిలువఁజాలదు. ఇంక నొకవిషయము. ఇల్లింగను చై నాయూత్రికుఁ డీదేశమునకు
యాత్ర మెయి 7-వ శతాబ్దాంతమున వచ్చియుండి భర్తృహరి తానువచ్చుటకు
పూర్వము నలువదియేండ్లనాఁడు గలించినట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈభర్తృ
హరి వైయాకరణి. ఆధునికవిద్వాంసులమతమున శతకకవియు, వైయాకర
ణియు భిన్నులు. ఈమతమును నేటిదనుక నాక్షేపించినవా రొక్కరును కనఁ
బడరు. కనుక నేడవశతాబ్దిసాధారణ మడుగంటుచున్నది. భర్తృహరి తన
గ్రంథమున నెచటను సమకాలికకవులనో, సమకాలికసంభవములనో తడవి
యొండనికారణముచేతను, ఇతరు లెవరు నాకనిపే రుదాహరింపనికారణము
చేతను సాంప్రదాయ కాభిప్రాయమునకు విరుద్ధముగా నేలాటి ప్రబల ప్రమాణ
ములు గన్పట్టమివలనను పండిత ప్రతీతి ననుసరించవచ్చును.

వైవిషయముల పర్యాలోచనేఘటితముగా భర్తృహరి విక్రమార్కుని
కాలమున అనఁగా శ్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దిమధ్యమున వెలసె నని నిశ్చయించ
వచ్చును.

భర్తృహరి ద్వితయము.

సుభాషితప్రిశతికర్త భర్తృహరి యొక్కఁడును, వాక్యవదీయకర్త భర్తృహరి యొక్కఁడునుగా భర్తృహరు లిరువురని కోల్పోకు మహాశయుఁడు పేర్కొనియున్నాఁడు. ఈయభిప్రాయమును ప్రకాశమొనర్చుచు భట్టి కావ్యప్రశంసయందద్దానికర్త భర్తృహరి యనియు, ఆభర్తృహరిని విక్రముని సోదరునిగా శతకకర్తగా భ్రమింపరాదనియు హెచ్చరికయు కావించియున్నాఁడు. ఈభర్తృహరు లిరువురు నొక్కరా? లేక భిన్నులా? ఈవిషయమై శ్రీ 'పక్' అను పండితుఁడు సప్రమాణముగ నిట్లు రూపించియున్నాఁడు :—

“విదవశతాబ్దాంతమున భారతదేశమునకు వచ్చియుండిన చైనాయాత్రికుఁడు ఇల్లింగను నతఁడు తా నాదేశమునకువచ్చుటకు నలువదియేండ్లుపూర్వము వైయాకరణియు వాక్యవదీయకారుఁడు నగు భర్తృహరి మరణించియుండెనని వ్రాయుచు, “అతఁడు బౌద్ధుఁడు; రత్నత్రయమునందును, ద్వివిధశాస్త్రముందును దృఢభక్తివిశ్వాసములు కలవాఁడు” అని వ్రాసియున్నాఁడు. పదునొకండవశతాబ్దాంతమున నుండిన వాచస్పతిమిశ్రుఁడు వాక్యవదీయకర్త పేద బాహ్యుఁడని పలికియున్నాఁడు. ఆకాలమున బౌద్ధులను పేదబాహ్యులని మనవారు వ్యవహరించుచుండిరి. ఇల్లింగు పేర్కొన్న భర్తృహరివైయాకరణి బౌద్ధుఁడనుట కిది యుపబలముగా నున్నది. కుమారిలభట్టు వాక్యవదీయకర్తను నిరసించినవిధము చూడ నతఁడు కేవల బౌద్ధుఁడై యుండెననుట కే సంశయమును లేదు.

“సుభాషితప్రిశతికర్త యన్ననో వేదాంతవిషయతత్పరుడైన శివభక్తుఁడగుట ఆగ్రంథమే యుద్ఘోషించుచున్నది. వేయేల? “దిక్కాలాద్యసవచ్చిన్న” యను నీతిశతక ప్రథమశ్లోకము ఈవి వేదాంతతత్పరతను రూఢి కెక్కించును. దీని నాధారముగాఁ గొని భర్తృహరి శ్రీ. పూ. ప్రథమ

శతాబ్దివాఁడు కాఁడన్న శ్రీతెలంగుగారి వాచము ఇంతటితో గోడచాటగు చున్నది" అని.

భర్తృహరియు భట్టియు

భట్టికావ్యకర్త యగు భట్టియే భర్తృహరి యని యొకప్రతీతి గలదు. ఈ భట్టి శతకకర్త యగు భర్తృహరియూ, వాక్యపదీయకర్త భర్తృహరియూ యని శంక పుట్టుచున్నది.

భట్టి విష్ణుభక్తుఁడు; వాక్యపదీయకర్త బౌద్ధుఁడు. కనుక భట్టి వైయాకరణిభర్తృహరి కాఁడు. ఇక శతకకారుఁ డగుభర్తృహరి యగునేమో యాలోచింపవలసియున్నది. జనశ్రుతిని విడిచి యిరువురచరిత్రములను బరిశీలించిన నిద్దఱు నొక్కచే యనుట పొసఁగ కున్నది. భర్తృహరి క్షత్రియుఁడు, భట్టి బ్రాహ్మణుఁడు. భర్తృహరిది మధ్యభారతదేశము, భట్టిది యతని కావ్య ప్రమాణములనుబట్టియే పలభీరాజాస్థానము. వీరిరువురిశైలులందును భేదము గల దని పండితులు ప్రమాణీకరించియున్నారు. భట్టిరచన పదప్రయోజన మెఱింగినపై వ్యాకరణ దోష లేకమునులేక ప్రాధమై యర్థనిబిడమై యేండును. భర్తృహరిరచనంగూర్చి యిట్లు రూఢిగాఁ బుంకఞ్చాలము. కాన్నియెడల అన్వయక్లిష్టత, అసంగతాన్వయము, దుష్టపదపేళపదప్రయోగము నందు గోచరించును. మఱియు భట్టి విష్ణుభక్తుఁడు; శతకకర్త శివకేశవుల యం దభేదప్రతిపత్తిగల యదైతిగాఁ గన్నట్టినును శివపక్షపాతమును తెలిపి యున్నాఁడు. పూర్వగ్రంథకర్త లీయిరువుర గ్రంథములనుండి యుదాహరించునపుడు వానిని భిన్నకవికృతములుగా వ్యవహరించిరిగాని యేకకవికృతములుగాఁ జూపరైరి. ఇంతకన్నను బలీయములగు ప్రమాణములుగాని వాదోపకర్తులుగాని లభించునంతవఱకు నీయిరువురును భిన్నవ్యక్తు లని నిశ్చయించు

బౌద్ధమతసూచనలు.

శతకములందు బౌద్ధమతసిద్ధాంతసూచనలు కలవందురు. బౌద్ధధర్మములను నీతుల నుపదేశించు గ్రంథముల నుండఁదగువిశేషలక్షణము లిందేవియు కానరావు. బౌద్ధము లని యనుమానింపఁదగుపట్టులు నైతము రూఢియైనవి కావు. బౌద్ధమతపరిభాష యత్యల్పముగఁ గన్పడును. బౌద్ధమతము దేశమంతట ప్రబలియుండినవిషయము నాలోచించిన దానిప్రభావము కొద్దిగానో గొప్పగానో సార్వత్రికమై యుండక తప్ప దనుట స్ఫురించును. కనుక పానిచిన్నై లటనట గనఁబడుట యొకవింత గాదు. మఱి వేదాంతదర్శనప్రదర్శకములకు శతకశ్రయమున మితి లేదు. “త్రిభువన మపి బ్రహ్మమనుతే,” ‘లీయే పరబ్రహ్మణి,’ ‘పాణిః పాత్రం,’ ‘ఏకాకీ నిస్పృహః,’ ‘మాతర్దేవి’ మున్నగు జ్ఞోకములు వేదాంతదర్శనప్రశంస యొనర్చును; ‘విపవిత్యైర్య,’ ‘కరే శ్చక్కుస్త్యాగః,’ ‘శ్రోత్రం శ్రుతే వై ప,’ మున్నగునవి వేదాభ్యాసమునఁ గవికఁగలగౌరవమును సూచించును. కవి పరామర్శించు యోగశ్రీప్రక్రియయు, దశావతారములును, గంగానదియు, హిమాలయములును అతఁడు బౌద్ధజేతుఁడనటనే చాటును.

ఆంధ్రరచనము.

ఇట్టి యీమహానీయునిశతకశ్రయమును పలుభాషలలోనికి ననువదించి యున్నారు. క్రీ. శ. 1651-వ సం॥ నాటికే ఆంధ్రహాము రోజురు దీనిని డచ్చి (పిలాందాచారి) భాషలోనికి పరివర్తనముఁ కావించెను. దీనికి ఆంధ్రీకర్తలు ఎలకూచి బాలసరస్వతి, వీనుఁగు లక్ష్మణకవి, పుష్పగిరి తిమ్మన అనువారు ముగ్గురు. ఈముగ్గురిలో నర్వాచీనుఁడు

పుష్పగిరితిమ్మన

తిమ్మన ఉత్తరరామాయణకర్త యగు కంకంటిపాపరాజు మిత్రుఁడు. పాపరాజు క్రీ. శ. 1790 ప్రాంతములవాఁడని చరిత్రకారులు నిశ్చయించి

యందుటచే నీతిమృకవియు పదునెనిమిదవశతాబ్దాంతమువాఁడనుటకు సందియములేదు. తిమ్మకవి హనుమంతుని జననాదిగమేగాక యతనినిగూర్చి లోకమున చెల్లాచెదరై వ్యాపించియున్న గాథల నన్నిటిని సమకూర్చి భారతవాసిష్ఠ రామాయణములందలి యితీవృత్తములతో మేళవించి సమీరకుమారవిజయమును నేడాకావ్యసములకావ్యమును రచించియున్నాఁడు. అందాదిని తన్నుఁగూర్చి,

“శ్రీహనూమత్పాదసేవాగతాథ్యాత్మ
తత్త్వకవిత్వమహత్త్వవిదుఁడ
నాశ్వలాయనసూత్రహారి విశ్వామిత్ర
గోత్రాభిచంద్రుఁడఁ గుశలమతిని
అలపుష్పగిరి యప్పనాద్యున కౌబళాం
బకును సుపుత్తుండ బ్రహ్మవేత్త
యైనవేంకటకృష్ణయౌగ్రణికిని వేంక
టాఖ్యకపీంద్రున కవరజుండ
సరసగుణయుతుండ వరకవిఁ దిమ్మనా
హ్వయుఁడ నేను జననమంది మనుట
కెల్లఘలము గల్గఁ గృతి యొక్కటి రచింప
నూహనేయుచున్న నొక్కనాఁడు.”

అని పలికియున్నాఁడు. ఇతఁడు భర్తృహరిశతకములలో నీతిశతకమునుమాత్రమే అంధ్రీకరించెను. కవి సంస్కృతాంధ్రముల సమానపాండిత్యము కలవాఁడైనను పాపరాజాకంటె నితనికవిత్వమున రసోదయము తక్కువ; లక్ష్యణకవి నీతిశతకపద్యములకన్నను కొంత లాఘ్యుగనే యుండును. ఈకవి నివాసస్థలము నెల్లూరిమండల మని యామండలచరిత్రమునుబట్టి లేలుచున్నది.

ఏనుగు లక్షణకవి.

తిమ్మనకు కొంత పూర్వుడు ఏనుగు లక్షణకవి. లక్షణకవి అటువేల నియోగిశాఖకుఁ జేందినవాఁడు. ఈయనవంశములోని పూర్వపురుషులలో నొకఁ డగు జలపాలమంత్రి పెద్దాపురసంస్థానాధీశ్వరులయొద్ద నేనుగును బహుమానముగా పడయుటచే వీరిపూర్వగృహనామము వైడిపాటివా రనునది ఏనుగులవారుగా మాటెరు. ఆజలపాలమంత్రి మునిమనుకుండు లక్షణమంత్రి. ఆయనమనుమడు మనకవి. ఈవంశము కవులవంశముగ నే గనఁబడుచున్నది.

లక్షణకవి రామేశ్వరమాహాత్మ్యము, విశ్వామిత్రచరిత్రము, సంస్కృత సూర్యశకకము, గంగామాహాత్మ్యము, సుభాషితరత్నావళి, రామవిలాసము మున్నగు గ్రంథముల నెన్నో వ్రాసియున్నాఁడు. ఈయన పదునెనిమిదవశతాబ్దము త్రైతార్థమున కవిసార్వభౌముఁ డని ప్రసిద్ధిగాంచిన కూచిమంచి తిమ్మకవికి సమకాలికుఁ డగుటయు, శ్రీవత్సవాయతిమ్మజగఢలివారి కాశ్రితుఁ డగుటయు, ఆతిమ్మజగఢలి 1797-లో పరమపదించుటయుఁ గన్న నీకవి పదునెనిమిదవ శతాబ్దము త్రైతార్థమువాఁ డనియు, తిమ్మకవికి సమకాలికుఁ డనియు నిశ్చయింపవచ్చును.

లక్షణకవి సుభాషిత త్రిశతిని మనోహరముగ, యథామూలప్రౌఢముగ, సందర్భసముచితకైలిలో రచించె నని పెద్దలయభిప్రాయము. పద్యములు నరసముగ నుండు ననుట కతనిపద్యములను పండితులు పామరులుగూడ పఠించుచుండుటయే సాక్ష్యము.

లక్షణకవి భర్తృహరిని ఆతనిగ్రంథమునుగూర్చి తనకు సాంబళివుండు కలలో పలికినట్లుగా నిట్లు పలికియున్నాఁడు:

“భర్తృహరి యనఁదగిన భూభర్త నాదు
భక్తిచే యోగిజనసార్వభౌముఁ డగుచు
నీతి శృంగార వైరాగ్యరీతు లలర
వృత్తశతకత్రయము రచించె మున్ను.

వెలయు సుభాషితరత్నా
 వళి యన భర్తృహరియోగివరకృతి వివిధో
 జ్వలగుణశోభితమయి సాం
 పులుగుల్కు రసజ్ఞకంఠ భూషణ మగుచున్.
 అమృహాకృతి నీవు రమ్యాంధ్రదేశ
 భాషచే సరసముగఁ గబ్బము రచించి
 మాకు సదుపాయనముగ సమర్పితంబు
 నేయుము నితాంతభక్తి విశేషయుక్తి.”

[సుభాషితరత్నావళి అవతారికాపద్యములనుండి.]

ఇఁక మన ప్రకృతగ్రంథమును రచించిన ఎలకూచి బాలసరస్వతింగూర్పి
 ముచ్చటించుము.

ఎలకూచి బాలసరస్వతి.

భర్తృహరిసుభాషితముల నాంధ్రీకరించినవారిలో నితఁడు మొదటి
 వాఁడు. ఇతఁడు శ్రీ. శ. పదునాఱవకతాబ్దాంతమందును పదునేడవకతాబ్ది
 పూర్వార్థమునను ఉండినట్లు పెద్దలు నిశ్చయించియున్నారు. ఇతనికి మహా
 పాధ్యాయునిరుదము కలుగుట చూడ నితఁడు కవిగాకంటె పండితుఁడుగా
 ప్రసిద్ధికెక్కిననుట తెల్లము. ఇతనికి సంస్కృతాంధ్రములు రెంటును ఉద్దండ
 మగు పాండితీవిశేషము కల దనుట కీయన శతాగ్రగ్రంథకర్త యగుటయే
 తార్కాణము. ఈయన తాను రచించిన యాదవరాఘవపాండవీయ మను
 మూడర్థములకావ్యమున తనవిషయము నిట్లు వర్ణించుకొనియున్నాఁడు.

“కవిసమీహితరంగకౌముదీనామనా

టకవిధానప్రతిష్ఠాఘనుండ

సారసారస్యసచ్చంద్రికాపరిణయ

ప్రముఖశతాగ్రప్రబంధకర్త

సంధ్రచింతామణివ్యాఖ్యానభాషావి
 వరణాదిబహుతంత్రకరణచణుండ
 వేదశాస్త్రపురాణవివిధసంగీతసా
 హిత్యాది విద్యోపబృంహణుండ
 ననఘ కౌండిన్యగోత్రుండ హరిపదాబ్జ
 భక్తీశీలుండ నెలకూచి భైరవార్య
 కృష్ణదేవతనూజుండ నే విచిత్ర
 కావ్య మొక్కటి నిర్మింపఁగాఁ దొడంగి.

“మొండైనట్టి విచిత్రవైఖరులచే మీఁదో మహాకావ్యముల
 దండిం దొల్లియె చేసి రాదిములు తత్కావ్యాధికల్లాఘ్యమై
 యుండ రాఘవకృష్ణపాండవకథాయుక్తప్రబంధంబు వా
 క్పండిత్యం బలరార శ్లేషరచనైకప్రాధి నే జేసెదన్.”

అని వ్రాసికొనియున్నాఁడు. కాని యీమల్లభూపాలీయమున కవతారి
 కావ్యములు దొరకమిచే నందేమి వ్రాసికొనియున్నాఁడో తెలియరాదు.

ఈయన కృష్ణమండలవాసి యైనట్లును, అచటికి సమీపముననే యందు
 నిజామరాష్ట్రములోని సంస్థానాధిపతులకు తన గ్రంథముల నంకిత మొనర్చి
 నట్లును తెలియనగుచున్నది. ఈయన తన చంద్రికాచరితము మనుగ్రంథమును
 పర్తియాలాధీశునకును, మల్లభూపాలీయమును జటప్రాలు సంస్థానాధీశ్వరు
 లైనసురభిమల్లభూపాలునకును నంకితములు కావించెను. మల్లభూపాలుఁడీ
 కవికి రెండువేలదీనారముల నొసంగి బహుకరించెనట. కృతిపతివంశజు లగు
 శ్రీ సురభి రాజావేంకటలక్ష్మారావు బహదూరువా రిదివరలో నీమల్లభూపాలీయ
 మును ప్రకటించియుండిరి. ఈకవి రచించిన యాదవరాఘవపాండవీయము
 తృప్తికావ్యములలో మొట్టమొదటిది. ఈయన రచించిన రంగకాముది అప్పు
 డప్పుడే వెలువడుచున్న యక్షగానములలో నొకటియై నాటకముల కుపలక్షణ

ముగా నున్నట్టు తోచును. ఈయన అంగ్ర శబ్దచింతామణి యనునన్నయ భట్టియమునకు తెనుగుటీక వ్రాసెను. కనుక నితనిని ప్రబంధ, ద్వ్యర్థికావ్యు, కావ్యాలంకారసంగ్రహములను రచించిన భట్టుమూర్తితో పోల్చు నగును.

కవిత్వము.

ఇతనికవిత్వమున జీవ ముట్టిపడుచుండును, కైలి మనోహరమై, దీర్ఘ సమాసభూయిష్ఠముకాక, తెనుగుశబ్దములమీది మక్కువ నెక్కువగఁ జాటును. ఈ శతకత్రయమునకు మకుటముగా నా యా శతకవిషయముల కుచితమగునట్లుగా నిడిన “సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ, సురభిమల్లా మానిసీమన్మథా, సురభిమల్లా వైడుషీభూషణా,” అను సంబోధనములు మధురములై వీనులవించై యున్నను గ్రంథమాద్యంతము శార్దూల మత్రేభనిశ్రీడితవృత్తములు చెంటియందే రచింపవలసిననిర్బంధమును, తత్ఫలముగా మూలములోని కొన్నిభావములను త్యజించుటయు, కొన్నిటిని విపులీకరించుటయు సంభవించి యేనుఁగు లక్షణకవిగారిపద్యము లంత సరసముగా నున్నట్టు కన్పట్టవు. పద్యమకుటమునుబట్టి గ్రంథమునకు మల్లభూపాలీయ మను నామము సిద్ధించినది. ఇది మన తెనుఁగుశతకములకుఁగల సామాన్యలక్షణమే.

ప్రథమదశకములోని ‘శశ్యోవారయితం’ అను చివరిష్టోకము త్యక్తము. 12, 18, 31, 48, 68, 74, 81-లలో కొన్ని మూలశబ్ద లాంఛిక రింపఁబడవు. “ప్రియసఖ, విపద్దణ్డాఘాత” యనుష్టోకమునకు మాఱు పేటొక భావము 87-వ పద్యము ప్రకటించును; దీనికి మూలశ్లోక మిప్పటిముద్రణములలో కానరాదు. ప్రతిష్టోకములోను మూలకారుఁ డేవరునను భావప్రకటనము గావించెనో యావరునకు భంగము రానీయని తెనిఁగింపు తక్కినవారికి; ఈయన తెనిఁగింపున నానిర్బంధము లేదు. చూ. ప. 4, 5, 45, 56, 60, 69, 93 మొ॥ మూలములోని సరికుచితభావమును విపులముగా తెలిపి యుండుటకు ప. 4, 56, 25, 61, 69, 93, 94 మొ॥ చూచునది. నగటున నిందలికవిత్వము మనోహరమై యుండును.

ఈయన బక్షణసేతూల్లంఘనము చేయఁడు. కాని 'మా'శ్వరు,రో'త్రై' అను నొకటిరెండుమాత్రము విచార్యములు. యతివిషయమున 16, 18, 19 45, 60, 63, 64, 71, 72, 74, 97-వద్యముల చివరిపాదములు పరిశీలించఁదగినవి. 87-వ పద్యమున నొకచోట ర-అ-లకు యతి కూర్పఁబడి నది. మొఱకు, పెంబఱు, ఈడేఱు మున్నగుశబ్దములను రేఫయంతముగాఁ బ్రయోగించుట చూడ నివి ర-అ-సాంకర్యమందినశబ్దము లేమో యని తోచును.

శతక త్రయోపదేశము.

కావ్యమూలమున నీత్యుపదేశ మీభరతఖండమున ననాదిసిద్ధమైన యాచారము. మహాభారతరచనమునకు నైతము పూర్వ మిట్టిచి కల దనుట కందలి సూత్రప్రాయము లగు నీతివాక్యములే ప్రమాణములు. ఇట్టి రచనలక్లెశు అశయము విపాకసౌఖ్యము లస్థిరము లనియు, నీతి, శాంతి, విరక్తులు అపేక్షణీయములనియు ప్రబోధించుటయే. ఆట్టిరచనములలో నీసుభాషితరత్నావళియొకటి. ఈరత్నావళి నీతిశృంగారవైరాగ్యములను మూఁడుశతకముల సంపుటము. దీనిని లఘువుగా నొకపరిపఠించువారి కిందు దైవాయత్తసూత్ర ముద్బోధితమని తోచును. అచాదిగా పునర్జన్మ సిద్ధాంతము నాశ్రయించిన యాదేశమున నీతిబోధన మునందుఁగూడ భాగ్యాయత్తత చొరవచేసికొనుట యొక వింతకాదు. కనుక భర్తృహరిరచనలందును అసిద్ధాంతము తలయెత్తుకొని యున్నది. కాని సర్వమును దైవాధీన మని నమ్మి పురుషకారమును సడ్డచేయని కొందఱి మతము వంటిదికా దితనిమతము. నమస్తమును దైవాధీనమయ్యెను నా దైవము నైతము కర్తానుగుణముగ ఫలమిచ్చును కావున పౌరుషమును సత్కర్తాచరణమును అత్యంతావశ్యకము లని కవి సారెసారెకు విస్తరింప వీలుకానిపద్ధతిని ఉద్ఘోషించియున్నాఁడు. మఱియు కార్యారంభ మొనర్చుచో కార్యసిద్ధి యగునందాఁక విరమింపరా దనుట యాతని స్థిరోపదేశము.

భర్తృహరి చాటిన సిద్ధాంతము లేవి ?

వేదములందును వేదాంతసిద్ధాంతములందును భర్తృపరులకు విశ్వాస మత్యవసరము. పరబ్రహ్మచుందు లయించుటయే యానందమునకు పరమావధి. తల్పిద్ధికి ఆకాత్యగము, వైరాగ్యానుభవము, కర్మోష్టాలనమును సాధనములు. ఇవియ ముఖ్యవేదాంతసిద్ధాంతములు. కనుక భర్తృహరి వేదాంతమతావలంబకుఁ డనుట విస్పష్టము. అచ్చటచ్చట యోగమును, దశావతారములను, గంగను, హిమాలయములను ప్రశంసించియుండుటఁ జూడ మానవులు తమ దైవందీన చర్యలలో శెట్టిదృష్టితో వ్యవహరింపవలె నని కవి యుద్దేశించెనో తెలియును.

పురుషుఁ డీలోకమున వాంఛింపఁదగినవానిలో నతిముఖ్యమైనది ఆత్మ గౌరవము. తన్నెన్ని సంకటములు వైకొన్నను ఆత్మగౌరవమునకును స్వాతంత్ర్యమునకును లోటుపాటు కలుగనీయరాదని యెంతో మృదులమగుభాషలో శాన్సోపట్టుల కవి వివరించెను. మానవదృష్టి లక్షింపఁదగిన రెండవగుణము పట్టుదల, దృఢప్రవృత్తి; ఆభినివేశమును వ్యవసాయమును కొఱుకవడిన సేకార్యమును సిద్ధింపదు; ధీరులు తాము పూనినకార్యమును సిద్ధి యగునంతవఱకు పడల రని రూఢిగా పలికెను. కవి మన కుద్బోధింప నెంచిన మూఁడవసీతి ధర్మానుష్ఠానము సాంఘిక సేవ. పరోపకారాదిమహిమముల వర్ణించు పద్యము లతిసుందరములు, భావగంభీరములు నై యున్నవి. భర్తృహరిరచనలు దైర్యమునందు సచ్చీలము నందు వాస్తవాభినివేశమును పురికొల్పును. సద్గుణము లన్నిటిలో సచ్చీలమే ఉత్తమోత్తమస్థాన మధిష్ఠించు ననుట కవిమతము. తన్ములమున సాధింపఁదగిన శ్రేయములను పలరీతుల వివరించియున్నాఁడు కవి.

శృంగారశతకమున సామాన్యప్రసక్తములు కామాదికములు. పెన్నెల, మందమారుతము, సాభాగ్యసంపద మున్నగునవి తరుణవయస్కులమనముల శెట్టిభావముల నుద్రేకింపఁజేయునో, అవి యెట్లు మనస్సును కలఁచివైచి కాంతిదూరముచేయునో, ఆభావముల పరీక్షరణ మొనర్చుకొని జితేంద్రియు

లగుట కేదియూపాయమో కవి బహుహృద్యముగా మనసు నొప్పించనితీరున వర్ణించెను.

వైరాగ్యశతకము వేదాంతసిద్ధాంతముల ప్రతిఫలించజేయుచుండును. తృష్ణాచ్ఛేదన మావశ్యకము; విహికబంధనమునకు మూలము లోభము; వాని మూలమున ధనవంతులు మదాంధు లగుదురు; కావున వానివిషయమున జాగ్రత్తవహించుట శ్రేయము; ఇహలోకసౌఖ్యములందు తగుల్కొని కాశ్వత పరలోకమును విస్మరించి మనశ్శాంతిని కోల్పోవుటకన్న నడవుల జేరి కాంత మనస్కులగుటయే పరమోత్కృష్టకార్య మనుట కవి యాశయము. వైరాగ్య తత్పరుడై సర్వశక్తి యగుభగవంతునియందు మనస్సును లీనముగావింపఁ గల్గిన సన్యాసి దేశపాలనము చేయునెవమున భోగలాలసుఁడగురాజునకన్నను ఉత్తముఁడు; ఆత్మైక్యముచే సన్యాసి కాశ్వతానంద మనుభవించు ననుట యతని యుపదేశము.

శ్రీరమేశచంద్రదత్తుగారు తాము వ్రాసిన ప్రాచీనభారలేలిహాసము అను గ్రంథమున నిట్లు లిఖించియున్నారు.

“ప్రాధేసరు లాసయగారు భర్తృహరిశతకములంగూర్చి ప్రకటిం చిన యభిప్రాయముతో పాఠకు లెల్లరు చేకీభవించురు. “భర్తృహరి శ్లోక ములు సంక్షిప్తములు, సూత్రప్రాయములు; కనుకనే యవి సర్వజనాదరణీయ ములైనవి. అతనికృతులు భారతీయసారస్వతమున సుత్రమస్థాన మలంకరించు ననుట నిస్సంశయము” అని నుడివియున్నారు. శైలి సగటున ములభ మైనను కొన్నియెడల సంతోషప్రయత్నము విస్ఫుల్లతను కొఱతపఱుచును. చిన్నచిన్న శ్లోకములన్నో భావగంభీరములును లలితపదయుక్తములునుగ చిత్రింపఁబడుటచే నొకపరి చదివినంతనే మనమున నాటుకొనఁదగియుండును. ఈశ్లోకములను వ్యవహరింపనివారరుదు. పెద్దపుత్రములందు నైతము దీర్ఘ శమాసములు కానరావు. కొన్నికట్టులమాత్రము శ్లోకము తుదిపాద మొక్కటే దీర్ఘశమాసప్రాయమైనను, దానిమూలమున శ్లోకభావము కుంటు

వడక గాంభీర్యముక్త మగును; పేళలముగ ముగించుచో సంకహృద్యము కాకపోవచ్చును. దానివలన మాధుర్యమున కొక్కింతలోటు చేహుటినను ఉద్దిష్టార్థము నిరాడంబరము సునిశితమునై మనోహర మగును. శైలి సీతిమత బోధనలకు సహజముగ నున్నది. శతకము లన్నిటియందును అలంకారములు సహజములు, అక్షిప్తములు, విషయస్ఫూర్తికి సహకారములు. భర్తృహరి భావములను సహృదయాష్టాదశకముగ దృష్టాంతముల నొసగుటలో మేలుచేయు; అతని వర్ణనలు చిత్రములు, చిత్రాకర్షకములు. అతడు ప్రకృతి పరిశీలనము సూక్ష్మతరదృష్టితో చేసినవాడనుట నిస్సంశయము. ఇయ్యది యతనికి సీతిగర్భిత రచనమునకు మిక్కిలి తోడ్పడెను. స్వోద్దిష్టకృతిని అనుపమానముగా రచించుటలో అతని దండెవేసినచేయి. దీని కతనిగ్రంథము పరమజనాదరణీయ మగుటయే నిదర్శనము; అతనికి సంస్కృతసారస్వతమున నుత్తమస్థానము కలిగెను."

పాశ్చాత్యపండితుల యభిప్రాయములు కలిపయములతో నీయవతారిక పరిసమాప్తి నొందించెద.

"Scattered throughout the various departments of Sanskrit Literature, are innumerable apophthegms in which wise and noble, striking and original thoughts often appear in a highly finished and poetical garb. Owing to universality of this mode of expression in Sanskrit Literature, there are but few works consisting exclusively of poetical aphorisms. The most important are the two collections by the highly-gifted Bhartrihari entitled respectively, Nitisataka or century of conduct, and Vairagyasataka or century of renunciation." *Macdonnel*.

"Numbers of wise sayings have, from time immemorial, been constantly quoted in conversation. Many, thus

orally current, were of such antiquity that to settle their authorship was impossible. But occasional attempts were made to give permanence to the floating wisdom of the day, by stringing together in stanzas, the most celebrated maxims and sayings, like beads on a necklace, representing a separate topic, and the authorship of a whole series being naturally ascribed to men of known wisdom like Bhartrihari, Chanakya, much in the same way as the authorship of the Puranas and the Mahabharata was referred to the sage Vyasa." *Monier Williams.*

సుభాషిత త్రిశతియనువాదకుల కైలిలో గల తారతమ్యము తెలియుటకై మచ్చునకు ఒక్కొక్కపద్యమువాహరించెద.

తిమ్మన

ఆపదలందు ధైర్యము మహాభ్యుదయంబున నోర్పుఁ బ్రాధవా
చాపటిమంబు రచ్చలను సంగరరంగమున నృరాక్రమా
టోపము కీర్తినిచ్చుఁ గడు వ్యసనంబు శ్రుతి దలిర్పఁ బ్ర
జ్ఞాపరు లొప్పుచుందు రివిసాజములై తమయందుఁబొందఁగన్.

లక్ష్మణకవి

ఆపదలందు ధైర్యగుణ మంచితసంపదలందుఁ దాల్చియున్
భూషసభాంతరాళమునఁ బుష్కలవాక్పతురత్వ మాజి బా
హుపటుశక్తియున్ యశమునం దనురక్తియువిద్యయందువాం
ఛాపరివృద్ధియున్ బ్రకృతిసిద్ధగుణంబులు సజ్జనాళికిన్.

బాలసరస్వతి

ఆపత్తి స్థితి సంపద స్తమ శ్రుతిన్వ్యాసక్తి సద్గోష్ఠివా
చాపాండిత్యముపోర విక్రమముభాస్వత్తీర్తిపై వాంఛయున్

రూపింప న్నహనీయులౌ జనులకెందు న్లక్షణంబు ల్నుమీ
యాపూర్ణప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

అంధ్రీకరణ త్రిశతిలో లక్షణకవిరచిత సీతేశతకభాగము చలుతావుల
పాత్యభాగ మగుచుండుటచే దానికి సంపూర్ణముగ వ్యాఖ్యరచింప బహుకాల
ముగఁ దలంపుఁగొనియుంటిని. అట్టితరుణమున నన్నీవల్లభూపాలీయ సీతేశతక
భాగమునకు వ్యాఖ్యవ్రాయుటకు ప్రోత్సహించి ప్రచురించిన శ్రీయుతులు
భాషాద్ధారక వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలవారి కెంతయు కృతజ్ఞుఁడను.

దీనిని రచించుటలో వావిళ్లవారియొక్కయు, కీ. శే॥ చండిత శ్రీకాళే
గారియొక్కయు, శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిలవారియొక్కయు ముద్ర
ణములు నాకెంతో సాయపడినవి. వారికి నేనెంతయు కృతజ్ఞుఁడను. సంస్కృ
తసీతేశతకమునకు వ్యాఖ్యలు విపులముగాఁ గలవు; అట్టిదే తెనుఁగుశతకమునకుం
గూడ నొకవ్యాఖ్యయున్న విద్యార్థులకు కవియుద్దేశము మఱింత విప్పవలయు
కాఁగల్గును, కావ్యపఠనమునకును సత్ఫలము సిద్ధించు నన్నభావమే నా యీ
ప్రయత్నమునకు మూలము. యథాశక్తి నాంధ్రభాషకు నేఁ జేసిన యీసేవ
యందు అజ్ఞతాప్రమాదాదిపశమున దొరలినదోషములను పరిశీలించి యెఱుక
పఱచుచో రెండవకూర్పున సరివిద్దుకొని ధన్యుఁడ నయ్యెదను.

కెన్నపురి.
3-10-45. }

వేదము లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి.

పద్యసూచిక

పద్యము.	పద్యతి.	పుట.	పద్యము.	పద్యతి.	పుట.
అగుణంబేని	కర్త	93	కాలాహిం	మూర్ఖ	4
అజు బ్రహ్మాండ	,,	92	క్షమతోనుండ	దుర్జ	48
అడగు స్తోయము	సుజ	58	క్షీతి మృత్యుంజయ	దైవ	88
అనియందుకొ	కర్త	99	గురుఁ డాచార్యుఁడు	,,	81
అమదుండై	పరో	69	గురుశాస్త్రార్థ	విద్య	13
అమలజ్ఞానుని	దైవ	89	ఘన మాశీలము	ఛైర్య	78
అలరుంగుత్తికి	కౌర్య	25	ఘనసారంబున	కర్త	96
అశనాపేక్ష	దైవ	82	ఘను నత్యల్పునిగా	,,	93
అసువు లొప్పివు	సుజ	56	చదువు ల్చెప్పవ	విద్య	11
అపత్తిస్థలి	,,	52	చదువే రూపము	,,	16
ఉరులేజోనిధి	దైవ	87	చెవికిం గుండల	పరో	62
ఉల్లం బక్కలహంస	విద్య	14	జనకు న్బ్రోచిర	సుజ	59
ఎండకొనెత్తి	దైవ	84	జనుఁ డెవ్వఁడు	కౌర్య	24
ఏనాట స్వన దేరి	విద్య	12	జరచైనకొ	,,	21
ఏపుణ్యాత్ము	ఛైర్య	75	జలజాతంబులు	పరో	63
ఒకచో వెన్నుఁడు	పరో	67	తనపై నయ్యరవింద	కౌర్య	29
ఒరులందు స్థలి	,,	70	తనసద్గర్తము	ఛైర్య	77
ఒనఁగుకొగుప్తముగా	సుజ	57	తిప్ప మశ్రోధత	,,	80
కమనీయం బగు	విద్య	15	తమయర్థంబు	పరో	64
కరియుంబోలె	మూర్ఖ	8	తుల లే కెందు	విద్య	20
కరుణాలేకము	దుర్జ	41	తృణవృత్తికొ	దుర్జ	50
కలయ ట్టివి	సుజ	54	తొలుకం జేరెడు	అర్థ	36

పద్యము.	పద్యలి.	పుట.	పద్యము.	పద్యలి.	పుట.
తొలుత స్తీర్ణము	దుర్జ	45	భువి గోధేనువు	అర్థ	37
తొలుత నిన్నున	మూర్ఖ	10	భువివై జాగిలి	కౌర్య	23
త్యాగంబు ద్విజ	అర్థ	39	మలికాడ్యం	విద్య	19
దమసంబత్తి	సుజ	51	మహికి న్మామణ	దైవ	86
దిరిసెంపున్నిరి చేత	మూర్ఖ	6	మహి సర్వంబు	పరో	68
దేవుం డీచ్చిన	అర్థ	40	ముని మూఢుం డను	దుర్జ	43
ధని యెవ్వఁ డగు	,,	32	మునుఁగున్దాక	కర్మ	98
ధీమంతు ల్విధి	తైర్య	76	మును తన్మాడిన	పరో	66
నయకాస్త్రజ్ఞులు	,,	74	మును రత్నంబులు	తైర్య	71
నవనీలోత్పల	సుజ	55	మొరకై యెప్పు	దుర్జ	47
నానాకావల	కౌర్య	28	యతి సంగంబు	అర్థ	33
నిజముం బొంకును	అర్థ	38	రతుల న్నాట	,,	35
నిలువనవచ్చు	మూర్ఖ	3	రవిశీతాంశుల	కర్మ	85
నేల న్నంజాల	తైర్య	73	లేరా వెండియు	కౌర్య	26
న్యాయం బొప్ప	పరో	61	వసుధం గుండెటి	మూర్ఖ	5
పడి యాశుక్రియ	దైవ	83	విధిచేగాని	కర్మ	91
పని గానేర దటంచు	తైర్య	72	శుభకర్మంబు	,,	94
పయివై గొమ్మలు	,,	79	శ్రీమద్బాలసరస్వతీ	మూర్ఖ	1
పరకార్యంబు	సుజ	60	సతతంబు న్నది	,,	2
పసి మొక్కింత	కౌర్య	22	సమయందైన	పరో	65
పోవు న్నాతి	అర్థ	31	సముఖానక	దుర్జ	49
ప్రకటోద్వాంత	కౌర్య	30	సరవిద్వానము	అర్థ	34
ప్రభు పాదైవము	దైవ	90	సిరి లేకైన	సుజ	53
ప్రావీణ్యంబుల	కర్మ	97	సుకవిత్వంబె	విద్య	17
ప్రవృత్తిగ్దామ	మూర్ఖ	9	సుమహాత్వంబె	దుర్జ	44
బహువిద్యావిదు	దుర్జ	42	స్ఫురణ న్నాసిన	,,	46
భయదారణ్యము	కర్మ	100	స్వామ్యత్తంబు	మూర్ఖ	7

శ్రీ రస్తు

మహాపాధ్యాయ ఎలకూచి బాలసరస్వతికృత

మల్ల భూపాలీయము

నీతిశతకము.

— మంగళాచరణము —

అవతారిక: గ్రంథాదినీ మంగళాచరణమును జేయుట కవినంప్రదాయము. నీతిశతకమును రచించఁ బూని మొదట జ్ఞానానందమయందగు సర్వేశ్వరునకు నమస్కరించుచున్నాఁడు.—

శా. శ్రీమద్బాలసరస్వతీప్రకటలక్ష్మీహేతువై శాంతమై
యామోదావహమై నిజానుభవవేద్యంబై యనేహోదిగా
ద్యామేయప్రవిబోధరూపమహితంబై యొప్పుతేజంబు ప్రా
పై మీకు న్నిరు లీవుతఁ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 1

నీతివాచస్పతీ = నీతికి బృహస్పతివంటివాఁడా, సురభిమల్లా = సురభివంశమున జనించినమల్లభూపాలా [ఈమకుటము శతకమంతటికిని సమానము].

శ్రీమత్ = దివ్యదమయిన, బాలసరస్వతీ = బాలసరస్వతి (కవి)యొక్క-
ప్రకట = ప్రసిద్ధమైన-లక్ష్మీ = సంపద(శోభ)కు-హేతువు = కారణము, ఐ = అయి,
శాంతము = ప్రసన్నము, ఐ, ఆమోద + ఆవహము = సంతోషము కూర్చున్నట్టిది,
ఐ, నిజ + అనుభవ + వేద్యంబు = తన్ననుభవించుటచేతనే తెలియఁదగినది, ఐ,
అనేహః = సమయము (కాలము)-దిక్ = దిక్కు-ఆది = మొదలగువానిచేత,
అమేయ = మితియిడఁదగని (ఎల్లతావులందును ఎల్లకాలమందును ఉన్నట్టి
అనుట), ప్రవిబోధ = జ్ఞానమే, రూప = రూపముగాఁ గలిగి, మహితంబు = మిక్కిలి

గొప్పది, వి, ఒప్పు, లేజంబు=వెలుగు (జ్యోతీరూపము), మీకు, ప్రాపు= ఆశ్రయము, వి, సిరుల్=సంపదలను, ఈవుతల్=ఇచ్చుచుగాక.

కవియగు బాలసరస్వతియొక్క శోభకు కారణమై, శాంతమై, సంతోషము కలిగించునదై, త న్నునుభవించువారికిమాత్రమే యెఱుంగఁదగినదై, సర్వ ప్రదేశములందు సర్వకాలములందును ఉన్నదై, కేవలము జ్ఞానస్వరూపము నందియున్నవరమాత్మ నీతివాచస్పతి యగు సురభిమల్లభూపాలునకు సకలైశ్వర్యముల నొసఁగుఁగాక.

ఇది గ్రంథమునకు కృతిభర్త కాశీర్వాదరూపకమగు ప్రారంభము.

ఈవుతల్ - ఆశీర్వాదప్రార్థనార్థకములందు ఎదును, తను-ఆను ప్రశ్నయము లగును.

ఇచ్చు+తల్—తల్-వరమగునపుడు 'ఇచ్చు'-నకు 'ఈవు' ఆదేశమగును.

—ॐ మూర్ధ పద్ధతి. ॐ—

2. అవ. ప్రబంధములలో వివిధస్వరూపములను ఆయాపద్ధతుల నిరూపింప నెంచి మూర్ధవిద్యత్పద్ధతులలో వ్యావర్తకభావవిశిష్టత్వముచేత ఉభయపద్ధతులను నిరూపింపవలసి తొలుదొల్త ముఖ్యప్రసంగసంగతికి అన్యకరము లేనందున ఆశోకవనికాన్యాయమున మూర్ధపద్ధతివర్ణన మార్పించుచున్నాఁడు. అందు ఆదిని సహృదయులకు అభావ మగుటచే మంచిమాట చెప్పిన వినువారు ఆరుదు ఆనుచున్నాఁడు.—

మ. సతతంబు న్నది మత్సరాధ్యులు పరిజ్ఞాత, ల్లహీనాథు లా
తతసంపన్నదదుష్టచిత్తు, లితరు ల్లర్కింప నజ్ఞానదూ
షితభావు, వ్వినువారలేరి? యొడలన్ జీర్ణంబు లొక గాక యా
ర్యతతు లేర్చినసూక్తము, ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 2
సురభి...స్పతీ, పరిజ్ఞాతలు=తెలిసినవారు, సతతంబు=ఎల్లప్పుడును,

మడికొ=మనస్సునందు, మత్సర+అధ్యులు=(వీడును మహాపండితునివలె ప్రసిద్ధిని పొందుటయూ అను) అమాయచే కూడుకొన్నవారు; మహీనాథులు=రాజులు, ఆతత...చిత్తులు-ఆతత=ఎడ తెగని, సంపత్=విశ్వర్యమువలసి, మద=గర్వము చేత, దుష్ట=చెడ్డదయిన, చిత్తులు = మనస్సుకలవారు, (వినయవంతులు కారని భావము); తర్కింపకొ=అలా చింపంగా, ఇతరుల్ = ఇతరులు (వైన పేర్కొన్న యిరువురును గాక తక్కినవారు), అజ్ఞాన దూషిత భావుల్ = తెలియమిచేత దుష్టమైన మనస్సుకలవారు (కనుక వారికి వినుట కధికారము లేదు. ఇంక), వినువారలు, ఏరి=ఎక్కడ నున్నారు? ఆర్యతతుల్ = పెద్దలు, నేర్పిన, సూక్తముల్=మంచిమాటలు, ఒడలకొ=ఒడలియందే, జీర్ణంబులు ఔం గాక = తుయించునుగాక.

సాహితవాక్యములను తెలిసినవారు “వీడును మహాపండితునివలె ఖ్యాతిని పొందవచ్చునా” యన్న యసూయతో నున్నారు. రాజులు, “మాకుం చెలియదా? మాకొకడు చెప్పవాడును మేము వినువారమునా?” అని గర్వాంధులై యున్నారు. సామాన్యులకా వినునంతటి తెలివి లేదు. కనుక సాహితవాక్యము నాయందే యణగిపోవుచున్నది.

ఏరి - ‘వీడు’ ‘ఏరు’ అను సర్వనామములు ‘ఈ’ యకు నవ్యయము లోఁ గూడి క్రమముగా ‘ఎక్కడ నున్నాడు? ఎక్కడ నున్నారు?’ అనెడి యర్థములందు సిరిపడినవి. ఏరి-రూ. ఏరి.

3. అవ. తెలిసీ తెలియనివానిని రంజింపజేయుట అశక్యము అనుట:-
మ. నిలుపన్వచ్చుస్వభావమూర్ఖుడగువానింగొల్పి, యత్యంతము
న్నిలుప న్వచ్చు విశేష వేష యగువానింగొల్పి, యెందని జ్ఞా
నలవాహంకృతిదుష్టుఁ డైనమచుజు న్రంజింప శక్యంబు గా
దలభాషాపతి కేనియు; స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 3

సురభి...స్పతీ, స్వభావమూర్ఖుడు=ఘట్టుకవల్లనే మొండి, అగువానికొ

=అయినట్టివానిని, కొల్పి=సేవించి, నిలువజేపచ్చుకొ= (మంచిమార్గమున) నిలఁ
బెట్టవచ్చును; విశేషవేది అగువానికొ=విశేషముగా ఎఱిగియున్నవానిని, కొల్పి,
అత్యంతముకొ = (మిక్కిలి) అనాయాసముగా, నిలువజేపచ్చుకొ; జ్ఞానలవ+
అహంకృతి దుష్టుడు=తెలివియొక్క లేకముచేత కలిగిన గర్వముచే చెడ్డవాడు,
ఐన, మనుజుకొ=మానవుని, ఎండేనికొ=ఎచ్చటనైనను వికారమందైనను, అల
భాషాపలికేనియొకొ=అబ్రహ్మదేవునకైనను, రంజింపకొ=పిప్పించుట, శక్యంబు
కాదు=అలవి కాదు.

తెలియనివానికి సులభముగఁ దెలుపవచ్చును. చక్కగఁ దెలిసిన
వానికి సమాధానము చెప్పట మఱింత సులభము. స్వల్పజ్ఞానము కలిగి సర్వజ్ఞుఁడ
నని గర్వపడువానిని సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మదేవుఁడు నైతము రంజింపఁజేయుఁ
కాలఁడు.

అల - ప్రసిద్ధిని తెలుపు విశేషణము. రూ. అల్ల.

రంజనవిషయమున నైతము అసంబంధమును బెల్పుటచే అసంబంధాతి
శయోక్తి అలంకారము.

4. అవ. మూర్ఖునిచిత్తము సంతోషపఱుప నశక్యమైన దని చెందు
పద్యములచే సూచితము:—

శా.కాలాహిం దలఁ దాల్ప వచ్చు, విరిపాంకానం దరంగ ప్రజో
త్తాలం బై నపయోధిఁ జేతులనె యీడ న్వచ్చు, నక్రోగ్రదం
ష్ట్రాలగ్నం బగుమానికంబు హరియింప న్వచ్చు, నెట్లేని మూ
ర్ఖాళిం దెల్పఁగ రాదు, శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 4

శ్రీసురభిమల్లా, నీతివాచస్పతీ, విరిపాంకానకొ=పూలదండవలె, కాల+
అహికొ = నల్లనిత్రాఁచుబామును, తలకొ = తలయందు, తాల్పకొ=పచ్చుకొ =
ధరింపవచ్చును; తరంగ ప్రజ+ఉత్తాలంబు + ఐన = అలలసమూహముచేత
మిక్కిలి చెలరేగియున్న, పయోధికొ=సముద్రమును, చేతులకొ+ఎ = చేతుల

తోనే(ఇతరసాధనములసాయములేకయే), ఈదక్షిణపచ్చును;నక్రఉగ్ర+దంష్ట్ర
లగ్నంబు = మొసలిసోటిలోనివాడితోజలయందు తగులు కొన్నట్టిది, అగు,
మానికంబు = మాణిక్యమును (ముత్యము ననుట), హరియంపక్షపచ్చు = బల
వంతముగా తీసికొనవచ్చును; (కాని) ఎట్టేసి=ఏయుపాయముచేతను, మూర్ఖ,
అశిష్ట = మొండిపట్టుకట్టిన మూఢమానవులవరుసను, తెల్వంగై రాదు =
ఒప్పించుట సాధ్యముకాదు.

“కాల+అహి” —నల్లత్రాచునుజెప్పట సులభముగా తోపమునకు వశ
మై బుసకొట్టుటచేతనే విషమును నాలుకమూలముగా వెదచెల్లిన దని భావము.
విరిభాంకానక్ - అనుట ఆపాయములేకయేగాక అలంకారముగాకూడ ననియు
భావము. “తరంగ.....లంబు” ఈతయం చెంతటి సమర్థుడైనను ముంచి
చేయని ననియు, “హరియంపక్ష” మిక్కిలి నొప్పించి యునియు, “ఉగ్ర...
లగ్నంబు” అనుటచే ఆకార్య మతిప్రాణాపాయకర మనియు అభిప్రాయములు.
సముద్ర మువై కాల్యమునకును, భయంకరములగు జలజంతువులతోజుకును, నక్ర
కాలాహులు క్రూర్యమునకును ఘాతుకత్వమునకును చెప్పబడినవి.

త్రాచుఁబామును పూలదండవలె శిరమునఁదాల్చవచ్చును; అలలచే అల్ల
కల్లోలముగు సముద్రమును ఈది దాఁటవచ్చును; మొసలిసోటిలోని తోజల
నడుమనుండు ముత్యమును బలాత్కారముగా తీసికొనవచ్చును; కాని, మొండి
పట్టుపట్టిన మూర్ఖునిమనమును సమాధానపెట్టుటకు మాత్రము సాధ్యముకాదు.
మొదటచెప్పినవి మూఁడును అశక్యములు, ఈనాల్గవది అశక్యతరము అని
భావము.

పాంకానక్ - పాంకము+నక్ : లు, ల, న-లువరంబులగునపు డొకా
నొకచో మువర్ణకంబునకు లోపంబును, తర్పూర్వస్వరంబునకు దీర్ఘంబును
విభాష నగు. చూ. 49 ప. పయోధి: ఉపపదసమాసము.

5. పై విషయమునే ప్రకారాంతరముగ వివరించుచున్నాడు:—
మ. వసుధంగుం దెటికొమ్ముతెచ్చుకొనఁగావచ్చుంబ్రయత్నంబున,

స్వైరః ద్రావ స్థలమెండమావులనెయ్యేనింగాంచవచ్చు, న్నిజం
బిసుకన్నూనియచిండవచ్చు, బ్రతిభాహీనాత్తుడొక్కమూర్ఖుడె
ల్ల సమర్థత్వము లే దిల, స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 5

పసుధక్ = భూమియందు, ప్రయత్నంబునక్ = మిక్కిలియత్నించుటచేత,
కుండటికొమ్ము = కుండేటికొమ్మును (లోకములో లేనిదానిని), తెచ్చుకొనఁగాక్
వచ్చుక్ = సంపాదించవచ్చును. ఎండమావులనెయ్యేనిక్ = మిట్టమధ్యాహ్నవేళ
బయల్లయందు నీటివలె దోచెడి సూర్యకిరణముల (మరీచికల) యందేయైనను,
వెనక్ = శీఘ్రముగా, త్రావక్ = త్రాగుటకు, జలము = నీటిని, కాంచక్ వచ్చుక్ =
బొందవచ్చును. నిజంబు = నిశ్చయముగా, ఇసుకక్ = ఇసుకలోనుండి, నూనియక్
= నూనెను, పిండక్ వచ్చుక్ = దింపవచ్చును. ప్రతిభాహీనాత్తుడు = బుద్ధిలేని
వాడు, అగు, మూర్ఖుక్ = మూర్ఖుని, తెల్పక్ = బోధించుటకు, ఇలక్ = భూమి
యందు, సమర్థత్వము = తగిన సేర్పు, లేదు.

దుర్లభమయినవస్తువును, దుష్కరమయిన కార్యమును సాధింప నుపాయ
ములు కలవు కాని మూర్ఖుచిత్తము రంజింపఁజేయుసాధనము మాత్రము లేదు.
ఎట్లనః లోకములో లేని కుండేటికొమ్మునైనను సంపాదించవచ్చును; జలము కల
దన్న భ్రమను పుట్టించు ఎండమావులలో నీర్లయినను త్రాగవచ్చును; కాల
త్రయమందును లేకమైన నూనె లేని యిసుకను అతిప్రయత్నముచే పిండి
నూనెయేనియు దింపవచ్చును; గాని మూర్ఖులకుమాత్రము సమాధానపెట్టుట
సాధ్యము గాదు.

పైరెండుపద్యములలోను కాలాహిని తలఁదాల్చుట మున్నగువానిలో
సంబంధములేకున్నను సంబంధమున్నట్లు వర్ణించుటచే అతిశయోక్త్యలంకారము.
కుండెలు - రూ. కుండేలు.

కుండెలు + కొమ్ము - కుండెలు డొంబిభక్తికము గాన 'టి' ఖర్జాదేశమై
“కుండేటికొమ్ము” అయినది. ఏనిక్ - ఏనియిక్ = ఏని + ఊక్ - సముచ్చయ
ఉకారలోపమున “ఏనిక్” అని శేషించును.

నూనియ : రూ. నూనె.

6. ఆవ: మూర్ఖుని సమాధానపఱుప నెంచుటయే యవివేక మనుట:
మ. దిరిసెంపున్నిరి చేత వజ్రమణి భేదింపం దలంచు, న్నద
ద్విరదేంద్రంబుమృణాళతంతువునబంధింపంగనూహించు, మా
ధురి నింపం జనుఁ దేసెచే లవణపాథోరాశికో, స్కూర్ఖుఁ దె
ల్లు ఋజూ కం బిడువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

శ్రీసురభి.....వాచస్పతీ; మూర్ఖుఁ=మూర్ఖుని, తెల్పుఁ = తెలుపు
టకు, ఋజూ + ఉ క్తంబు=మంచిమాటలను, ఇడువాఁడు=చెప్పయత్నించువాఁడు,
దిరిసెంపున్నిరి చేతఁ = (ఆరిశోమలమయిన) దిరిసెనపువ్వుచేత, వజ్రమణిఁ=
రవను, భేదింపఁ=పగుల్చుటకు, తలంచుఁ=ఎంచును; మృణాళతంతువునఁ=(పి
ఱించెము అడ్డుతగిలినను తెగిరావునట్టి) తామరతూటిలోనిదారములతో, మద
ద్విరదేంద్రంబుఁ=మదపుటేనుఁగును, బంధింపంగఁ=కట్టివేయుటకు, ఊహిం
చుఁ=తలంచును. లేసెచేఁ=లేసెతో, లవణపాథోరాశికో = ఉప్పుసముద్ర
మునకు, మాధురి=తీపును, నింపఁచనుఁ=నిండించుటకు యత్నించును.

దిరిసెనపువ్వుచేత వజ్రమును శోయఁజూచువాఁడును, తామరతూటి
దారములతో మదపుటేనుఁగును బంధింప నేంచువాఁడును, లేసెచుక్కచేత
ఉప్పుసముద్రమందలి నీటిని తియ్యగాఁజేయుటకు యత్నించువాఁడును, మంచి
మాటలతో మూర్ఖులను సమాధానపెట్టదలంచువాఁడును సమానులు. పూర్వో
క్తములగు మూఁడు కార్యములను దుష్కరములు; నాల్గవదగు మూర్ఖప్రసా
దనము అత్యంతదుష్కరము అనిభావము.

నిదర్శనాలంకారము.

దిరిసెంపున్నిరి—‘దిరిసెనము’-నకు రూపాంతరము దిరిసెముఁ

దిరిసెము + విరి = దిరిసెంపు + విరి = దిరిసెంపు + ను + విరి

= దిరిసెంపున్నిరి.

కర్తృధారయమునందు మువర్ణకమునకు పుంపులు బహుళముగా నగును.

పు, ంపు-లకు పరుషసరళములు పరములగునపుడు నుగాగమము బహుళముగా నగును. బహుళ మనుటచే స్థిరము పరమగునపుడును ఈయాగమ మొక్కచో నగును.

7. అవ. “మూర్ఖులకు మానమే భూషణము” అనుట:—

శా.స్వాయ త్తంబుకడున్వి తంబు నయిమాధ్యంబ ప్ర కాశంబుగాఁ జేయఁ బ్రహ్మ సృజించినట్టివిబుధశ్రేణీసమాజంబులఁ [ణం డాయన్నిక్కిలియుం బ్రియావహముమానంబొక్కటే భూషణై యజ్ఞావళి కొప్పెడు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 7

సుర...స్పతీ, అజ్ఞావళికిఁ = మూర్ఖులసమూహమునకు, బ్రహ్మ, సృజించి నట్టి, విబుధశ్రేణీ సమాజంబులఁ = పండితబృందముకూడిన సభలను, డాయఁ = సమీపించుటకును, స్వాయ త్తంబు-స్వ = తమకు (ఆపండితులకు)-ఆయ త్తంబు = వశమైనదియు, కడుఁ = మిక్కిలి, హితంబును = అనుకూలమును, ఆయి, మాధ్యంబు = తమ అజ్ఞానమును, అ ప్ర కాశంబుగాఁ చేయఁ = ప్ర కాశింప కుండునట్లు మఱుగుపఱుచుటకును, మిక్కిలియుఁ = అధికముగా, ప్రియ + ఆవ హము = ప్రియముకలిగించునట్టిది, మానంబు = పలుకకయిండుట, ఒక్కటే = ఒకటిమాత్ర మే, భూషణంబు = ఆలంకారము, ఏ, ఒప్పెడుఁ = ఒప్పుచుండును.

బ్రహ్మ మూర్ఖులపై కరుణించి వారికొఱకు మానమును సృజించినాఁడు. అది యెప్పుడును వారిపశమున నుండును; వారికి తప్పక మేలు చేయును; వారి యజ్ఞానమును తెలియరానియక దాఁచును; గొప్పపండితుల సభలలో ఆలంకారముగా నొప్పును. దానిని విడిచినప్పుడు వారు హాస్యాస్పదు లగుదురు.

8. అవ. ఒకానొకపండితుఁడు స్వానుభవముచే నెఱిగిన “తెలివి లనప్పుడు గర్వమును, తెలివి కలిగినప్పుడు వినయమును” ఉండుననువిషయ మును ప్రకటించుచున్నాఁడు.

మ. కరియుంబోలెమదాంధుఁడౌచునొరులం గైకొకతొల్దొల్తము

మూర్ఖుడొక్కొక్కడుతాఘనుండ నను, బ్రజ్ఞావంతులొధీరశే
ఖరులం జూడంగ జూడంగా వరుసఁ దద్దర్వంబు రోగంబున
ట్లరుగ న్నిచుండఁ దా నను, న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 8

సురభిమల్లా, నీతివాచస్పతీ, ముమూర్ఖుడు = మొండిపట్టుపట్టువాడు,
ఒక్కొక్కరుడు = ప్రతివాడును, తొల్టొల్ట = మొట్టమొదట నేమియు
తెలియనికాలమున, కరియందోలె = విరుగువలెనే, మద+అనుడు = గర్వము
చేత గ్రుడ్డివాడు, టౌచు = అగుచు, ఒరుల = ఇతరులను (ప్రజ్ఞావంతు
లను), కైకోక = లక్ష్యపెట్టక, (అల్పవిద్యోమహాగర్వీ అనున్యాయమున),
తా = తాను, ఘనుండను = గొప్పవాడను, అను = అని పలుకుచుండును.
ప్రజ్ఞావంతులు = పండితులు, టౌ = అగు, ధీరశేఖరుల = శాస్త్రబోధితమగు
ఆచారాధికమును ధైర్యముగా నవలంబించు శిష్టులను, చూడంగ చూడ
గా = పలుమాఱుచూచుచుండుటచేత, తల్ గర్వంబు = ఆమదము, వరుస =
క్రమముగా, రోగంబు+అట్లు = వికారము పుట్టించు జ్వరమువలె, అరుగ =
పోగా, (అణగఁగా), తాను, నీచుండ = అందఱికన్నను తక్కువవాడను
(ఏమియు తెలియని వాడను), అను = అని చెప్పును.

మూర్ఖుడు కొంచెముగ తెలిసికొనియుండుకాలమున విరుగువలె
నుదించి విచేకములేనివాడై తనకు సర్వమును తెలియును, తనకెదురు ఎవరును
లేరు అని అల్పవిద్య మహాగర్వమునకు మూల మనున్యాయమును సార్థకము
చేయును. శాస్త్రాచారసంపన్నులగు శిష్టులను చూడగా చూడగా కొంచె
కొంచెము తెలివి కలిగి, జ్వరముపోయి సుఖపడినట్లు, ఆగర్వము నశించి సుఖ
పడును.

ఎవడు అల్పజ్ఞాఁడయినను తాను సర్వజ్ఞాఁడనుకొనునో వాడే
మూర్ఖుడు; ఎవడు సర్వజ్ఞాఁడైనను మూర్ఖుఁ డనుకొనునో వాడే విద్వాం
సుడు. మదము గర్వహేతువు, శిష్టసాంగత్యము వినయ హేతువు అనిభావము.

కైకోక-కొనునకు కల, పడు, ని, మి, ను, క-అను ప్రత్యయములు పరములగు నపుడు “కొ” బహుళముగా నగును.

తాన్ ఘనుండను అనున్-తానుకబ్బము ఒకానొకచో “నేను” అను నర్థ మిచ్చునది కూడ నగును. ‘ఘనుండను’—నీవు, మీరు, నేను, మేము విశేషము లగునపుడు విశేషణములకు బహుళముగా వు, రు, ను, ము-లు పరుసగా నాగమము లగును, అనుచో పూర్వ ‘ఉ’కారము అకార మగును. చూడఁగఁ జూడఁగా-ఇట ద్వీరుక్తి వీహ్వర్థము- ఎడతెంపులేక అని యర్థ మిచ్చును.

చూడన్-చూచునకు ‘చూడు’ ఆదేశము.

రోగంబు+అట్లు=రోగంబు+ను+అట్లు=రోగంబునట్లు. వృష్టిసమాస.

9. అవ. నీచుండు నీచవిషయములందే సిగ్గయినను లేక ప్రవర్తించును అని దృష్టాంతపూర్వకముగఁ జెప్పుచున్నాడు:—

కా. పువ్వుల్లారుచు, నీచుకంపుతఱచున్ రోతై, తఱిం బాసి పె
న్దువ్వ న్బుంగినగర్దభాస్థిఁ దినుచున్, సుప్రీతమై, జాగిలం
బవ్వేల్పుందొరఁ జూచి కొంకదు; గృహీతార్థావమానంబొర్పు
ల్పవ్వ న్నీచుండు లోఁగు నే సురభిమల్లా నీతివాచస్తూతీ. 9

సురభి...వాచస్తూతీ, జాగిలంబు=వేటకుక్క, పువ్వుల్ = పురుగులు, కారుచున్=రాలుచు, నీచుకంపు=గబ్బు, తఱిచున్=అధికముగా, రోత వి=ఏవ కలిగించునదై, పెన్దువ్వన్=మిక్కిలి దుష్టునందు, బుంగిన=చుట్టిగి యున్న, గర్దభ+అస్థి= గాడిదయెముకను, తఱిన్ పాసి=సమీపస్థలమును వదలి (దూరముగా), తినుచున్, సుప్రీతము వి=సాటిలేని ప్రీతిని పొంది, ఆ వేల్పుందొరన్=ప్రసిద్ధుండగు దేవతలకు ప్రభువగు ఇంద్రునైనట్టికిని, చూచి, కొంకదు=సిగ్గుపడదు. నీచుండు, ఒరుల్=ఇతరులు, గృహీత+అర్థ+అవమానంబు = (తాను) కైకొనిన వస్తువుయొక్క తుచ్ఛత్వమును, నవ్వన్=పరిహాసము చేయు చుండినను, లోఁగునే=లోంగునా?

జాగిలంబు - పంది లోనగు నడవిజంతువులబట్టెడు వేటకుక్క-ఇట దీనిని జెప్పుట ఉత్తమాచారమును తెచ్చుకొంగల్గియుండియు నీచవస్తుస్థితి పొంది తుద్రగుణమునే ప్రకటించుటం దెల్పుటకు. కుక్క తనకు దొరకినది గాడిదయెముకయే యైనను, అదియు దుష్టున మునిగి, పురుగులు రాలుచుండఁ గా దుర్గంధముతో నిండి రోత పుట్టించుచుండినను, దానిని అతిస్థితితో కొఱుకుచు, తన ప్రక్క దేవేంద్రుడే వచ్చినిలిచియుండినా అతనిం గని సిగ్గు పడదు. ఇట్లే లోకములో నీచుఁడు తానుగ్రహించినవస్తువు ఎంతకుచ్చమైనను, లోకు లెంత నవ్వించుండినను, ఆవస్తువును వదలక వారిని లక్ష్యము చేయక యుండును.

ఇందు మొదటి మూఁడుపాదములలో ఆ ప్రస్తుతమగు కుక్కనడవడిని ప్రస్తుతమగు మూర్ఖజనవర్తనమునకు ప్రతిగాజెప్పుటచే నిది ఆ ప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము. నాల్గవపాదమున సామాన్యార్థముచే విశేషార్థమును సమర్థించుట చేత ఆర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

ప్రస్వ-రూ. పురువు-పురుగు.

రోత+వి=రోతై - సంధి సరిగాదు.

వేల్పుందొర - వేల్పు+దొర - సమాసములందు ఉదంతస్థి సమము లకు (ప్రథమావిభక్తిలో ఁడు, వు-ప్రత్యయములు రానిశబ్దములకు స్థి సమము లనిపేరు.) పరుషసరళములును, స్థిరములును పరమలగునపుడు కొన్నిటను నుగా గమ మగును. లోఁగును+వి-ఈ 'వి' క్రియయొక్క సహజార్థమును వ్యతిరేకముగా మార్చినది.

10. అవ. అవివేకమువలనఁ గలుగు అనర్థాధికముం దెల్పుచు వివేక మయొక్క అవశ్యకతను ప్రదర్శించుచున్నాఁడు:—

మ. తొలుత న్నిన్ను ననుండి శంభుజడలందు న్నావ్రీలె, నాపిమ్మట
మలరా మేటిపయింబడె, న్నహి మరెఁజాతెం, బొరిన్నూలుభం.

గులఁబాఠోనిధిఁజొచ్చెగంగ;యవివేకుల్నేయునుద్యోగము
ల్లులు బాట్లం జనుఁ జొ కడు స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

సురభి...వాచస్పతీ, గంగ = గంగానది, తొలుతఁ = మొదట, మిన్నననుండి
 = ఆకాశములనుండి, శంభుజడలందుఁ = శివునిజడలలోనికి, వ్రాలెఁ = దిగెను.
 ఆపివుటఁ = అటుపిదప, మలరామేటిపయిఁ = కొండలరాజగు హిమద్రిమీద,
 పడెఁ = పడెను, మఱిఁ = మఱియును, మహిఁ = భూమిమీదికి, జాతెఁ = జా
 తెను. పారిఁ = మరల, (ఆభూమినుండి), నూఱుభంగులఁ = నూఱుచీలికలుగా,
 పాఠోనిధిఁ = సముద్రమును, చొచ్చెఁ = ప్రవేశించెను. అవివేకుల్ =
 వివేకములేనివారు, చేయు + కిద్యోగముల్ = చేయుప్రయత్నములు, కడుఁ =
 మిక్కిలి, పలుఁ పాట్లఁ చనుఁ చూ = అనేకములయిన శ్రమములను
 పొందును గదా!

గంగానది ప్రథమమున ఆకాశముననుండి శివునితలమీదను, అచ్చటి
 నుండి హిమవత్పర్వతముమీదను, ఆపర్వతమునుండి భూమిమీదను, భూమి
 నుండి సముద్రమునకును పడుచునే యుండెను. అనఁగా ఆకాశమును వదలినది
 మొదలు గంగ ఒకచోటనేనియు స్థిరముగా నిలువ లేదు. అట్లే తెలివి పో
 గొట్టుకొన్నవాఁడును శ్రమముగా పలువిధములగు పాట్లను అనుభవించును.

సూర్యవంశీయుఁడు భగీరథుఁడు కపిలునిచే భస్మీభూతులైన తన ఆఱు
 వదివేల పితరులకును మోక్షము సంపాదించ నెంచి, దీర్ఘతప మొనర్చి గంగను
 భూలోకమున కవతరింపజేసెను. ఆదేవియు దిగునప్పటి తనయొరవడిని భరింపఁ
 జాలువానిని విర్పఱుపు మనఁగా నతఁడు గంగను శిరమున ధరింపు మని పరమ
 శివుని ప్రార్థించెను. ఆయన యట్లే చేసెను. భాగీరథియు శివునిశిరమున వ్రాలి,
 తర్వాత హిమాలయముమీదుగా భూమి కవతరించెను. అటుపిమ్మట పాతాళ
 మును ప్రవేశించి సగరపుత్రులకు ముక్తి యొసఁగెనని రామాయణము.

గంగకే యిట్టిగతి కలుగఁగా ఇతరులసంగతి చెప్పవలయునా అనిభావము.

అవివేకుల్...గముల్ — శివునిని తము పాతాళమునకు అణచివేరగా

శక్తి తనకు గల దని గంగ కహంభావము. అందుల కాదేవుఁ డామెను తన జడలందు బంధించి యటునిటు కదలనీయక గర్వభంగము కావించెను.

పలుకఁ పాటుల్ — నది విషయమున అనేక కాఖలుగా ననియు, మూర్ఖుల విషయమున అనేక సంకటముల ననియు నర్థము.

ఇందు ఒకటివెంబడి నొకటిగా అనేకాధారములు చెప్పియుండుటచేత మొదటి మూడుపాదములలో పర్యాయాలంకారము; చివరిపాదమున సామాన్యార్థసమర్థనముచే అథాంతరన్యాసము.

చూ-చూడుము, చూడుండు అనునర్థమున వచ్చు అవ్యయము.

మిన్ను: ఇది ఔపవిభక్తికము, అనౌపవిభక్తికముకూడ నగు శబ్దము.

పాటు+లు=పాటులు, పాట్లు. టు-లోని ఉకారమునకు లోపము.

— వి ద్వ త్ప ధ తి. ౧ —

11. అవ. మూర్ఖపద్ధతికి విలక్షణముగా విద్వత్పద్ధతి వర్ణింపఁబడుచున్నది. లేదా, వివేకము ఆత్మంతావశ్యకము గావునను, అదిశాస్త్రపరిజ్ఞానముచే సాధింపఁదగినది గనుకను, అదియు విద్వాంసుల కధీనమైనది కాఁబట్టియు నాపద్ధతి యారంభింపఁబడుచున్నది.

మ. చదువు లైప్పుచు శిష్యులకొ మనుచు ప్రజ్ఞావంతు లెందేనిఁ బెంపాదవ న్లోల్లని కమ్రజ్ఞాపుమణుల ట్లున్నం, ధరాభర్త కేకొద గా; కర్థము లేకయుండియు సుదగ్రుల్పండితగ్రామణుల్ మది సూహింప నలంతులే సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ? 11

నీలివాచస్పతీ, సురభిమల్లా, చదువుల్ = వేదాదివిద్యలను, చెప్పుచుకొ = తోధించుచు, శిష్యులను, మనుచు=పోషించునట్టి, ప్రజ్ఞావంతులు = పండితులు, ఎందేనికొ = ఏదేకమునందు, పెంపు ఒదవకొ = అతిశయమగునట్లుగా, గొట్టనికొ = (రత్నములవలె నిశ్చయించు) తెలివితేనివానికి, అమ్మకొ = విక్రయించుటకు,

చూపు=చూపించునట్టి, మణులు+అట్లు=రత్నములవలె, ఉన్నట్ = ఉండురో,
(అది), ధరాధర్తకే = ఆదేశమునేలు రాజునకే, కొద = కొంత; కాక =
కాకపోయిన, అర్థము లేక ఉండియున్ = ధనము లేకున్నప్పుటికిమాడ, ఉద
గ్రుత్ = మిక్కిలిశ్రేష్ఠులయిన, పండితగ్రామణుల్ = పండితోత్తములు, మదిన్ =
మనస్సునందు, ఊహింపన్ = చక్కగా నాలోచించిన, అలంతులు+వి=అల్లు
లగుదురా? (కాఁజాలరు.)

రత్నలక్షణమెఱిగి దానికి మదింపువేయఁదగిన సామర్థ్యములేనివానికి
రత్నములను చూపుట యెటువంటిదో, శాస్త్రపరిజ్ఞానము నూహింప నశక్తుడగు
ప్రభువురాజ్యమున గొప్పపండితు లుండుటయు నటువంటిదే. తెలివిలేనివాఁడు
మణులకు తక్కువవెలకట్టిన అది వాని అవివేకమును ప్రకటించును గాని మఱి
వెల యేమాత్రమును తగ్గదు. అట్లే పండితులదారిద్ర్యమును ప్రభువుపొంగొట్ట
కున్న ఆతఁడు బుద్ధిహీనుఁ డనిపించుకొనును గాని, పండితోత్తముల సామర్థ్య
మునకు ధనహీనతచే నెట్టిలోపమును కలుగఁజాలదు. అనఁగా శ్రేయమును
గోరు ప్రభువు విద్వాంసులమనోరథములను పూరింపవలయు నని భావము.

గ్రామణి-గ్రామాధిపతి, శ్రేష్ఠుఁడు.

ఏని-అవ్య. కళ. ఏని+ఉన్ = ఏనియున్ - యువర్ణము లోపింపఁగా
ఏనిన్ అగును. ఎంచేని - ఇందలి 'ఏని' వాక్యాలంకారనిబద్ధము.

అలంతులు+వి—'వి' వ్యతిరేకార్థబోధకము.

విరోధాభాసాలంకారము; దృష్టాంతమును.

12. అవ. ధనమలంతులకన్నను బండితులే రాజులచే నాదరింపఁదగినవా
రనుట.

శా. ఏనాఁడు స్తన దేరి కిచ్చిన, సుఖోద్వృద్ధంబ యై యుండు, ని
త్యానందంబొసరించు, మ్రుచ్చుల కళకన్యంబౌహరింప, స్మృయం
బూసన్నిధియొపొమహాధనము, మాన్యుండై నవిద్యాధున్ లేఁ

దా నొంప స్థగు నల్కచే సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ? 12

(ఏది), ఏరికిఁ ఇచ్చినఁ = ఎవరి కిచ్చినను, ఏనాఁటఁ = ఏకాల
చుందును, చనదు = పోవదో, సుఖ+ఉద్ వృద్ధంబు+అ = సుఖమును పెంచు
నట్టిదే, ఏ, ఉండుఁ=ఉండునో, నిత్యానందంబు= ఎడతెగని సంతోషమును,
ఁనరించుఁ=ఇచ్చునో, మ్రుచ్చులకుఁ=దొంగలకును, హరింపఁ = దొంగ
లించుటకు, ఆశక్యంబు టేఁ = సాధ్యముకాదో, ప్రియంబు డోనఁ =
సంతసము కలుగునట్లుగా, (అట్టి), విద్యయె=విద్యయొక్కటే, మహాధనము+
పో=నిశ్చయముగా గొప్పధన మగును. మాన్యండు ఐన=పూజింపఁదగిన, విద్యా
ధ్యుఁ=విద్యావంతుని, అల్కచేఁ=కోపముచేత, టేడు+అ=రాజా, నొంపఁ
తగును = నొప్పవజేయవచ్చును. (రాజా నొప్పింపవచ్చునా అని ప్రశ్న.)

విద్యయందు ధనమునకుఁ గల దోషములేవియులేవు. దానికి లేని గుణము
లనేకములు విద్యకుఁ గలవు. విద్యాధనమును కోరినవారి కెల్లప్పు డిచ్చుచుండినను
తఱుగక మఱితప్పి యగుచునే యుండును; ఎల్లప్పుడు సుఖమునే కలుగఁ
జేయును; ఎడతెగని సంతోషము నిచ్చును; దొంగ తెన్నటికిని అపహరింపఁ
జాలరు. ఇట్టి విద్యాధనముగలవారియెడ సామాన్యధనము గలరాజులుదురా
గ్రహముచే అనాదరణము చూపి వారిని నొప్పింపరాదు; తప్పక గౌరవించి
ఆదరింపవలయును.

ఉపమానమగు ప్రసిద్ధధనముకంటెను ఉపమేయమగువిద్యాధనమునకు
అధిక్యము చెప్పటచే వ్యతిరేకాలంకారము.

పో—పొమ్మనకు రూపాంతరము: శబ్దములకడఁ జేరినపుడు నిశ్చయ
మును బోధించును.

13. అవ. పండితులు సంపదకు కట్టువడరు అనుట.—

మ. గురుశాస్త్రార్థగరిష్ఠు లై నబుధుల స్తోపింపఁగా రాదు; రా
జ్యరమల్ వారికి దొడ్డు గావు; తృణ మెట్లు; ట్లుద్యదశ్రాంతబం

ధురదానార్ద్రాకపోల యైనకరికి న్నొడ్డా మృణాళంబు, గా
వ్యరసాస్వాదనభోజ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 13

కావ్యరసాస్వాదనభోజ-కావ్యరస = కావ్యములసారమును, అస్వాదన =
అనుభవించెడు, భోజ = భోజానితో సమానమైనవాఁడా, నీతివాచస్పతీ, శ్రీసురభి-
మల్లా, గురు.....ః. స్థులు-గురు = గొప్పవగు - కాస్త్ర = కాస్త్రములయొక్క-
అర్థ = శబ్దార్థములచేత- గరిష్ఠులు = మిక్కిలిగొప్పదనముపొందినవారు, ఐన-
(అనఁగా తత్త్వమును చక్కఁగా చెఱింగినయనుట), బుధుల్ = విద్వాంసులను,
కోపింపఁగాఁ రాదు - శ్రోధముచే లిరస్కరింపరాదు. (ఏలయన), వారికిఁ =
అపండితులకు, రాజ్యరమల్ = రాజ్యసంబంధమైన సంపదలు, దొడ్డు = గొప్ప,
కావు. తృణము = గడ్డిపరక, ఎట్లు = ఎట్టో, అట్లు = అవిధము - (వారి కాసిరు-
లన్నియు గడ్డిపరకతో సమానము.) ఉద్య.....కపోల-ఉద్యల్ = ప్రైవ్యుచు-
అక్రాంత = ఎడతెగక-బంధుర = ఒప్పదమైన- దాన = మదజలముచేత- అర్ద్ర) =
తడిసియున్న-కపోల = చెక్కిలికలది, ఐన, కరికిఁ = ఏనుఁగునకు, మృణా-
ళంబు = తామరతూఁడు, దొడ్డు + అ = గొప్పదా?

రాజులు తత్త్వవిదులైన పండితులయొడ శ్రోధము చూపరాదు. ఏల? మదపుటేనుఁగులు తామరతూఁటిని చులకన చేయునట్లే వారును రాజులసంప-
దను గడ్డిపోచతో సమానముగా భావించురు.

గురువు (విణ.) (నిజస్థితి) గరీయసము (తరస్థితి) గరిష్ఠము (తమస్థితి).

సామాన్యధర్మము బింబప్రతిబింబభావమున వాక్యద్వయమున చెప్పఁ
బడుటచే దృష్టాంతాలంకారము. ఉపమతో సంకీర్ణము. చూ. 47. ప.

14. అవ. రాజు ఒకవేళఁ గోపించుకేని పండితులను తనసభనుండి
పొంతునఁగలఁడే కాని వారి పాండిత్యమును కీర్తిని పోగొట్ట లేఁ దగలట.

కా. ఉల్లం బక్కలహంసపైఁ గుపిత మై యున్న న్నినోదింపఁగా
నిల్లె దానిసరోజినీవనమై మాయంప న్నమరుండు; తా

నీళ్లు న్నాలును నేర్పరింపఁ గలపాండిత్యంబు మాన్పంగ లేఁ
డల్లా కేశ్వరుఁ డేమెయి స్మరభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 14

నీలివాచస్పతీ, సురభిమల్లా, అల్లా కేశ్వరుఁడు=అలా కేశ్వరుఁడు=అబ్రహ్మ,
ఉల్లంబు=(తన)మనస్సు, అక్కలహంసవై = (తనవాహనమైన)ఆరాజహంస
మీఁద, కుశీతము=శోపముపొందినట్టిది, వి, ఉన్న =ఉండినయెడల, వినోదింపఁ
గా = క్రీడించుటకు, ఇల్లు = స్థానము, డౌ=అగు, దాని సరోజినీవనమె=
దాని తామర కొలనినిమాత్రమే, మాయంబు = పోగొట్టుటకు, సమర్థుఁడు=
శక్తిగలవాఁడు, (అగును.) (కాని), తా=అబ్రహ్మ, విమెయి = వివిధము
చేతనైనను, నీళ్లు=నీళ్లును, పాలును = పాలను, ఏర్పరింపఁకల = వేఱు
నేయఁగలిగిన, పాండిత్యంబు=నేర్పును, మాన్పంగ = లేదు = పోగొట్టఁ
జాలఁడు. హంస నీరక్షిరమిశ్రమునుండి క్షీరమునుమాత్రము గ్రహించి నీటిని
పదలు నని ప్రసిద్ధి.

అబ్రహ్మ శోపముచే తనవాహనమయిన హంసను తామరకొలనిలో విహ
రింపకుండునటుల చేయఁగలఁడేగాని, పాలను నీటిని వేఱుకలుచుటయందుఁ
గలనేర్పును తీసివేయఁ జాలఁడు. అట్లే రాజు శోపమువచ్చిన పండితుని తన
సభనుండి పొమ్మనఁగలఁడేగాని అతనిపాండిత్యమును మాన్పఁజాలఁడు.

అప్రస్తుతమగు అబ్రహ్మవృత్తాంతము చెప్పుటచేత ప్రస్తుత రాజవిద్యజ్ఞ
వృత్తములను వివరించునగునక అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము.

అవ. విద్వాంసులకు విద్యయే భూషణ మనుటను రెండుపద్యము
లచే నిరూపించుచున్నాఁడు.

మ. కమనీయం బగువిద్యభంగిఁ దనుశృంగారంబు గల్పింప లే
వమలేందుద్యుతు లైనహారములు, కేశాలంక్రియ, లజ్జనం
బు, సునోజ్ఞాంగదచందనాదు;లఖిలంబు న్నోవ్రు;బోదెందు వా
క్యమయం బొతోడ వేరికి స్మరభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 15

నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా, వీరికిఁ - ఎట్టివారికిని, అమలేందుద్యుతులు -
 అమల = స్వచ్ఛమయిన, ఇందు = చంద్రునియొక్క, ద్యుతులు = కాంతులు
 కలవి, ఐన, హారములు = ముత్యాలదండలు, కేశ + అలంక్రియత్ = తలవెండు
 కలకు (జడవేసికొనుట, పుష్పములు ధరించుట మొదలగు) అలంకారములు,
 మజ్జనంబు = స్నానము, మశోజ్ఞాంగదచందనాదులు - మనోజ్ఞ = సుందర
 మయిన - అంగద = సందిటవేసికొను కడియములు (బాహుపురులు) - చందన
 ఆదులు = గంధము మొదలయినవి, కమనీయంబు అగు = మనోహరమగు,
 విద్యుధంగిఁ = విద్యవలె, తనుశృంగారంబు = శరీరమునకు అందము, కల్పిం
 ప్, లేవు. ఆఖలంబుఁ = (అవి) అన్నియును, పోవుఁ = నశించును,
 వాక్యమయంబు + ఔ తోడవు = వాక్కు (విద్యా) రూపమునందైన భూషణము,
 ఎందుఁ = ఎచ్చటను, పోదు = నశింపదు.

పురుషునకు వెన్నెలవెడఁజల్లు ముత్యాలదండలు, కురులుదువ్వుకొనుట,
 స్నానము, చందనము పూసికొనుట, సందికడియములు ధరించుట మొదలగు
 వానిలో నేదిగాని అలంకారము నీయఁజాలదు. పరిశుద్ధ మగు వాగ్రూపమైన
 భూషణము అలంకారము కలుగఁజేయును. తక్కినభూషణములన్నియును
 నశించును గాని వాగ్భూషణమొక్కటే నశింపని భూషణము.

వృతిరేకాలంకారము. చూ. 12 ప.

హారము - నూటయెనిమిది పేటలుగల ముత్యాలపేరు.

అవ. ఇదియు విద్యాప్రభావముచే తెలుపును.

మ. చదువే రూపము, గుప్త మౌధనము, పూజ్యశ్రేణీపూజ్యంబు స
 వ్తదము స్కీర్తియు భోగమిచ్చునృపసంతానంబు గల్పించు, నె
 ల్లదెస వ్రోడ్పడు, దైవతుల్యము; సిరుల్దా మిట్టివే? యాసమల్
 చదువు లేరునివారె సూ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 16

నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా, చదువు + వి = (వేదములు శాస్త్రములు ము
 న్నగునవికూడిన) విద్యయొక్కటే, రూపము = సౌందర్యము; గుప్తము ఔ = దాచి

పెట్టబడిన, ధనము; పూజ్యశ్రీః=పూజించదగినవారికిని-పూజ్యంబు=గౌరవింపదగినట్టిది (గురువులకునుగురువైనది.); సమ్యదముఁ=సంతోషమును, కీర్తియుఁ=కీర్తిని, భోగము = సౌఖ్యమును, ఇచ్ఛుఁ; నృపసన్నానంబు = రాజులచేత గౌరవము, కల్పించుఁ = కలుగునట్లు చేయును; ఎల్లదెసఁ = అన్నిదిక్కుల లోను, (అన్ని దేశములలోను), తోడ్పడుఁ = సహాయపడును; దైవకుల్యము= దైవముతో సమానము; సిరుల్ తాము = ఆనందములు, ఇట్టివి+వి = ఇట్టిగుణములు కలవగునా? ఆపసుల్ = పశువు లని ప్రసిద్ధము గాంచినట్టిది, చదువుల్ నేరనివారె చూ = విద్య నేర్వనివారే సుమా !

రూపము—గుండలములు, హారములు, నూపురములు, అంగదములు మొదలయిన చతుర్విధభూషణములు లేకున్నను, అవి యున్నట్లుగానే భాసిల్లు ఆకారవిశేషము రూప మనఁబడును.

దానావికమువలనఁ గల్గుఖ్యాతికిఁ గీర్తియనియు, ప్రతాపమువలనఁ గల్గుదానికి యశస్సనియుఁ బేర్లు.

పురుషునకు విద్య యొక్కటియే సౌందర్యమునకన్న మేలయినది. గుప్తముచేసి యుంచిన ధనము కాంతరమున నెట్లుచకరించునో అట్లే విద్యయు నుపకరించునుగాని ధనమువలె దొంగలపాలు గాదు. గురువులకు తెలియనివిషయములనుకూడ విద్య ఎఱుకపఱుచును. సంతోషమును, భోగమును, కీర్తిని ఇచ్ఛును; రాజులు విద్వాంసుని పూజింతురుగాని ధనవంతుని పూజింపరు. దేశాంతరములలో నైతము విద్య విశేషోపచారమును సమకూర్చును; దైవము వలె విహికాముష్టికనుభుముల నొసంగును. ధనమువలన నిట్టియనుకూలము లేవియు కలుగవు. కనుక అట్టివిద్య లేనివాడు అధముఁ డై పశువుతో సమాన మగును; అనఁగా కర్తవ్యకర్తవ్యవివేకము లేనివాఁ డగును. బహువిధ కారక మగుటచే విద్యయే శ్రేష్ఠమైనది.

పసి = గోగణము. ఏకప. పసులు=గోవులు. బహుప.

తోడు+పడు= తోడ్పడు.

రూపము, ధనము మొదలగు ఆకారములచే బహువిధములుగా విద్య వర్ణింపఁబడుటచే మాలారూపకాలంకారము.

‘సిరుల్ తాము’ - ఇట తాళబట్టము పాదపూరణార్థము. ‘నేరని’- నేరు చునకు లిడ్డాట్టులు ముత్తుపరంబులగునపుడు ‘రు, చు’లకు లోపంబు బహుళంబు గా నగు. బా. క్రి, 97.

అవ. లోకహితాహితవర్జన ప్రసంగముచేయుచు విద్యయే ఉత్త మైశ్వర్య మని యనుచున్నాఁడు.

మ. సుకవిత్వంబెప్రభుత్వమీరసమె ద్వేషులొండెకాండేమహా హి, కరంబోర్తియెబోడు, విద్యయెధనంబిష్టంఁడెవ్యాపధం, బకృతజ్ఞుం డగుజ్ఞాతియే యనల, మింపొసిగ్గె సదృశణం బకరాళప్రతిభానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 17

ఆకరాళప్రతిభానిధి = ఒడుదొడుకులు (వైషమ్యము)కాని ప్రతిభకల వాఁడా, నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా, సుకవిత్వంబె = మంచికవిత్వమే, ప్రభుత్వము = దొరతనము, ఈరసమె = కోపమే, ద్వేషుల్ = శత్రువులు, కొండె కాండే = చాడిచెప్పెడువాండే, మహా+అహి = గొప్పపాము, కరంబు = మిక్కిలి, ఓర్తియే = ఓరిమియే = ఓరేపు, జోడు = కవచము; విద్యయె, ధనంబు; ఇష్టంఁడె = మిత్రుండే, దివ్య+బౌషధంబు = సిద్ధాపధము. ఆకృత జ్ఞాండు = చేసినమేలు మఱచువాఁడు, అగు, జ్ఞాతియే = దాయాదియే, అనలము = అగ్ని. ఇంపు+బౌ = ఇష్ట మగు, సిగ్గెలజ్జయే (తప్పచేయ సంకోచించుటయే), సదృశణంబు = మంచియాభరణము.

సుకవిత్వము - రసవంత మగు శబ్దార్థసంఘటనచేత సకలలోకమును వశ మఱచుకొనును.

ఈరసము = అంతశ్శత్రువు, ఉపద్రవహేతువు.

మహాహి - స్వవిషముచే ప్రాణముల నపహరించును. ఓర్తి - పరిధనా

దులవలన కలుగుకొద్దమును అడ్డగించునట్టిది. జోడు - మర్తమును తాఁకుట కవకాశ మియ్యవిది. విద్య-వేదవేదాంగాది రూపకము, అఖిలభోగసాధకము. దివ్యోపధము - ఆరోగ్యకారకము. మిత్రుఁడు - మానసికరోగమును బాపును. జ్ఞాతియు అగ్నియు సర్వార్థనిర్మలమునకు అదికారణములు. సిగ్గు - చేయరానిపనులకుఁ జొచ్చుచో మనస్సున సంకోచ ముదయింపఁజేయునది.

మానవునకు సుకవిత్వము రాజ్యముతో సమానము. బ్రభువునకు రాజ్యమున వియోకార్యములు జరుగునో కవికిని అట్లే జరుగును. కోపము ఉపద్రవము కలుగఁజేయును; కొండెకాఁడు సర్వనాశముచేయును; ఓర్పు కాపాడును; విద్య సర్వధనముల నిచ్చును; మిత్రుఁడు ప్రాణములను గాపాడును; జ్ఞాతి సర్వనాశముచేయును; పాపభీతి పుట్టించు సిగ్గు చక్కఁగా ఆలంకరించును. కావున విద్య యుండిన సర్వము నుండినట్లే.

ఈరసమె ద్వేషుల్ - వికవచన బ. వ-ల కలయిక దుష్టము.

ఆవ. విద్వాంసులపల్లనే లోకము చక్కఁగా నిలిచి యున్న దనుట.

మ.హితుమైతి, నైడుధూర్తత, స్తురుక్షమ, స్ఫుత్యస్తయ, నైర్వికూరత, దజ్ఞౌ ఋజుత, న్నృపాలు నయచర్య, స్తుప్తు నప్రీతి, నార్యతతి స్ప్రీతి, యథార్హత నైలపునయ్యల్గుమ్మ లోకస్థితుల్ జత గావించుమహామహు ల్పురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ! 18

హితుఁ = మేలుకోరువానిని, మైత్రిఁ = స్నేహముచేతను, చెడుఁ = చెడుగును = (దుర్జనుని), ధూర్తకఁ = పంచనచే అప్రియముచేయుటచేతను, గురుఁ = తండ్రి మొదలగు పెద్దలను, క్షుణ్ణఁ = ఓర్పుచేతను, భృత్యుఁ = సేవకుని, దయఁ = కనికరముచే తనువైరిఁ = శత్రువును, శూరకఁ = పరాక్రమముచేతను, తజ్ఞౌ = పండితుని, ఋజుతఁ = లెన్నఁదనముచేతను, నృపాలుఁ = రాజును, నయచర్యఁ = నీతితో ఆనువర్తించుటచేతను,

దుష్టుఁ = దుర్మార్గుని, ఆప్రీతిఁ = ఆప్రియముచేయుటచేతను, ఆర్థకలిఁ = సాధువులను, ప్రీతిఁ = ప్రియముచేతను, (ఇట్లు) యథార్థకలఁ = (ఎవరెవరికి) తగినట్లు, (వారిని), మెలపు+అయ్యలు = మెలంగజేయుపెద్దలు, లోకస్థితుఁ = లోకమర్యాదను, జత కావించు = సంధింపజేయునట్టి, మహామహుల్ చుమ్ము = గొప్పనేర్పరులునుమా.

హితులయెడ స్నేహము, దుర్జనులయెడ వంచన, పెద్దలయెడ ఓర్పు, సేవకులయెడ దయ, శత్రువులయెడ కౌర్యము, విద్వాంసులయెడ నిష్కపటప్రవర్తనము, రాజులయెడ నీతితోఁ గూడిన యనుసరణము, దుష్టులయెడ ఆప్రీతి, సాధువులయెడ ప్రీతి, అను నీయుపాయములను చక్కగా నేర్చిన వారే లోకవ్యవస్థను సంస్థాపించువారుగాని ఇట చెప్పినగుణరహితులు కారు.

మెలపు+అయ్యల్ = మెలపు+ను+, అయ్యల్ : ఉదంతతథర్థార్థకవిశేషణమునకచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమమగును. చుమ్ము - చుము - చూడుమునకు రూపాంతరములు.

అవ. సత్సాంగత్యము శ్రేయస్కర మనుట.

మ, మతిజాడ్యం బడఁచుకొ, నిజంబు గఱపు, న్నానోన్నతి న్నించు, దుష్కృతముల్ ద్రుంచు, మనఃప్రసాద మిడుక, గీర్తిస్ఫూర్తి గావించు నీ, క్షీతి నార్జ్యండు; తదీయసంగతి మెయి న్నిద్ధించు సర్వార్థముల్, ప్రతిభానూత్న ఫణీశ్వరా సురభి... 19

ప్రతిభానూత్న ఫణీశ్వరా = బుద్ధివికాసమునందు శ్రొత ఆదిశేషుఁడా. నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా. ఈక్షీతిఁ = ఈభూమియందు, అర్జ్యండు = పూజ్యుఁడు, మతిజాడ్యంబుఁ = బుద్ధిమాంద్యమును, అడఁచుకొ = పోగొట్టును; నిజంబుఁ = సత్యవచనమును, కఱపుకొ = నేర్పును, మాన+ఉన్నతిఁ = గౌరవముయొక్క ఆతిశయమును, నించుకొ = నిండించును, దుష్కృతముల్ =

సాక్షాత్కారము, మౌనము, నాశముచేయును. నగనగి నగ పాదము = గి నగన

నకు నిర్మలతను, (జ్ఞానోపదేశాదికముచేత అనిభావము.) ఇడుక్ = ఇచ్చును, కీర్తిస్సార్తిక్ = కీర్తియొక్క ప్రకాశనమును, కావించుక్ = చేయును. తదీయసంగతిమెయిక్ = అతనియొక్క సహవాసముచేత, సర్వార్థముల్ = సమస్తవస్తువులను (ప్రయోజనములును), సిద్ధించుక్ = సమకూడును.

సజ్జనులతోడి సహవాసమువలన పురుషులకు సకలశ్రేయస్సులును కలుగును. అది బుద్ధిమాంద్యమును పోగొట్టును; సత్యమునే పల్కునట్లు చేయును; మంచిగౌరవము నిచ్చును; ధర్మోపదేశముచేత పాపములను నాశముచేయును; జ్ఞానోపదేశముచేత దుఃఖాదిదోషములను పోగొట్టి మనస్సును నిర్మలపఱుచును; కీర్తిని విస్తరిల్లఁజేయును. వేయేల? అది చేయఁజాలని మంచి యేదియు లోకమున లేదు. కనుక సత్సాంగత్యమే అభిలషింపఁదగిన దని భావము.

ఫణీశ్వరుండు - ఆదిశేషుండు సర్పరాజు. సమస్తవిద్యల నెఱిగినవాఁడని ప్రసిద్ధి.

మెయి - తృతీయావిభక్తియందు వచ్చెడు ప్రత్యయము.

‘అర్చ్యుండు’ అనుశబ్దము ఒకచోటనుండి సకలవాక్యములకు నుపచరించుచున్నది గనుక దీపకాలంకారము. దీనికి సముచ్చయ మనియుఁ జేరు. చూ. 46. ప.

అవ. విద్వాంసులలో శోత్తరమహిమాలిశయము.

మ. తుల లే కెందుఁ బ్రసిద్ధు లౌచు రససిద్ధు లోర్వలె విద్యత్కవీంద్రులు భాసిల్లుదు; రమ్యహాత్తులయశస్త్రోమంబు లన్నిగ్రహంబుల కెక్కులమున స్వరామరణసంభూతవ్యథల్ లేవు, శీలలసత్పుణ్యగుణాశ్రయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 20

శీల లసత్ పుణ్య గుణ ఆశ్రయా = శీలముచేత. ప్రకాశించుచున్న మంచిగుణములకు ఆశ్రయమైనవాఁడా, నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా,

ఎందుక్ = ఎచ్చటను, తులలేక = తమకు సాటిలేనివారై, ప్రసిద్దులు

బోచున్ = ఖ్యాతిగలవా రగుచు, రససిద్ధుల్ పోలేన్ = సిద్ధించినపాదరస ఘటికలుకలవారివలె, లేదా, బ్రహ్మజ్ఞానులవలె (సిద్ధించినశృంగారాదిరసములు కలవారై), విద్వత్ కపింద్రులు = విద్వాంసులైన కవిశ్రేష్ఠులు, భాసిల్లుదురు = ప్రకాశింతురు. అమృహః...విగ్రహంబులకున్-అమృహత్తుల=అసిద్ధులయొక్క యశస్తోమంబులు = కీర్తనమూహములు, ఆన్ = అనెడి, విగ్రహంబులకున్ = శరీరములకు, ఎక్కాలమునన్ = వికాలమునందును, జరామరణసంభూతవ్యధల్ = ముదిమివలనను, చావువలనను పుట్టుదుఃఖములు లేవు.

ఆయారసానుగుణముగ వర్ణించు నైపుణ్యముకలిగి గ్రంథములు రచించుటచేత ధన్యాత్ములగు విద్వాంసులు, కవిశ్వరులు, జరామరణములు లేని తమ కీర్తిశరీరములచేత సిద్ధాపధనేవచే ముదిమిని చావును ఆలిక్రమించినయోగుల వలె సర్వదా ప్రకాశించుచుందురు. యశశ్శరీరము కల్పాంతస్థాయి యైనది.

రససిద్ధుల్-శ్లేష.

రస=(1) పాదరసము, (2) శృంగార వీర కరుణాద్భుత హాస్య భయానక బీభత్స రాద్ర కాంతములు.

బ్రహ్మవర్చస్సు రససిద్ధపదార్థమునకు విశేషణగలిచేత వ్యథాభావపదార్థము హేతు వగుటవలన కావ్యలింగాలంకారము.

ఆన్ విగ్రహంబు—'అను', 'కొను' లోనగుధాతుజ విశేషణముల యంత్యక్షకారమునకు హల్లు పరమగునపుడు లోపము వైకల్పికము.

శౌర్యపద్ధతి.

అవ. విద్వత్పద్ధతి నిరూపించిన పిదప విద్వాంసులకు నైకము మాన శౌర్యము లావశ్యకము లగుటవలన, సీమానశౌర్యపద్ధతి నారంభించుచున్నాడు. మ. జర నైన స్తుధనైన నొప్పి నయిన నైపుణ్యసంప్రాప్తి నైన రుజాదుర్గళలందు నైనఁ దుది నైన న తేవేదండకుం

భరనై కాశనకాంక్షి యైనమృగభూపాలుండు పుల్లేయునే
యరయ న్నానధనుండు, శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 21

కులక్రమాగత మగు ఉత్తమకీలపరిపాలనము మాన మనఁబడును; ఐర
సహాయ మెదురుచూడక శత్రుసంహరణము చేయఁగల సామర్థ్యము కౌర్య
మనఁబడును.

శ్రీసురభి.....స్పతీ, మత్తవేదండ.....కాంక్షి - మత్త = మదిం
చిన - వేదండ = గజముయొక్క-కుంభ = కుంభస్థలమందలి - రస = మెదటి
మాంసమును - ఏక = ముఖ్యముగా - ఆశన = తినుటలో - కాంక్షి = కోరిక
గలదియు (ఇందువలన కౌర్యాతిశయము సూచింపఁబడినది), మానధనుండు
= మానమునే ధనముగాఁ గలదియు, ఐన, మృగభూపాలుండు = మృగరాజయిన
సింహము, జరణ్ ఐనన్ = ముదిమివల్లనైనను, తుభన్ ఐనన్ = ఆఁకటిచేత
నైనను, నొప్పిన్ ఐనన్ = ఆపదపొందినను, శైధిల్యసంప్రాప్తిన్ ఐనన్ =
శీర్ష్ణవడలి బలహీనముకలిగినను, రుజా దుర్దశలందున్ ఐనన్ = రోగమునుగాని
కాంతిహీనతనుగాని పొందినను, తుదిన్ ఐనన్ = ప్రాణముపోవుచున్నను,
అరయన్ = ఆలోచింపఁగా, పుల్లే మేయునే = కనవు తినునా? (ఇందు
మానాతిశయము సూచింపఁబడినది).

సింహము ముదిమిచే జిక్కినను, ఆఁకటిచే డస్సినను, ఆపద పొందినను,
శీర్ష్ణవడలి బలహీనముకలిగియున్నను, రోగమువలన అరుచి యేర్పడినను, కాంతి
హీనమయినను, తుదకు ప్రాణములే పోవుచున్నను, ఏనుఁగుకుంభస్థలమును తానే
చీల్చి యందలి మాంసవిశేషమును భుజింపఁ దలంచునేకాని కనవు మేయదు.
అట్లే మానకౌర్యవంతులు తా మెన్నికష్టములపాలయినను శమనహజవృత్తిని
మాని నీచవృత్తి నవలంబింపరు. మానరక్షణమే వారికి ముఖ్యము. మానకౌర్య
సంపన్నునకే యశస్కామము కలుగును.

అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము. అన్యోక్తియు.

పులు - పుట్టునకు రూపాంతరము.

అవ. అందఱును తమతమకర్తృకే దగినఫలమునే కోరుచుందు రనుట;
మ. పసి మొక్కింత గలాదొ లేదొ, తుధ దీర్పజ్జాల కెప్పటిదో
పసరంపెమ్మ లభించి కుక్క చెలఁగు; స్వజ్జ నైకా లెన్నియేకా
వసియింపం గన, దేనుఁగుం దినఁ జను స్వర్గక్ష; మా నా;
జనుల్, స్వసమర్థస్పృహు లాదు రౌ సురభిమల్లా నీతి...22

పూర్వపద్యార్థమునే ప్రకారాంతరమునఁ జెప్పచున్నాఁడు.

సురభి...స్వతీ, కుక్క, వసిమి=(క్రొవ్వువలని) వచ్చుదనము, ఒక్కిం
త = కొంచెమైనను, కలాదొ = ఉన్నదో, లేదొ, తుధ = అఁకలి, తీర్ప
కాలక = నివారించలేక, ఎప్పటిదో = ఏకొలదిదో, పసరంపెమ్మ = వశువు
యొక్కయెముక, లభించి = దొరకఁగా, చెలఁగు = సంతోషముపొందును.
హర్యక్షము = సింహము, పజ్జ = సమీపమున, మెకాలు = జింకలు, ఎన్ని
యేక = ఎన్నియైనను, వసియింప = ఉన్నప్పటికిని (లేకలేకయున్నను),
కనదు = (వానిని) చూడదు; (కాని), ఏనుఁగు, లిన్ చను = లినఁ
బోవును. ఔ = ఇది నిశ్చయము. జనుల్ = జనులు, స్వసమర్థ
స్పృహులు = తమతమకు యోగ్యమైనకోరికలుకలవారు, ఔదురు ఔ =
అగుదు రనుట నిశ్చయము.

కుక్కకు వశువుయొక్కయెముక, క్రొవ్వువలన కొంచెపాటితడియైనను
ఉన్నదోలేదో యన్నసందేహము పుట్టించునట్టిది, దొరకనంతమాత్రాననే, దాని
కది సంతోషించునుగాని, దానివలన దానియాఁకలి కొంచెమైనను తీరుదు.
సింహము తనచేత నెన్నిజింక లున్నను, వానినెల్ల మాని, ఏనుఁగునే వెదకు
కొనుచుఁబోవును. ఎల్లవారును తమకష్టకాలమందైనను తమకర్తృకేదగిన ఫల
మునే కోరుదురుగాని యెక్కువయో తక్కువయో కోరరు. కుక్కవలె నీచ
వస్తువులను కోరక సింహమువలె ఉత్తమవస్తువులనే కోరవలయును అనిభావము.

అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

‘ఒక్కొంత’ - ఒక్క యిచట అల్పార్థకము. ఇంత-పరిమాణార్థకము.
‘కలదొ’—‘కలదు’ మున్నగురూపములమధ్య స్వరము దీర్ఘమగుటయుఁ
గలదు. పసరము+ఎమ్మ-కర్త ధారయసమాసము. మువర్తమునకు సంభవర్ణాదేశము.
పసరంపు+ఎమ్మ - ‘పసరంపుటెమ్మ’ కావలసియుండఁగా, టుగాగములేమి చింత
నీయము.

పసిమి+ఒక్కొంత—విమ్యాదియికారసంధి.

ఆవ. నీచులనడవడికిని ఉత్తములనడవడికినిఁ గలతారతమ్యము:

మ. భువిపైఁ జాగిలి తోఁక యూఁచు, వదనంబునొప్పియు న్నారెఁ
జూపు వెస న్బట్టెడుముద్దకై శునక; మెప్పున్నద్ర వేదండ మా
కవణం బల్లనఁ గైకొను న్బహునుతు ల్లావింపఁ దా నెంతో
సొం, పపులేజూపులఁ జూచుచు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

సురభి.....స్పతీ, శునకము=కుక్క, పట్టెడుముద్దకై = చేరెడంత
(అన్నపు) ముద్దకై (పిడికెడన్నమునకై), వెసక్=శీఘ్రముగా, భువిపైక్ =
నేలమీఁద, చాగిలి = దండఁగా పడి, తోఁక = తోఁకను, ఊఁచుక్ = ఆడిం
చును, వదనంబుక్ = నోటిని, పొట్టయుక్ = పొట్టను, సారెక్ = మాటి
మాటికిని, చూపుక్, భద్ర వేదండము = ఉత్తమమయిన యేనుఁగన్ననో,
(అహర విడువాఁడు) ఎప్పుక్ = విసమయమందైనను, బహునుతుల్ కావిం
పక్ = పెక్కునిధముల ప్రియపచనములు పలుకుచుండఁగా, తాను (ఆయే
నుఁగు), ఎంతో = మిక్కిలి, సొంపు ఆవు = గంభీరమగు, లేజూపులక్ =
తిన్ననిదృష్టితో, చూచుచు, ఆకవణంబు = ఆయాహారమును, అల్లనక్ =
మెల్లగా, కైకొనుక్ = తీసికొనును.

కుక్క తనకుపిడికెడన్నము పెట్టుపానియెడుట నేలమీఁద వెలకిల చాగిల.
పడి, నోటిని కడుపును చూపును; తోఁకయాడించును. ఏనుఁగురాజ మన్ననో.

బెట్టుగా చూచుచు, మావటివాఁడు మాటిమాటికి స్రియవచనములచే బుజ్జగించుచుండ నాతఁ డిచ్చునాహారమును మెల్లగా గ్రహించును. ఇట్లే నీచుల నడవడియు, ఉత్తములనడవడియు నుండును.

భద్రము, మందము, మృగము అనియేనుఁగుజాతులు మూఁడు; వానిలో భద్రము శ్రేష్ఠమైనది.

కవణము—గుఱ్ఱము మొదలగువానియొక్క ఊపలు మొదలుగాఁగల భద్రము. రూ. కవళము.

పట్టెడు - పట్టిలి+ఎడు-‘ఎడు’ పరమగునపుడు దోసిలి మొదలగు వాని తుదివర్ణమునకు లోపము నిత్యము.

లేఁజూపులు - లేఁత+చూపులు - సమాసమందు ప్రాతాదుల తొలి యచ్చుమీఁదివర్ణములకెల్ల లోపము బహుళము; లోపింపఁగా మిగిలినదానికి పరుషవర్ణములు పరమగునపుడు నుగాగమము బహుళము.

లేఁత+చూపులు=లే+చూపులు = లే+ను+చూపులు = లేఁజూపులు.

చూపు- చూచుధాతువు కృదంతము.

అప్రస్తుత ప్రశంసాభేదము: అన్యోక్తి.

ఆప. మానకౌర్యములు గలిగి వంశోద్ధారకుఁ డగువాఁడే సఫలజీవి యుడు అనుట.

మ జనుఁ డెవ్వఁడు జనింపఁ! డెల్లజనులు న్సంసారచక్రంబునఁ జననం బెత్తెడువారె కారె! విను, జన్మం బెవ్వఁడే నెత్తినఁ దనవంశంబు ప్రకాశ మా నతఁడు జన్మం బెత్తినాతండు, పాలనసంతోషితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 24

పాలనసంతోషితభూజనా = రాజ్యభరిపాలనముచేత సంతసముపందిన భూమియు జనులును కలవాఁడా, నీతి.....మల్లా, జనుఁడు = పురుషుడు,

చక్రమువలె నుడియుచుండు జననమరణపరంపరయందు, ఎల్లజనులకు = జనులందఱును, జననంబు ఎత్తెడువారే = ధర్మాధర్మపశమున మరలమరల పుట్టువారే, కారే=కారా? విను = వినుము, ఎవ్వఁడే? = ఏయొకఁడు, జన్మంబు ఎత్తినకు = పుట్టినయెడల, తనపంశంబు = తనకులము, ప్రకాశము ఔ? = ప్రసిద్ధి కెక్కునో, అతఁడు, జన్మంబు+ఎత్తిన+అతఁడు = సఫలమగు జన్మమెత్తినవాఁడు.

చావుపుట్టుక రెప్పుడును పరంపరగాఁగల యీసరిసారచక్రమునఁ జచ్చినవారందఱును పుట్టినవారే, అట్లుపుట్టినవారిలో నశంపనివా రెవరు? ఎవఁడు పుట్టి తనపంశమునకు కీర్తితెచ్చునో వానిపుట్టువే గణనీయము, అనఁగా మానశౌర్య పంతుఁడే మిక్కిలి గణనీయుఁడు. తక్కినవారు మేఁకమెడచన్నువంటివారు. దోమలవలె నవ్త మగువారు.

కారు+ఎ = ఈ 'ఎ'కారము క్రియయొక్క సహకార్యమును వ్యతిరేకముగాను, వ్యతిరేకకార్యమును సహజముగాను మార్పును. జనుఁడు - (వి. ప.) జనులు (బ. ప.) విను+జన్మంబు = వినుము+జన్మంబు = మధ్యమపురుష మువర్ణకమునకు హలవసానములు పరము లగునపుడు లోపము విభాషనగు. ఇచట చాల్చు పరమైనది.

అవ. మానవంతుని వర్తనము.

మ. అలరుంగు త్రికిం బుణ్యశీలునకు యోగ్యస్థానముల్ రెండె సుప్తులరించు; నర్థి రెండు నెవ్వ యనిన న్బాంబనన హారణ్యమండలి యొండె, నరణీజనప్రవరచూడాసీమ యొండెం జమీ, లలనానూతనమన్నథా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 25

లలనా నూతన మన్నథా = అంగనలకు క్రితమన్నఘృతదేనవాఁడా, సురభి.....స్పతీ, అలరుంగుత్రికిం = పూలగు త్రికిని, పుణ్యశీలునకు = మంచికిలముగలవానికిని, యోగ్యస్థానముల్ = ఉండఁదగినస్థానములు, రెండె=

రెండుమాత్రమే, అలరించుకొనుము = సంతోషించుకొనుచుమా, మరి,
రెండు = ఆరెండుస్థానములును ఎన్ని = వివిధ, అనినకొ = అనియడిగిన,
ప్రాంచన్నహారణ్యమండలి ఒండెకొ - ప్రాంచల్ = మిక్కిలివిప్రుచున్న మహా
అరణ్యమండలి = గొప్ప అడవిప్రదేశము - ఒండెకొ = కాని, ధరణీజన
ప్రవరచూడా సీమ ఒండెకొ - ధరణీజనప్రవర = భూమండలమండలి జనుల
వర్గములయొక్క, చూడాసీమ = శిరిషప్రదేశము, (సిగయం దని అలరుపరము,
అందఱకన్న వైవా దని మనస్విపరము), ఒండెకొ = కాని, (అగును), చుమి.

పూవుగుత్తికి రెండేవుత్తులు. ఆది యెల్లవారితలలయందైనను ప్రకాశిం
చును. లేదా, అడవిలోనే వాడిపోవును. అట్లే మానవంతునకును వృత్తులు
రెండే. అతఁడు శౌర్యముచేత అందఱకంటెను వైభవవియం దుండును; లేదా,
మానమందలి గౌరవముచే అడవిలో తపస్సుచేయుచు జీవితమును మ్రగ్గించు
కొనును. ఉపమాలంకారము.

అలరుగుత్తి = అలరు + గుత్తి సమాసమునందు ఉకారాంతములైన
స్త్రీసమములకు పరుషసర్వములు పరములగునపుడు నకారాగమము బహుళ
ముగా నగును. తర్వాత ద్వుతకార్యము.

అవ. మానశౌర్యవంతుఁడు శక్తి యుడిగినా, గొప్ప కార్యములనే
చేయఁబొనుకొను ననుట.

శా.లేరా వెండియు నేగు రాగ్గురుఘును ల్లింట న్గురుం డాదిగా
వారి న్నస్తకశేఘఁ డయ్యుఁ జెనక న్నాంఛింపఁ డత్యంతతే
జోరాము ల్రవిచంద్రము ల్తగుదు రంచు న్రాహు పూ
హించి ప,ర్వారంభంబుల మార్కొను న్సురభిమల్లా... 26

సురభి.....స్పృశీ, వెండియుకొ = సూర్యచంద్రులకుఁబడవ (ఇత
రులు); గురుండు ఆదిగాకొ = గురువుమొదలైనవారు, (గురువు, బుఘుండు,
శుకుండు, శని, అంగారకుండు), ఏగురు ఆరురు = అయిదాఱుగురు, ఘుకుల్ =

గొప్పవారు, మింటన్ = ఆకాశమునందు, లేరా = ఉండలేదా! మస్తక శేషుండు = తలమాత్రము మిగతగాఁగలవాఁడు, అయ్యున్ = అయినప్పటికిని, రాహువు, వారిన్ = వారిని, చెనకన్ = ఎదిరించుటకు, వాంఛింపఁడు = ఇచ్చుగింపఁడు. (కాని, అతఁడు,) పర్వారంభంబులన్ = అమావాస్యపూర్ణిమ లారంభించుకాలములందు, అత్యంతలేజోరాముల్ = మితిలేని ప్రకాశముచే నొప్పుచున్నవారగు, రవిచంద్రముల్ = సూర్యుండును చంద్రుండును, తగు దురు అంచున్ = (తనపరాక్రమమునకు) తగినవారని, ఊహించి=అలోచించి, (వారిని), ఎదుర్కొనున్ = ఎదిరించును.

రాహువునకు తలతప్ప కడమదేహము లేదు. అట్లుండినా విశేషపరాక్రమము చూపఁ గోరెను. అందులకు గురువుమొదలగు గ్రహములై దాగ్ధరుండి నను అలక్ష్మముచేత వారితెరువునఁ బోక అతిలేజస్వంతులగు సూర్యచంద్రులనుమాత్రమే పర్వకాలములగు అమావాస్యపూర్ణిమలయందు మ్రింగి యత్నించుచుండును. ఇక పూర్ణదేహమే యుండినచో నేమి చేయునో? అట్లే మానశౌర్యకాలియు నిజాంగవైకల్యమును పరిగణింపక మహత్కార్యములు చేయుటయందే ప్రియముగలవాఁడై యుండు నని భావము.

అమావాస్యనాఁడు సూర్యగ్రహణమును, పూర్ణిమనాఁడు చంద్రగ్రహణమును కలుగుట ప్రసిద్ధము. పూర్వము దేవతలును రాక్షసులును సముద్రమును చిలికినప్పు డమృతము పుట్టెను. దానిని విష్ణువు మోహినీరూపమున దేవతలకు మాత్రము పంచియిచ్చుచుండఁగా, రాక్షసుడగు రాహువు దేవదేవమున దేవతలనడుమ చేరి యమృతము త్రాగుచుండెను. దానినిచూచి సూర్యచంద్రు లాకపటమును కనునన్నచే విష్ణువునకు హెచ్చరిక నేయఁగా, ఆయన తనచక్రముతో వానికంఠమును అమృత మందులోనికి దిగుటకు పూర్వమే ఖండించెను! దేహము తెగిపడినను తలమాత్రము అమృతప్రభావముచే ప్రాణముతో నిలిచియుండె నన్న పురాణగాథ నిట ననువదించుకొవలెను.

ఆ ప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము.

విగురార్థురు - బహువ్రీహిసమాసము.

అవ. మహాత్ములమహిమ యనంతము.

మ. భువనశ్రేణి ధరించు శేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై; శేషుఁ గూర్చవరేణ్యుండు భరించు వెన్నుపయి; గూర్తంబు న్వరాహంబు దాల్చు; వరాహంబు నయత్నత న్జలధి దాల్చు; చిత్రచిత్రంబు లీ, యవనిం బెద్దలవర్తన! ల్పురభిమల్లా నీతి...27

సురభి.....స్వతీ. శేషుఁడు = ఆనంతుఁడు, ఫణాభోగంబుపై = వికాలమైన తనవేయిపడగలమీఁదను, భువనశ్రేణి = పాతాళాది పదునాల్గు లోకముల దొంతరను, ధరించు = మోచుచున్నాఁడు. శేషు = ఆశేషుని, కూర్చవరేణ్యుండు = ఆదికూర్తము, వెన్నుపయి = వీపుమీఁద, భరించు = మోయుచున్నాఁడు. గూర్తంబు = ఆ ఆదికూర్తమును, వరాహంబు = ఆదివరాహము, తాల్చు = ధరించును. వరాహంబు = ఆదివరాహమును, అయత్నత = అనాయాసముగా, జలధి = సముద్రము, తాల్చు, (ప్రళయకాలమున పాతాళగత మయిన భూమండలమును ఆదివరాహవతారమున విష్ణుదేవుఁడు తనకోరలపై నుద్ధరించి తెచ్చెను.) ఈ అవని = ఈభూమి యందు, పెద్దలవర్తన = మానకౌర్యకాలుర నడవడికలు, చిత్రచిత్రంబులు = అత్యాశ్చర్యకరములు.

శేషుఁడు పదునాల్గులోకముల దొంతరను వికాలమైన తనవేయిపడగలమీఁదను ఉంచుకొని మోచుచున్నాఁడు. అట్టిశేషుని తనవీపుమీఁద నుంచుకొని ఆదికూర్తము మోచుచున్నది. అట్టియాకూర్తమును ఆదివరాహము మోచుచున్నది. ఆదివరాహమును నైతము సముద్రుఁడు ఆవలీలగా ధరించియున్నాఁడు. మహాసుభావుల సుహిమలు అత్యాశ్చర్యమును పుట్టించును.

మొదటి మూఁడుపాదములలోను పూర్వపూర్వములకంటెను ఉత్తరోత్తరములు గుణోత్కర కలది అని పరిచయపరచే మూడవపాదములకారము. తుది

పాదమున మహాత్ములవ ర్తనమును సముద్రవర్తనమును విశేషోక్తిచే సమర్థించుట చేత ఆర్థాంతరన్యాసము.

ఆప. ప్రాణమునకన్న మానమే రక్షణీయము.

శా. నానాజ్వాలవిలోలవహ్నిరుచిసాంద్రం బైనదంభోలిచే
దా నత్యంతము తండ్రి శీతగిరి సంత్రస్తాత్మక బై యుండఁగా
మైనాకాద్రికి జెల్లునే యకట యాత్మప్రాణసంరక్ష? యే
లా నక్కెల్ల జలరాశిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 28

సురభి.....స్పతీ, మైనాక ఆద్రిక్ = మైనాకమనుపర్వతమునకు,
నానా.....ద్రంబు - నానా = అనేకములయిన - జ్వాల = మంటలచేత -
విలోల = మిక్కిలికదలుచున్న-వహ్ని = నిప్పుయొక్క - రుచి = కాంతిచేత -
సాంద్రంబు = పట్టమైనది, (నిప్పులుకమ్ముచున్నట్టిది), అగు, దంభోలిచేత
= పశ్చాత్తాపముచేత, తండ్రి = తనతండ్రియైన, శీతగిరి = హిమవంతుఁడు,
తాను, అత్యంతము = మిక్కిలి, సంత్రస్త+ఆత్మకడు = పశ్చాత్తాపపు బృహ
దుఃఖచిత్తుఁడు, ఏ, ఉండఁగా = ఉన్నసమయమునందు, ఆత్మప్రాణసంరక్ష =
తనప్రాణమును మాత్రమే కాపాడుకొనుట, చెల్లునే = తగునా? అకట =
అయ్యో, జలరాశిలో = సముద్రమునందు, (ఆమైనాకుఁడు), ఏలా =
ఏవిధమున, నక్కెల్ల = దాఁగెను?

హిమవంతుని దేవేంద్రుఁడు తనబలిమిగొలది పశ్చాత్తాపముతో
ప్రేసెను. అదియు నిప్పులు గ్రక్కుచు మీఁదఁ బడఁగా హిమవంతుఁడు దున్న
హబాధపాలై పశము తప్పి ప్రాణాపాయమం దున్నసమయమున, నతనికుమా
రుఁడు మైనాకుఁడు తండ్రిని విడిచిపెట్టి తనప్రాణములనుమాత్రము కాపాడు
కొనఁబెంచి సముద్రమునుచొచ్చి యందు దాఁగియుండుట మంచిదికానేకాదు.
మానకౌర్యవంతునకు స్వప్రాణమాత్రమురక్షించుకొనుటకైనను దాఁగియుండుట
అవశ్యికి కారణ మనినచో, ఇంక తండ్రియాపదలో మునిగియున్నపు డట్లు

చేసిన అపకీర్తి తప్పదని వేటే తెప్పవలయునా! ప్రాణపరిత్యాగ మొనర్చియైనను మానకౌర్యములను నిలఁబెట్టుకొనవలయును.

భూర్వ మొకప్పుడు పర్వతములు భూమండలమున కుపద్రవకారకములై యుండఁగా, ఇంద్రుఁడు కోపవశమున తనవశ్రాయణముచే వానిపక్షములను ఛేదించసాగెను. అందువలన భయవిహ్వలుఁడై మైనాకుఁడు సముద్రమధ్యమున మునిగి దాఁగి యుండె నని పురాణకథ.

మైనాకుఁడు—మేనకకుమారుఁడు; మేనక హిమవంతునిభార్య.

అవ. మానవంతులు పరులతిరస్కారమును సహించ రని సదృష్టం తముగఁ బల్కుచున్నాఁడు.

మ. తనపై నయ్యరవిందబాంధవుఁడు పాదం బూనినట్లే, యచే తన మయ్యు న్నడిఁ జూపు మంట లిన కాంతం; బౌర లేజస్సు లా । జను లేరితి సహింతు రన్యుఁడు తిరస్కారం బొనర్ప న్నిశా । లనయశ్రీజితభార్గవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 29

వికాలనయశ్రీజితభార్గవా = విస్తారముగ నీతిసంపదచేత జయింపఁబడిన శుక్రుఁడు గలవాఁడా, అనఁగా, నీతికాస్త్రమున శుక్రుని మించినవాఁడా, సురభి.....స్పతీ, అచేతనము అయ్యున్ = తెలివిలేనిదైనను, ఇనకాంతము = సూర్యకాంతము (సూర్యరశ్మి తగులుటచే నివ్వకలిగెడు ఒకదినముతాయి), ఆ+ఆరవిందబాంధవుఁడు = సూర్యుఁడు (కమలములకుచుట్టుము), తనపైన్ = తనమీఁద, పాదంబు = కిరణము (కాలు అనియు), డొనిన+అట్లే = పెట్టి నప్పుడే, పడిన్ = వేగముగా, మంటలు = శ్వాసలు (కోపములు), చూపున్, బౌర = ఆశ్చర్యము. లేజస్సులు = లేజస్సుగలవారు, బౌ = అగు, జనులు = పురుషులు (మానకౌర్యసంపన్నులు), అన్యుఁడు = ఇతరుఁడు, తిరస్కారంబు = అనాదరము (నిహితాపకారము), ఒనర్పన్ = చేయుఁగా, నిరీరిన్ = ఎట్లు, సహింతురు = ఓర్తురు (ఓర్వకాల రనుట).

అచేతనమైన సూర్యకాంతమణియే సూర్యునిపాదము సోఁకినంతమాత్రా
నకే మండిపడుచున్నది. అట్లుండఁగా, మానవంతులును శూరులును అగుపురు
షులు పరులుచేయు పరాభవమును కించిత్రేసియో సహించి యూరకుండరు.

దృష్టాంతాలంకారము.

అవ. తేజక్కాలుర పరాక్రమమునకు పయస్సు కారణము గాదనుట.
మ ప్రకటోద్వాంతమదార్ద్ర మైనకరిణీఫాలంబుపై సింహ మ
ర్భక మయ్యుం దుముకు; స్వభావ మిది శూరశ్రేణికి; వృత్త
ల,క్షికిఁ బ్రాయంబులు గావు హేతువులు చర్చింప న్నదా
రాతిజా,లకజీమూతసమీరణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ?

మదా.....రణా—మద=మదింభిన - ఆరాతి = శత్రువులయొక్క-
చాలక=సమూహము నెదు-ఁజీమూత = మబ్బులసమూహమునకు - సమీరణా =
చాయువైనవాఁడా, (గాలి మబ్బులనెగురగొట్టునట్లుగా శత్రువులను ఖండించిన
వాఁడా), సురభి...స్పతీ, సింహము, ఆర్భకము ఆయ్యుక్ = పిల్లఅయినప్ప
టికిని, ప్రకటో... ఫాలంబుపై - ప్రకట=ప్రసిద్ధమయి - ఉద్వాంతమైన
ముకుచున్న - మద = మదజలముచేత - ఆర్ద్రము+విన = తడిసిన - కరిణీ =
పినుగుయొక్క - ఫాలంబుపై = నెత్తిమీద, దుముకును, ఇది = ఇట్లు
పరాక్రమించుట, శూరశ్రేణికి = బలవంతులసమూహమునకు, స్వభావము=
స్వధర్మము. చర్చింప = ఆలోచింపఁగా, సత్వలక్షికి = బలసంపదకు,
ప్రాయంబులు = పయస్సులు, హేతువులు = కారణములు, కావు.

సింహము పిల్లతనమందుండినను అలిబలిష్ఠములు, భయంకరములు, మద
ధారులు స్రవించునవి అగు మదపుటేరుగులమీఁదికే, వానికుంభస్థలముల చీల్చు
నిమిత్తము దుముకును. ఇట్లు పరాక్రమము నెఱుపుట బలవంతులకు స్వభావమే
గాని పయస్సువచ్చుటచే గాదు.

అర్థపద్ధతి.

అవ. మానకౌర్యములు నైతము అర్థములములు గావున తన్నిరూప
ణానంతరము అర్థపద్ధతిని ఆరంభించుచు ప్రథమమున అర్థకతత్వరూపరిత్రమును
చెప్పుచున్నాడు.

శా. పోవు న్జాతి యథోగతం బయి, కడు నోబ్బవు న్సదాచారస
ద్భావం, బన్వయశుద్ధి నిష్ఫల మగు, న్బాహుబలశ్రీ వృథా
భావం బొందు, గుణానుభావము తృణప్రాయం బగున్, నిర్ధనుం
డౌవాఁ డెన్నిట ముఖ్యుఁడా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ! 31

సురభి.....స్పతీ, (ధనముకొరువానికి), జాతి = బ్రాహ్మణత్వముమొద
లైనజాతి, కడున్ = మిక్కిలి, అథోగతంబు అయి = తక్కువస్థితిపొందినట్టిదై,
పోవును = నశించును; సదాచారసద్భావంబు = మంచినదత్తయందలికొరికయు,
పోవున్ = నశించును; అన్వయశుద్ధి = పంశముయొక్క శుచిత్వము, నిష్ఫ
లము. అగున్ = ప్రయోజనములేనిది అగును, బాహుబలశ్రీ = భుజబలసంపద
(పరాక్రమము), వృథాభావంబు ఒందున్ = వ్యర్థమగును; గుణ+అనుభావము =
స్తూర్యము, కౌదార్యము, గాంభీర్యము మొదలగు గుణములయొక్క శక్తి, తృణ
ప్రాయంబు అగున్ = గడ్డిపోచతో సమాన మగును. నిర్ధనుండు = ధనములేని
వాడు, ఔవాఁడు = అగుపురుషుఁడు, ఎన్నిటన్ = దేనియందైనను, ముఖ్యుఁడా
= ముఖ్యుఁడగునా? (కాఁజాలఁడు అనిభావము.)

నిర్ధనునకు జాతిగుణశీలకౌర్యవంశము లన్నను నిష్ప్రయోజనములు. ధన
మున్ననే అవిప్రకాశించును. కనుక ధన మే ప్రధానముగా నెంచువారు బ్రాహ్మ
ణాదికులచిత్రాభిమానము గణించరు; సత్స్వభావమును మన్నించరు; కౌర్య
సాళనమునకు వగవరు. ఇవి యెల్లను తొలఁగి ధన మొక్కటి నిలుచుటయే
వారు కొరునట్టిది.

ధనైకకత్వరులకు “నిర్ధనుండోవా డెన్నిట ముఖ్యుడా” అనునది ధనాపేక్షకు హేతువుగాన కావ్యలింగాలంకారము.

అవ. గుణము లన్నియు ధనమునే ఆశ్రయించును:

మ. ధని యెవ్వఁడగు వాఁడె సత్కులుఁడు, మేధాశాలి, సర్వార్థదార్పనుఁ, డత్తుజ్జ్వలమూర్తి, యప్రతిమవాఙ్మాలుండు, సర్వజ్ఞుఁడౌ, | ననఁగా శోభిలు; నెల్లసద్గుణము లర్థైకాశ్రయంబు ల్నుమిఁ|యనిశశ్రీజితవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ! 32

అనిశ...వాసవా-అనిశ=సంతతమైన-శ్రీ=సంపదచేత-జిత=జయించు-బడిన-వాసవా=ఇంద్రుఁడు కలవాఁడా (ఎడతెగని విశ్వరూపచేత నిండుని మించినవాఁడా), సురభి.....స్పతీ, ఎవ్వఁడు = ఎవఁడు, ధని = ధనము కలవాఁడు, అగున్ = అగునో, వాఁడె = అతఁడె, సత్కులుఁడు = గొప్ప కులమునఁబుట్టినవాఁడు, (అగును), మేధాశాలి = విద్వాంసుఁడు (ధారణా శక్తిగల గొప్పబుద్ధిగలవాఁడు), సర్వార్థదర్పనుఁడు = సమస్తధర్మాధర్మముల వినిగిగలవాఁడు (కాస్త్రజ్ఞుఁడు), అతి+ఉజ్జ్వలమూర్తి = మిక్కిలి ప్రకాశించురూపముగలవాఁడు (అందగాఁడు), అప్రతిమ+వాఙ్మాలుండు=సాటిలేని వాగ్ధోరణి కలవాఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు ఔన్ = (గుణావగుణముల) సమస్తము నెఱిగినవాఁడౌను, అనఁగాన్ = అని చెప్పనట్లుగా, శోభిలున్ = ప్రకాశించును. ఎల్లసద్గుణములు = మంచిగుణములు అన్నియు, ఆర్థ+విక+ఆశ్రయంబున్ = ధనమునే ముఖ్యముగా ఆశ్రయించినట్టివి, చుమి.

ధనముగలవానిని కులీనుఁ డనియు, విద్వాంసుఁ డనియు, ధర్మాధర్మ వివేకి యనియు, సౌందర్యవంతుఁ డనియు, వాగ్ధోరణికలవాఁడు గుణావగుణముల నెఱిగినవాఁ డనియు, లోకులు చెప్పుచుండురు. ధన మొక్కటి యుండునేని తక్కినగుణములు లేకున్నను ఉన్నట్లే వ్యవహరింతు రని భావము.

ధనమునకు వైగుణసంపాదనమునకు సేసంబంధములేకున్నను తత్సంబంధముచెప్పటచేత అతిశయోక్త్యలంకారము.

“ఎల్లసద్గుణములకైకాశ్రయముల్” అన్నవాక్యము ధనపంతుని “కులీనాది” గుణప్రధానుఁ డగుటకు కారణముగా పలికినందున కావ్యలింగాలంకారము. చూ. 3 ప.

దర్శనము = కాస్త్రము, ధర్మము. అర్థము = విషయము, ధనము, భావము.

అవ. ధనసాశనమునకు కారణములను రెండుపద్యములచే పేర్కొనుచున్నాఁడు.

మ. యతి సంగంబు, కుపుత్రుఁ డిల్లు, గృహి నవ్యాలోక, నుప్రీతిమిత్రత, లజ్జ న్సుర, పుత్రుఁగూర్తి, పతి దొర్నంత్ర్యంబు, విశ్లేషమిష్టత, దుస్సేవ బుధుఁ, గునీతి సిరి, వెచ్చం బర్థము, న్వేదబాహ్యత విప్రు, నైటుచు న్నదా నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ! రితి

సురభి ... వాచస్పతీ, సంగంబు = కామక్రోధములచేరిక, యతిఁ = యోగిని, చెటుచుఁ = చెడఁగొట్టును, కుపుత్రుఁడు = దుష్టుఁడగుపుత్రుఁడు, ఇల్లు = పంశమును, అవ్యాలోకము = వైచారణలేమి, కృషిఁ = సేద్యమును, అప్రీతి = వికాసములేమి, మిత్రతఁ = చెలిమిని, సుర = సారాయి, లజ్జఁ = సిగ్గును, కూర్తి = లాలన, పుత్రుఁ = కొడుకును, దొర్నంత్ర్యంబు = దుష్టులైనమంత్రులు, పతిఁ = రాజును, విశ్లేషత = ఎడఁబాటు, ఇష్టతఁ = స్నేహమును, దుస్సేవ = దుష్టులయొక్కొలుపు, బుధుఁ = పండితుని, గునీతి = నీతిలేమి, సిరిఁ = సంపదను, వెచ్చంబు = వ్యయము, అర్థముఁ = ధనమును, వేదబాహ్యత = వేదములకు వెలిగా నుండుట (వేదములుచదువమి), విప్రుఁ = బ్రాహ్మణుని, చెటుచుఁకదా = నాశమొందించునుగదా.

సంగముచేత యోగియు, దుష్టుఁడగుపుత్రునిచే కలమును, వైపరామర్షచేయకపోవుటచే వైరును, అనురాగములేమిచేత మైత్రియు, సారాయిచేత

సిగ్గును, లాలనముచేత పుత్రుఁడును, దుర్నంత్రులచేరాజును, దేశసంచారము వలనఁ గల్గునెడఁబాటుచే స్నేహమును, దుర్మార్గులసేవచే మంచినడవడిగలవాఁడును, నీతిలేమిచే సంపదయు, దుర్వ్యయము (అపాత్రదానము)చేత ధనమును, వేదాధ్యయనములేకపోవుటచే బ్రాహ్మణుఁడును చెడును.

సంగమ- ఐహికవాంఛ; దీనివలన కామము, దానివలన శ్రోధము, ఆశ్రోధముచే సంమోహము, దానిచే స్వప్రతివిభ్రమము క్రమముగా కలుగును అని గీత.

కుపుత్రుఁడు- చెట్టుతోఱ్ఱలోనిసిప్ప ఆచెట్టు నొక్కదానినే కాలిచ్చును; కుపుత్రుఁడు కులమంతటిని నాశముచేయును. ఇల్లు - కులము - ఇంటిపేరు.

అప్రీతి - దుర్జనులస్నేహము మృద్దుటమువలె సుఖముగా భేదింపఁ దగినది, కూర్చుటకు వీలుకానిది. సుజనస్నేహము బంగారుకుండవలె సుఖముగా భేదింపుటకు వీలుకానిది, శీఘ్రముగా అతుకుకొనునట్టిది.

లజ్జ=అకార్యములుచేయుటకు వెనుదీయునట్టిది. సుర, అయ్యుక్త భాషణములాడించును, శరీరమును దినమొలగావించును, క్రూర్యము పుట్టించును, వివేకమును నశింపఁజేయును.

కూర్చి - లాలన బహుదోషములకు మూలము. దుర్నంత్రులు - అదండ్యుల దండింపఁజేయుట మొదలగు నుపదేశములచేత లక్ష్య నశించు నని భావము. పరులకు రాజ్యావహరణమున కవకాశ మేర్పడును.

సన్దంత్రులవల్ల రాజులకు రాజ్యము, ధర్మము, ఐశ్వర్యము, కీర్తిమొదలగునవి వృద్ధి యగును; దుర్నంత్రులవల్ల నవియెల్ల నాశ మగును.

విశ్లేషత - చిరప్రవాసము - దీర్ఘకాల మెడఁబాసి యుండుట.

కడుపునపుట్టినబిడ్డలకు, సోదరులకు, రాజులకు, సేవకులకు కలిగెడు ప్రేమ స్వదేశము వదలిపోవుటచేత తగ్గసాగును. అదే దీర్ఘమైనచో సంపూర్ణముగా అప్రేమ తొలగును.

బుధుడు - సత్స్వభావము కలవానికి దుష్టసమాగమము అత్యంతా
వర్థమాలకము. దుష్టసనేప అత్తభావమును కప్పివేయును, బుద్ధిమాంద్యము
కలుగజేయును; దోషములయందే బుద్ధిని ప్రవేశపెట్టును.

సిరిక్ - సమృద్ధియగు సంపత్తి. కు+నీతి = నీతిలేమి.

ధనమద మఱినిది స్వమతాభినివేశమును, అధికారాభిలాషను, స్వజన
మందనాదరణమును, తమభావముల కంగీకారము చూపనివారియందు విరోధ
మును, పరులక్షేమమునకు విముఖతను అభివృద్ధిచేసి, వినయమును పాటించ్రోలి,
క్రూర్యమునకు వాడిమి పుట్టించును. వారిబుద్ధి పెడదారులనే సంచరించు
చుండును.

ఎవనికి దుష్టులగుచుండుటలు కలరో అట్టివానియొక్కభావము- దార్పణ
శ్రమము.

వేదబాహ్యము-వేదవేదాంగతత్వజ్ఞుఁ డగు విప్రునకు సర్వత్ర పూజ్యత
గలదు. వేదబాహ్యుఁ డన్ననో సభలయందు శోభింపజాలఁడు.

‘విడుక్’ అనుధర్మ మిట పేర్కొన్నవారికెల్ల సామాన్యముగావున
తుల్యయోగితాలంకారము.

అవ. ధనము మూడువిధముల నాశము చెందును.

మ. సరవి స్థానము, భోగముక్, మరి వినాశం, బన్నయిమ్మాఁడు
ఖరుల స్మర్తృలు సంతరించుధనసంఘాతం బవేతం బగుక్;[వై
ధరలో నాద్యము లైనరెండువిధము ల్దప్ప, స్వతీయంబె యె
ల్లరయర్థంబున కౌఁజుమీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 34

సురభి...స్పతీ, సరవిక్=పరుసగా, దానము= ఇచ్చుట, భోగముక్=
అనుభవించుటయును, మరి=ఇంకను, వినాశంబు = పరులపాలగుట, అన్న=అని
తెప్పిన, మూడు, వైఖరులక్=రీతులుగా, మర్త్యులు=మనుష్యులు, సంతరించు
నేకరించు, ధనసంఘాతంబు=ధనరాశి, అవేతంబు అగుక్= తొలగిపోవును.

ధరలోకం = భూమియందు, ఆద్యములు విన = మొదటివి విన, రెండువిధముల్ = రెండురీతులును, తప్పక = తప్పినయెడల, తృతీయంబు + ఎ = మూడవదగు విశాళమే, ఎల్లర + అర్థంబునకు = అందఱి ధనమునకును, ఔకమూ = నిశ్చయముగా నగును.

ధనమునకు సత్సాత్రదానము, తా ననుభవించుట, దొంగలు మొదలగు వారు అపహరించుట అనునవి మూడువిధములైన పాకడలు. ఎవడు సత్సాత్రమున కీయక, తా ననుభవించక కూడఁబెట్టునో, వానిధనమునకు నాశమే గతి.

ధనమునకు ధర్మము, అగ్ని, నృపులు, తస్కరులు అని దాయాదులు నల్వరు. వారిలో జ్యేష్ఠమైనధర్మము నవమానించినచో తక్కినమువ్వురు కుపితు లగుదురు. విత్తమునకు దాన ముత్తమగతి, అత్తభోగము మధ్యమగతి, చోరాదులచే నాశ మధమగతి. కనుక ధనాధ్యులకు దానమే శ్రేయము.

అవ. దానమువలన నొకవేళ పేదఱికము గలిగినను అయ్యది దాతకు శోభనే కలిగించును.

మ. రతుల న్బాల, కళావిశేషత నిశారా, జీగి నర్థాధ్యుఁడు

గ్రతరాస్త్రక్షతి జోదు, శాణకలన న్రత్నంబు, దానానిని

స్రుతి నేనుంగు, శరత్కృశాంభమున నేరు, న్నోభిలుక జూడన

ల్పత గన్పించియుఁ బెంపుచే సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ? 35

సురభి...స్పతీ, రతుల = మన్మథకీడలచేత, బాల = లేఁబ్రాయపు యువతియు, కళావిశేషత = (పదునేనుకళలు దేవతలు భక్షింపఁగా, ఒక్క) కళ (మాత్రము) మిగిలియుండుటచేత (పదునాఱవపాలు మిగిలియుండుట చేత), నిశారాజు = రాత్రి నిపాలించెడు చంద్రుఁడును, ఈగి = సత్సాత్ర దానముచేత (రూ. ఈది), అర్థాధ్యుఁడు = ధనవంతుఁడును, ఉగ్రతర అస్త్రక్షతి = మిక్కిలి వాఁడియైన ఆయుధముల బెల్బలచేత, జోదు = యోధుఁ

దును, కాణకలనక్ = సానపెట్టఁబడుటచేత, రత్నంబుక్ = మణియు, దాన+
అతి+నిస్సరిక్ = మదజలము మిక్కుటముగా కాలుటచేత, వినుంగుక్,
శరత్కృశ+అంభమునక్ = శరదృతువునందు కొంచెముగా నెండిన యిసుకపిబ్బల
చేత, ఏఱుక్ = నదియును, చూడక్ = పరిశీలించుగా, అల్పత=కృశత్వము
(చిక్కిపోవుట), కన్పించియుక్ = కనఁబడినప్పటికిని, పెంపుచేక్ = నాశముచేత
(పేదఱికముచేత), శోభిలుక్ = సొంపెక్కును.

రతిక్రీడలచేత దస్సినబాలయు, ఒక్కకళమాత్రమే మిగిలియున్న
చంద్రుడును, సత్పాత్రదానముచే నర్థమెల్లఁగోల్పోయి బీదలైన దాతలను,
వాఁడియాయుధములగంట్లు గలబోదును, సానఁబెట్టిన రత్నమును, మదజలము
కాలుటచేత చిక్కినయేనుంగును, శరత్కాలమున ఇసుకపిబ్బలు ఎండిన నది
యును, తమకృశత్వముచేతనే ప్రకాశించును.

కళ—పదునాఱవభాగము, విద్య; పెంపు=అభివృద్ధి, నాశము.

ఉగ్రతర-ఉగ్ర(నిజభావము) ఉగ్రతర(తరభా.) ఉగ్రతమ (తమభా.)

బోదు. (వి) యోధుఁడు (ప్ర.) కాణ (ప్ర.) సాన(వి.)

దానము - మదజలము. వినుంగునకు మదము ఎనిమిదిచోట్లఁ బుట్టును.
వానికి పేట్లను వేఱు. చెక్కిల్లఁబుట్టునది దానము, కన్నులఁబుట్టునది సీధువు,
తొండము చివరఁబుట్టునది శీకరము. తక్కినయంగములలో పుట్టువానికి సాగ
రము, శిక్యము, మదము, ఘోరము, మేఘము అనిపేట్ల.

ప్రస్తుత మగుజనులయందును అప్రస్తుతముగ పేర్కొన్న వస్తువులన్ని
టను శోభారూపమగు తుల్యధర్మము గమ్యమానమై యుండుటచేత దీపకాలం
కారము.

కళావిశేషతక్-చంద్రునకు పోడశకళ లని ప్రసిద్ధి. “వానిలో పదునే
నింటిని కృష్ణపక్షమున దేవతలు ఆరగింతురు. మిగిలినయొకకళతో చంద్రుడు
అమావాస్యనాఁడు ప్రకాశింపఁజాలఁడు; కాని సూర్యమండలమందు ప్రపే
శించును. కనుక నాఁడు మనకు గోచరింపఁడు. అయొకకళయు శుక్లపక్షమున

నానాటికి వర్ధిల్లును. పూర్ణిమనాటికి పూర్తిగా నుండు నని పౌరాణికుల మతము.

అవ. వస్తువులయందు ఆదరముగాని ఆనాదరముగాని కలిమిలేములను బట్టియే గలుగుచుండును.

మ. తొలుతం జేరెడువడ్ల కేకరు దరిద్రుం; డంత సంపన్నుఁడై
యిల సర్వంబు తృణీకరించు; ఘనము స్త్రీసంబునుంగా గురు
త్వలఘుత్వంబులనిశ్చితంబు లగు చర్థశ్రేణి దోపించుఁ బెం
పలర ద్విప్తవిశేషము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 36

సురభి...స్పతీ, దరిద్రుండు, తొలుతకొ = మొదట, చేరెడువడ్లకేకొ = చేరెడంత వడ్లకైనను, ఏకరుకొ = వాచిపోవును; అంతకొ = తర్వాత, సంపన్నుండు ఐ = నమృద్ధితో కూడినవాడై (ధనికుడై), ఇలకొ సర్వంబుకొ = భూమినంతటిని, తృణీకరించుకొ = తరిస్కరించును. (గడ్డిపరకతో సమానముగా నెంచును). ఘనముకొ = గొప్పదియు, హీనంబునుకొకొ = అల్పమైనదియుగా, పెంపు అలరకొ = గౌరవ మతిశయించునట్లుగా, ద్విప్తవిశేషముల్ = విశేషములగు భాగ్యములు, అర్థశ్రేణికొ = ధనసమూహమునందు, గురుత్వలఘుత్వంబులు = అధికము అల్పము అనుభావములు, అనిశ్చితంబులు = రూఢికానివి, (అధిక్యమున గౌరవము, అల్పత్వమున చులకదనము అను నియమము అభావము అని యర్థము.) ఆగుచుకొ, తోపించుకొ = తోచునట్లు చేయును.

దారీద్ర్యము ననుభవించునపు డొకచేరెడు ధాన్యమునకే దరిద్రుండు వాచిపోవును; కాలాంతరమున విశ్వర్యముకలుగఁగానే భూమండలమంతయు నతనికి తృణప్రాయ మగును. అట్లే కలిమిలేముల ననుసరించి వస్తువులలో అధికము అల్పము అనుబుద్ధి తోచుచుండును. ఒకప్పుడు అల్పమైనది మఱొకప్పుడధికముగను, అధికమైనది అల్పముగను తోచును. ఇట్టియవస్థ లోకమున ప్రత్యక్షసిద్ధము; వివేకియగువాని కీనివర్త్యస్తబుద్ధి కలుగదు అనిభావము.

అవ. రాజులకు ధనాద్యభివృద్ధి కుపాయము.

మ. భువి గోధేనువుఁ జేసి భూజనముఁ గ్రేపుఁ జేసి పోషించుభూ
ధవుఁ డేయిష్టము నేనియు న్నిదికిన న్దద్యామి యయిష్టమున్
సవిశేషస్థితి నిచ్చుఁ గల్పలతచందాన న్ద్విషద్యామిపా
లవనాభీలదవానలా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 37

ద్విష...దవానలా—ద్విషల్ = శత్రువులగు-భూమిపాల = రాజు
లనెదు-వన=అడవికి- ఆభీల=భయంకరమైన-దవానలా=కార్చిచ్చువంటివాఁడా,
సురభి...స్పతీ, భువిన్ = భూమిని, గోధేనువున్ = పాడియావులుగా, చేసి,
భూజనమున్ = ప్రజలను, క్రేపున్ = దూడను, చేసి, పోషించు = పెంచునట్టి,
భూధవుఁడు=రాజు, వియిష్టము నేనియున్ = వియిష్టకార్యమునైనను, సిదికిన్ =
సిండినను, తద్యామి=అట్లు పోషించినభూమి, ఆయిష్టమున్ = ఆయిష్టఫలమును,
కల్పలతచందానన్ = కల్పవృక్షపుఁగొమ్మవలె, సవిశేషస్థితిన్ = అతిశయముగు
నట్లుగా, ఇచ్చున్.

దూడ చక్కఁగా నెదుగుచు పాలు కుడుచుచుండిన ఆవు చేసి పాలు
సమృద్ధిగా ఇచ్చుచుండును. దూడ నాశమయిన పాడియు నాశ మగును.
అట్లే ప్రజలువర్ధిల్లుచు వ్యవసాయము మొదలగునవి చేయుచుండిన భూమియు
నానావిధముల ఫలములను కల్పవృక్షమువలె ఇచ్చుచునేయుండును. రాజు
లోకపరిపాలనము చేయనిచో అర్థలాభము కలుగనేరదు. కావున భూమి
వలన ఫలము పొందఁగోరినరాజు జనులను చక్కఁగా పోషించుకొనవలయును.

ఇష్టమున్ = ఇష్టకార్యమును - విశేషణములు కొన్నియెడల విశేష్య
లక్షకము లగు.

చందము+నన్ = చందానన్-లు ల న - లు పరమగునపుడు కొన్ని
మువర్ణ కాంతకల్పముల మువర్ణలోపమును తత్సూర్యహస్త్యమునకు దీర్ఘమును
విభాష నగు. ఉపమానంకారము.

పూర్వవాక్యగత ఉపమ క్షత్తరవాక్యగత ఉపమకు సంకరము. ద్విచ....
దవానలా—రూపకము.

అవ. రాజనీతి బహువిధములు.

మ. నిజమునొంకును క్రౌర్యమున్బ్రియమునెంతే వెచ్చమున్విత్తసం
భజనంబు న్నరిహింసయున్ప్రపయులోభంబున్వదాన్యత్వమున్
సృజించుచు; ధరయం దనిశ్చయగతిన్ జెన్నారు నవ్వేశ్యలీ
ల జనాధీశులనీతి శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 33

శ్రీసురభి...స్పతీ, ధరయండన్ = భూమియందు, జనాధీశులనీతి =
రాజనీతి, అవ్వేశ్యలీలన్ = వారాంగనవలె (సమయమునకుఁ దగినట్లు) అనిశ్చయ
గతిన్ = నిశ్చయములేనివిధమున, చెన్నారున్ = ఒప్పుచుండును; (ఎట్లన),
అని, నిజమున్ = సత్యమును, బొంకుకన్ = అసత్యమును, క్రౌర్యమున్ = క్రూర
ముగా పలుకుటను, ప్రియమున్ = ఇచ్చకములాడుటను, ఎంతే వెచ్చమున్ = ఎంతో
వ్యయమును, విత్తసంభజనంబున్ = ధనమును సేపించుటయు, మరి = ఇంకను,
హింసయున్ = బాధించుటయు, కృపయున్ = కనికరమును, లోభంబున్ = పిసిని
గొట్టుకనమును, వదాన్యత్వమున్ = ఈవియు, సృజించుచున్ = సృష్టిచేయును,
(కల్పించును.)

వారాంగన సమయోచితముగా సత్యమాడుటగాను బొంకులాడుటగాను,
కఠినముగ పలుకునట్లును ఇచ్చకములాడునట్లును, సదా వ్యయముచేయు
నట్లును విత్తమును రాఁబట్టునట్లును, బాధించునట్లును దయచూపునట్లును, లోభి
గాను పరమదాతగాను, పెక్కుతీతుల ప్రవర్తించుచుండును. అట్లే రాజనీతి
కొన్నితావుల సమయోచితముగ నిజము బొంకు, క్రౌర్యము ప్రియము, వెచ్చము
రాఁబడి, హింస కృప, లోభము ఈవి, అను నానాప్రకారముల నొప్పు
చుండును.

నిజము బొంకు మొదలగుపదములను వినుటమాత్రముచేతనే విరోధము.

స్ఫురించును. కాని యవి వ్యభావముచేతనే ఆభాసము లగునుగాన, వేళ్ళలీలతో
అను ఉపమతో అంగాంగీభావమున విరోధాభాసాలంకారము.

అవ. గుణాధ్యునే యాశ్రయింపఁదగును గాని నిర్గుణుని కాదనుట.

శా.త్యాగంబు ద్విజరక్షణంబు స్వజనత్రాణంబు సత్కీర్తియున్
భోగంబాజ్ఞయునాఁగనాటుగుణముల్ పొల్పొందెనేనిన్, స్థిరో
ద్యోగుండై భజియింపఁగావలయు; లేకున్న వృథాగాకయే
లా గోత్రపతిఁ గొల్వఁగా సురభిషల్లా నీతివాచస్పతీ? 39

సురభి...స్పతీ, త్యాగంబున్ = సత్పాత్రదానమును, ద్విజరక్షణంబున్
= నిరుపద్రవముగా బ్రాహ్మణులను రక్షించుటయును, స్వజనత్రాణంబున్ =
బంధువులను ఉద్ధరించుటయును, సత్కీర్తియున్ = దానము, పరాక్రమము
మొదలగువానివలన కలుగుయశస్సును, భోగంబు = పుష్పములు గందపుఁబూజ
మొదలగువానివలన కలిగెడు సుఖానుభవమును, అజ్ఞయున్ = శాసనమును,
నాఁగన్ = అని ప్రసిద్ధమయిన, అటుగుణముల్ = ఈయాటుగుణములును,
పొల్పు+పొందెనేనిన్ = చక్కగా ఉన్నయెడల, గోత్రపతిన్ = రాజును
(గోత్రము = భూమి), స్థిర+ఉద్యోగుండు+వి = నిలుకడయగు ప్రయత్నముకల
వాడై, భజియింపఁగావలయున్ = సేవింపవలెను. లేకున్నన్ = (ఆగుణ
ములు) లేకున్నచో, వృథాకాక = నిష్ప్రయోజనమే యగును. (కనుక), గోత్ర
పతిన్ = (అట్టి నిర్గుణుడగు) రాజును, కొల్వఁగాన్ = కొలుచుట, ఏలా = ఎందు
లకు? (హ. ఏల.)

త్యాగము, బ్రాహ్మణసంరక్షణము, బంధుసేవణము, కీర్తి, అనుభవము,
అజ్ఞ అను నీయాటుగుణములును ఏరాజులందు కలుగవో అట్టివారి నాశ్ర
యించుట నిష్ఫలమే యగును.

బ్రాహ్మణశబ్ద మిచట ఉపలక్షణము. ఆజాలినుద్దేశించి చెప్పినది. సామాన్య
భర్తముచే తదితరస్థలములందును పర్తించును.

అవ. ధనముపై జేరాసహాదదు, ధనలాభాలాభములు జైవాధీనములు.
శా. దేవుం డిచ్చినయంత గల్లు నడవీ వ్రేవాద్రి నైన; స్వడుం
దై విత్తాధ్యుల కేకర న్వలదు; తోయం బిధర స్తుండకు
బావి స్తుంచినఁ గుండెడు స్వలధి ముంప న్బుట్టెడున్ బుట్టునా
లావణ్యాపరమన్నథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ ? 40

లావణ్యాపరమన్నథా = సౌందర్యమున రెండవమన్నథుఁడా, సురభి...
స్పతీ, (మనుష్యునకు), అడవిన్ = అడవియందుఁగాని, దేవాద్రిన్ విసన్ =
దేవతలకొండయగు మేరువునందుఁగాని, నేవుఁడు, ఇచ్చిన అంత = ఎంత
యిచ్చునో అంతే, కల్గును. జడుండు వి, మందబుద్ధియై, విత్త+అధ్యులకున్ =
ధనవంతులకొఱకు, ఏకరత్ వలదు = వాఁచిపో నక్కఱలేదు. ఈధరన్ =
ఈభూమియందు, కుండకున్ = కుండలోనికి, బావిన్ = బావియందు,
ముంచినన్ = ముంచఁగా, కుండెడున్ = కుండపరిమాణమును, జలధిన్ =
సముద్రమునందు, ముంపన్ = ముంచఁగా, పుట్టెడున్ = పుట్టి+ఎడున్ =
ఇరువదితూములంతయు, తోయంబు=నీళ్లు, పుట్టునా = కలుగునా ?

తననొసట దేవుఁడు కొద్దియో గొప్పయో యెంతధనమువ్రాసెనో అంతే
అడవిలోనుండినా, మేరువు నెక్కినా తప్పకకలుగును. మేరువు నెక్కినమాత్రాన
అంతకంటె నధికముగఁ బొందఁజాలఁడు. కనుక ధనవంతులయొక్కయమునకై
వృద్ధముగా వేసట పొంద నక్కఱలేదు. కుండలో బావిలోనైనను సముద్రము
లోనైనను కుండెడునీళ్లే పట్టునుగాని పుట్టెడునీళ్లుపట్టవు. కావున మనుష్యుఁడు
సమాహితచిత్తుడై యుండవలెను అనియు, అతని యార్జనశక్తి యతనియందే
కలదనియు సూచితము.

కుండ+ఎడు, పుట్టి+ఎడు - పరిమాణార్థకమైన ఎడు పర్యక్తము పర
మగునపు డెల్ల యిచ్చులకు గంధి నిత్యము.

❖ దుర్జన పద్ధతి. ❖

అర్థాదినంపన్నుఁడైనను దుర్జనుఁడు చేరఁదగినవాఁడు కాఁడు గనుక అర్థపద్ధతియనంతరము దుర్జనపద్ధతి నిరూపింపబడును.

అవ. దుర్జనుల యవగుణములు.

మ. కరుణారేశములే, దకారణమె యుగ్రం బైనకోపం బిడుక;
బరనారీపరవిత్తవాంఛితము లాత్మక నిత్యముక జేయు; వే
మరు విద్యజ్ఞనబంధుబృందము నలంకృ జూచు; నిప్పాటఁ గ
ల్లరి యావానిగుణం బగు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 41

సురభి...స్పతీ, కరుణారేశము = కనికరము ఒక్కింతయును, లేదు.

అకారణమె = వికారణమును లేకయె, ఉగ్రంబు = ఎనకోపంబు = తీవ్రమైన
కోపమును, ఇడుక = ఉంచును. అత్మక = మనస్సున, నిత్యముక = ఎల్ల
ప్పుడును, పర...తములు - పరనారీ = ఒరుల స్త్రీలయందును - పరవిత్త = ఇత
రులధనమునందును-వాంఛితములు = ఆశలు, చేయును. వేమరు=మాటిమాటికి,
(రూ. వేమారు), విద్యజ్ఞనబంధుబృందముక - విద్యజ్ఞన = పండితులయొక్క
యు, బంధు = బంధువులయొక్కయు - బృందముక = సమూహమును,
అలంకృ చూచుక = బాధింపనెంచును. కల్లరి బొ = దుష్టుఁ డగు, వాని
గుణంబు = పురుషునియొక్కగుణము, ఇప్పాటక = ఈవిధముగా, అగుక =
మార్పుపొందుచుండును.

లేశమయినను కనికరములేమి, కారణములేకయె కోపించుట, పరస్త్రీలను
పరధనమును ఆశించుట, సజ్జనులను బంధువులను బాధింప నెంచుట అనునవి
యన్నియు దుష్టులకు స్వభావసిద్ధములగు గుణములు.

కరుణ - పరులదుఃఖమును పోగొట్టవలయునన్న ఇచ్ఛ.

అవ. దుర్జనుఁడు విద్వాంసుఁడైనను వాని దగ్గఱఁ జేర్పరాదు.

మ. బహువిద్యావిదుఁడయ్యదుప్తజనుఁ డెప్పాటన్వివర్ణ్యుండుగా
ని, హితుం జేసికొనం దగండు, ఫణమాణికోఽజ్ఞులం బయున్

య్యహి సంత్యజ్యమేకాని చేకొనగ నర్హుడే విభాస్వద్దయా
లహరినిర్మణీశ్వరా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ? 42

విభాస్వ...శ్వరా—విభాస్వత్ = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న -
దయా = కరుణయనెడు-లహరీ = అలలతోఁగూడిన - నిర్మణి = నదులకు-
ఈశ్వరా=ప్రభుగారు సముద్రునివంటివాఁడా, సురభి...స్పతీ, దుష్టజనుఁడు
=దుష్టుఁడు, బహువిద్యావిదుఁడు = సకలవిద్యలను నేర్చినవాఁడు, అయ్యుక్ =
అయినప్పటికిని, ఎప్పాటుక్ =ఏవిధముచేతనయినను, వివర్ణ్యుండు=విడువవలసిన
వాఁడు, కాని, హితుక్ =హితపరినిగా, చేసికొనక్ = చేసికొనుటకు, తగండు=
యోగ్యుఁడుకాఁడు. ఫణి=పడగయందు, మాణిక్య+క్షణ్ణ్వలంబు=రత్నముచేత
మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నట్టిది, అయ్యును, అయ్యహి = ఆ+అహి=ఆపాము,
'సంత్యజ్యమే=విడిచిపెట్టదగినదే, కాని, చేకొనగక్ =గ్రహించుటకు, అర్హుడే=
తగినదా? (కా దనుట.)

దుర్జనుఁడు విద్యావంతుఁ డయ్యును మణిభూషిత సర్వప్రాయుఁడు.
శిరమునందు రత్నము కలదైనను పాము భయంకర మైనది గనుక చేరఁ
దీయఁదగినది కాదు; దూరముగ పదలిపెట్టవలసినదే; అట్లే దుష్టుఁడు విద్యగల
వాఁడైనను ద్రోహియే కావున వానిని తప్పక త్యజింపవలయును.

బింబప్రతిబింబస్వాయమున ధర్మధర్మిణులను వాక్యద్వయమున విడి
విడిగా నిర్దేశించుటచే దృష్టాంతాలంకారము.

విద్య - వేదవేదాంగాదివిద్య. అహి=సదా సంచరించునది - పాము.

ఆప. దుర్జనుఁడు సర్వలోకమును దూషించును.

మ. ముని మూఢుండను, సిగ్గురిష్టదుఁడనుక్, బుణ్యవ్రతున్దాంభికుం
డను, శుద్ధుల గితవుం డనుక్, స్థిరు నశక్తాత్ముం డను, స్తంజువా
దినీ దీనుం డను, వక్త్రబ్రల్లదుఁ డనుక్, దేజస్వి గర్వాధికుం
డను, గూళైస్వరి మేలను సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ? 43

మరధి...స్వతీ, కూళ = దుర్జనుడు, ముని = మననశీలుని, మూఢుండు = బుద్ధిలేనివాడు, అను = అని చెప్పును, సిగ్గురి = లజ్జావంతుని, జడుండు = మండుండు, అను, పుణ్యవ్రతు = తపమును చాంద్రాయణాది వ్రతములను ఆచరించువానిని, దాంధికుండు = బడాయికొట్టుకొనువాడు, అను, శుద్ధు = స్వభావముగనే బాహ్యంతరముల నిర్మలుడైనవానిని, కితవుండు = మోసగాడు, అను, స్థిరు = నిలుకడకలవానిని, ఆశక్తాత్ముండు = శక్తిలేనివాడు, అను, మంజువాదిని = ఇంపుగా కలుకువానిని, దీనుండు = భయపడినవాడు (లేక, దేవురించువాడు), అను, వక్త = మంచివానిని, ప్రల్లండు = వాచాలుడు, అను, తేజస్వి = పరాక్రమవంతుని, గర్వాధికుండు = గర్వి, అను, కూళ = దుర్జనుడు, ఎవ్వరి = ఎవరిని, మేలు = మంచివాడు, అను?

దుర్జనుడు అతైక్యమననశీలుని బుద్ధిహీనుఁ డనియు, అకార్యములకు వెనుదీయు సిగ్గుని జడుఁ డనియు, చాంద్రాయణాది వ్రతానుష్ఠానపరుని డాంబికుఁ డనియు, స్వభావశుద్ధుని పారమార్థికబుద్ధి లేనికపటి యనియు, స్థిరుని ఆశక్తుఁ డనియు, ఇంపుగా మాటలాడువానిని దీనుఁ డనియు, మంచివానిని ప్రేలుడుగాయ యనియు, స్వభావముగనే పరాక్రమవంతుఁ డగువానిని గర్వి అనియు గణించుచుండును. ఇట్లు కూళగుణవంతుల గుణములను దోషభూయిష్ఠములు కావించుని దేదియు నుండదు.

కూళ+ఎవ్వరి = కూలైవ్వరి - అత్యునకచ్చుపరమగునపుడు సంధిబహుళము. - ఇచట సంధి క్రావ్యము కాదు.

సిగ్గు+అరి - అరి - మతుబర్ధక ప్రత్యయము.

అవ. గుణదోషముల ప్రణాళిక.

మ. సుమహత్త్వంబె విభూష, సజ్జనతయే చుట్టంబు, కొండెంబె సాపము, లుబ్ధత్వమె దుర్గుణంబు, చదువే భాగ్యంబు, సత్యంబె స

ద్విమలం బౌతస, మాత్త శుద్ధియే మహాతీర్థంబు, దుష్కిర్తియే
యమితక్లేశము దేహికి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 44

సురభి...స్పతీ, దేహికి = (దేహముకలవానికి) మానవునకు, సుమ
హత్త్వంబై = గొప్పతనమే, విభూష = అలంకారము; సజ్జనతయే = మంచి
తనమే (సాధుత్వమే), చుట్టంబు = బంధువు, కొండెంబై = చాడియే, పాపము =
పాతకము, లుబ్ధత్వమే = పిసినిగొట్టుతనమే, దుర్గుణంబు = మిక్కిలినిందావహ
మైనది, చదువే = మంచివిద్యయే, భాగ్యంబు = ధనము. సత్త్వంబై = నిజము
వలుకుటయే (సమదర్శిత్వమే), సద్విమలంబు ఔ = మిక్కిలిపరిశుద్ధమగు,
తపము = తపస్సు, ఆత్మ శుద్ధియే = మనశ్శుద్ధియే, మహాతీర్థంబు = (గంగాది)
చవిత్తతీర్థము. దుష్కిర్తియే = అపకీర్తియే, అమితక్లేశము = మితిలేనిదుఃఖము
(చావు).

మానవుని గొప్పతన మలంకరించును; సజ్జనత యతనికార్యముల నెల్ల
చక్కఁబెట్టు బంధు వగును. కొండెము చెప్పుటకంటె వేటొకపాతకము చేయు
నక్కఱలేదు. లోభ మతని సకలమౌగుణములను చెఱుచును. విద్యయే యతనికి
ధనము. యథార్థవాదియు సమదర్శియు నగుచో తపము చాంద్రాయణము
మొదలగువానిచే పరిశుద్ధి పొందవలసినపని లేదు. మనశ్శుద్ధికంటె పుణ్యతీర్థము
వేఱులేదు. అపకీర్తియే చావు. ఈవిధముగా విచారించి మానవుఁడు సద్గుణార్జన
తత్పరుఁడు కావలయును. కాకున్నచో, దౌర్జన్యము ఆనాయాసముగా నల
వడును అనిభావము.

విభూష = విశేషమైనభూషణము - కుండలములు హారములు మొదలై
నవి. "సజ్జనత" కార్యములనెల్ల నిర్వహించుకత్తిగలది. కొండెము = పరోక్ష
మున పరదోషసూచనము. పాపము = బ్రహ్మహత్యాదిదుష్కృతములవలనఁ గల్గు
ఫలము. లుబ్ధత్వము = దుర్గతికప్పునిమార్గము. లుబ్ధునియొక్కభావము - ధనా
దులయందు శాంభ, ఆనర్థములకెల్ల మూలము. చదువు = వేదవేదాంగాది

విద్యావతనము. ఆత్మశుద్ధి=ద్రోహచింతాదిరాహిత్యమగుచున్నప్పుడు. మహాతీర్థము -
ప్రయాగవంటి పుణ్యక్షేత్రము అపవర్గమూలకము, మోక్ష మిచ్చునట్టిది.

దుష్కీర్తి - పుణ్యప్రాయము.

భర్తృహరిమతమున విద్యయే పరమోత్కృష్టమైనధనము. చూ. పద్య
ములు 12, 16, 17, 93.

ఆప. దుర్జనులయొక్కయు సుజనులయొక్కయు స్నేహముల రీతులు.

మ. తొలుత దీర్ఘములై పారింగృశములై తోచుచు బ్రభాతంపుఁజా
యలు పోలేనట్లుతోడిమైత్రు, అపరాహ్ణాచ్ఛాయలుం బోలేదొ
ల్దొలుతన్నస్వల్పములై పారిష్టనములై తోచుచున్నధీసఖ్యముల్
నలినాక్షీనవమన్తథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 45

నలినాక్షీ నవమన్తథా = స్త్రీలపాలిటి క్రొత్తమన్తథుఁడా, సురభి...
స్పతీ, ఖలతోడిమైత్రులు = దుర్జనులతోడి స్నేహములు, తొలుత = ప్రారం
భమున, దీర్ఘములు వి = గొప్పవై, పారి = క్రమముగా, కృశములు వి =
తగ్గినవై, ప్రభాతంపుఁజాయలు పోలే = ఉదయకాలమందలి నీడలవలె,
తోచు = గోచరించును. సుధీసఖ్యముల్ = సజ్జనులతోడి స్నేహములు,
తొల్దొలుత = మొట్టమొదట, స్వల్పములై = చిన్నవై, పారి = క్రమ
ముగా, ఘనములు వి = గొప్పవై, అపరాహ్ణాచ్ఛాయలుంబోలే = సాయం
కాలపు నీడలవలె, తోచు = వృద్ధి గోచరించును.

దుర్మార్గులచేతిమీ ప్రాణికాలపునీడవలె మొదట పెద్దదిగా నుండి క్రమ
క్రమముగనశించును. సజ్జనులమైత్రు అపరాహ్ణమందలి నీడవలె మొదట చిన్నది
గానుండి క్రమముగా వృద్ధిపొందును. బుద్ధిమంతులు ఎదియు క్రమో ఆమైత్రీనే
చేయుదురు.

ఈపద్యము లోకవృత్తము నతి నిపుణముగా వర్ణించుచున్నది. ఉప
మాంకారము.

అపరాహ్ణము: దినము మూడుభాగములైనవృడు కడవటిభాగము; అయిదుభాగములైనవృడు నాలవభాగము.

ప్రభాతము+చాయలు - కర్తధారయ మువర్ణమునకు 'ంపు'వర్ణాదేశము, తర్వాత 'ంపు' వర్ణమునకు పరుషము పరమైనందున సుగాగమమును తర్వాత ద్రుతకార్యమును జరిగినవి.

ప్రభాతము+చాయలు = ప్రభాతంపు+చాయలు = ప్రభాతంపు+సు+చాయలు = ప్రభాతంపు+సు+కాయలు = ప్రభాతంపుకాయలు. తోలుతక్ + తోలుతక్ = తోలుదోలుతక్. రూ. తోట్టొల్తక్.

ఆప్రేడితసంధి (i) ఆప్రేడితము పరమగునపుడు విభక్తిలోపము బహుళముగా నగును. (ii) ఇంచుక మొదలగు కొన్నిటి కుదివర్ణము వైకల్పికముగా లోపించును. (iii) పదాంతములై అసంయుక్తములైన సులురులయుత్వమునకు లోపముబహుళముగనగు. తోలుతక్ + తోలుతక్ = తోలు+తోలుతక్ (i) (ii) = తోల్ + తోలుతక్ (iii) = తోట్టొలుతక్.

ఖలుతోడిమైత్రులు-అలుకృమాసము. సమాసమందు చేతక్, తోడక్, వలనక్ అనువిభక్తుల కుది ఆకారమునకు ఇకార మాదేశమగును. ఇట్లు విధించుటచేతనే విభక్తియుక్త నకారములోపించును.

అపరాహ్ణ+చాయలు=అపరాహ్ణచాయలు. హ్రస్వాక్షరమునకు ఛకారము పరముగా నుండ చకార మంతాగమముగా వచ్చును.

అవ. పురుషునకు మనశ్శబ్దములు ఏడు.

మ. స్ఫురణ న్బాసినసజ్జనుండు, ధనలుబ్ధుం డైనరాజాకా, నిర । ఊరుండోరూపరి, రచ్చలోఖలుండు, నిష్కంజంబులొ తోయముల్, తరుణత్వంబుడివోపునింతి, పగ లల్పజ్యోతి యకాచందురుం, డరయ న్నానసశంకువు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 46

సురభి...స్ఫుటీ, స్ఫురణ్ పాసిన = పసచెడిన, సజ్జసుండుక్ = సాధు
వును, ధనలుట్టుండు ఐన = ధనమం దత్యాసక్తుడైన, రాజాక్ = ప్రభువును,
నిరక్షరుండు = అక్షరములేనివాడు (చదువులేనివాడు), ఔ = అగు, రూపరి =
సౌందర్యవంతుండును, రచ్చలాక్ = రాజనదనములాని, ఖలుండుక్ = దుర్జనుం
డును (రాజానకు దుర్బోధనలుచేయువాడు), నిష్కంజంబులు = తామరలం
లేనివి, అగు, తోయముల్ = జలములును (గోలంకులును), తరుణత్వంబు =
యావనము, ఉడివోవు = (ఉడిగి + పోవు) తొలగించున్న, ఇంటి = పనితయ్య,
బగలు = పగటియందు, అల్పబ్యోలి = మాసినకాంతిగలవాడు, ఔ, చందు
రుండుక్ = చంద్రుండును, అరయక్ = విచారింపగా, మానసశంకువుల్ =
మనస్సునకు మేకులు (మిక్కిలి దుఃఖకరములు అనుట).

పనచేసిన సాధువును, కేవలము ధనాకాపరుడగు రాజును, చదువులేని మందరుడును, రాజునకు దుర్భోధనలు చేయుచుండు దుర్జనుడును, తామరలు లేని కొలకను, ప్రాయము తప్పచున్నవనితయు, పగటియందు లేజోహినుఁడయినచంద్రుడును ఈయెద్దురును శూలమువలె మనస్సునకు దుఃఖము కలుగఁజేయుదురు.

రూపరీ - రూపు+రీ - తుమబద్ధకము.

చందుడు (ప్ర.) - చందురుడు (వి.)

చగలు = చగటియందు-కాలవాచకములకు మార్గవాచకములకు సప్త
మ్యుర్థమున ప్రథమ బహుళముగా నగు.

ఉడివోవు + ఇంటి-ఉడివోవునింటి-ఉదంత తద్వారాకవిశేషణమున కచ్చు
 ఖరమగునపుడు సుగాగమ మగు.

ఆప్రస్తుతములగు చంద్రాదులకును ప్రస్తుతమగు ఖలునకును దుఃఖ హేతువుచేత వికధర్మసంబంధము చెప్పటచే దీపకాలంకారము.

నుడు' ఒకటియుండగా కళ్ల పుగువ్వలవ్యాయమున ఆకార్యమును సాధించు నవే అనేకములు కలుగుటచేత సముచ్చయాలంకారమును. చూ. 19 చ.

అవ. అత్యంత శ్రోధశీలురగు రాజులయనుగ్రహము నిలుకడలేనిది అని సదృష్టాంతముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

మ. మొరకై యెట్లుఁ బ్రచండకోపుఁడగుచుంబోనాడుభూభర్తకొక్కరుఁ డాత్మీయుఁడనంగలాఁడె? సముదగ్రజ్వాలమావహింపదు | ర్భరమై ప్రేల్పెడిహోత వైనస్పృశియింప న్నాల్పుఁ గాదే విశా | లరమావై భవవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 47

విశాలమావై భవవాసవా విస్తారమగుసంపదచే ఇంద్రునిపంటివాడా (ఇంద్రునంతటి వైభవముకలవాడా), సురభి...స్పతీ, మొరకు = మూర్ఖుఁడు, వి, ఎట్లై = సదా, ప్రచండకోపుఁడు = తీక్షణమైన శోషముగలవాఁడు, అగుచుకొ, పోనాడు=నిందించు, భూభర్తకు = రాజునకు, ఒక్కరుఁడు = ఒక్కడైనను, అత్మీయుఁడు=తనవాఁడు (తనప్రేమకు పాత్రుఁడైయుండునట్టి వాఁడు), అనకొ = అనిచెప్పటకు, కలాఁడె=ఉన్నాడా? సముదగ్రజ్వాలము డొ = తీక్షణమగుజ్వాలలతో కూడియుండునట్టిదగు, వహింప=ఆగ్ని, దుర్భరము విభరింపవీలుకానట్లుగా(విశేషముగా), ప్రేల్పెడి= (నేను పురోడాశము మొదలయినవానిని) వేల్పుచున్న, హోతకొ విసకొ = యజమాను వైనపుటికిని, స్పృశియింపకొ = (తన్ను) తాఁకగా, కాల్పుకొగాదే=కాల్పునగదా! అగ్ని దృష్టాంతముచే నీలాటిరాజుల నాశ్రయింపరాదని భావము.

హోత-యజ్ఞము చేయుచువారిలో నొకఁడు అని యర్థమైనను ఇటు హోమముచేయువాఁడు అని గౌతార్థమున ప్రయోగము.

కాదే - అవ్యయము - ప్రసిద్ధిని దెలిపెడిది. కదా యనునర్థమున నను ప్రయుక్త మగును.

కలాఁడె - కల+వాఁడు+ఎ. క్రి, యాజన్యవిశేషములకు విభక్తి వివ

క్షించునపుడు మహాదర్శనందు 'వాడు' అను ప్రయుక్త మగును. 'కల' మీఁది వాడు, వారు శబ్దముల వకారము వైకల్పికముగా లోపించును.

కల+వాడు=కల+అడు = కలాడు. శేదా, కలడు మున్నగు రూపములనుభ్య స్వరము దీర్ఘ మగుటయొక్క గలదు అనియేని. ఇచట కలుగుభాతువు నకు ఉండు అని యర్థము.

అగ్నిహోత్రుఁడు తనకు ఆజ్యము మొదలగువానిని సమృద్ధిగా నర్పించి శృష్టిపఱుచు యజమానునిపై తము తన్నుతాఁకినమాత్రాన మొగమోటమిలేక కాల్పును. అట్లే ఆత్మంతకోపముగలరాజులకు స్థిరప్రేమకు పాత్రుడైనవాఁడొక్కఁడును ఉండఁడు. వారు ఎంతటిహితకారిఁడైనను ఇంచుకతప్పిన చంపించురు. కావున కోపనులగు రాజుల నాశ్రయింప రాదు.

ఉపమానోపమేయముల సాధర్మ్యమును బింబప్రతిబింబభావమునఁ దెల్పుటచే దృష్టాంతాలంకారము. చూ. 13 ప.

అవ. రాజసేవ మిక్కిలికష్టము.

మక్షమతోనుండభయస్థుడంద్రుఁకినియన్లయ్యాళివాడంద్రుమౌ
నమిడన్దూఁగయటంద్రువాక్పటిమఁజెందన్వాదరంచంద్రువా
ర్వమునన్ నిల్వమదాంధుడంద్రుకడనిల్వన్దేదకుండంద్రుశ
క్యమే భూపాలకసేవదాసురభిమల్లానితివాచస్పతీ. 48

సురభి...స్పతీ, క్షమతో = ఓర్పుతో, ఉండ = ఉండిన, (పరిభవాదికముచే కలుగుక్రోధము నణఁచుకొని ఓర్పియుండినను), భయస్థుఁడు = పిరికి, అంద్రు = అనిచెప్పదురు. కినియన్ = (అపమానాదులను ఓర్పుకొనలేక) కోపగించుకొన్న, గయ్యాళివాడు = ఢిక్కరించి మాటాడువాడు, అంద్రు; మానము ఇడ = పలుకమిని ఉంచిన (అనఁగా మాటలాడకుండిన), మూఁగ = మూఁగవాడు, అటంద్రు. వాక్పటిమ = చక్కఁగా మాటలాడుటయందు నేర్పును, చెంద = పొందఁగా, వాదర = (వాడి+దార) = తీక్షణముగ మాటలాడు

వాడు (ప్రేలుడుగాఁడు అనియేని), అంచుకొ, అందు; పార్శ్వమునకొ = ప్రక్కలొ, నిల్వకొ = నిలుచుండిన, మద + అంధుడు = గర్వము చే కన్నులుగానని వాడు (భయములేనివాడు), అందు. కడకొ = దూరముగా, నిల్వకొ, మేద కుండు = అంజేద (దిట్టకనములేనివాడు), అందు. భూపాలకసేవ తాకొ = అ రాజులసేవ యనునది, శక్యమె = అలవి యగునా ?

రాజులకొలుపుచేయుట అసాధ్యము. ప్రభువులు సేవకుని తాము పరి భవించినపు డతఁడోర్చియుండినచో పిఱికి, ఓర్పులేనియెడల గయ్యాగివాడు; ఏమియుఁ బలుకక యున్నముఁగవాడు, చక్కఁగమాటాడునేని వదరుఁబోతు, ప్రక్కననిలిచిన భయభక్తులులేనివాడు, దూరమున నెలకొనిన చేతకానివాడు అని పలువిధముల నిందింతురు. కనుక రాజులసేవ ఎట్టివారికిని అలవి కానిది.

అలికయోక్త్యలంకారము.

అందు - అనుభాతువునకు తి, దు, ట అను ప్రత్యయములు పరములగు నపుడు 'ను' స్థానమున నున్న యగు - అనుదురు - అందురు.

బిందువుమీఁది త, ద, లకు నిత్యవైకల్పికము లయి ట, డ - లగు. అందురు - అందురు.

రు - పరమగునపుడు నున్నమీఁది త, ద, డ - ల ఉత్పమునకు లోపము నిభాష నగు. అందురు - అందు.

వాదర + అంచుకొ = వాదకంచుకొ - అకారసంధి బహుళము.

అను + చుకొ = చువర్ణము పరముకాఁగా 'ను' స్థానమున 'ం' అగు = అంచుకొ. తాకొ - వాక్యపూరణము.

అప. దుష్టరాజా మందఱు నుండుటచేత నైతము చేటుకలుగును.

మ. సముఖానక జెడుగాడుఁగానియెరులజాలింపఁడుచ్చుంఖల త్వమునకవ ర్తిలుఁదొంటిపాట్లుమదిలోఁదర్కింపఁడొక్కింతభా గ్యముచే నొనడుమంత్రపుంబదవి చేగర్వించు, భూపాలుమ్రా ల మనం జూతురె పండితు ల్పురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 49

సురభి...స్ఫుటి, సముఖానక్ = ఎదుట, చెడుగు అడుక్ = క్రూరముగా మాటలాడును, కాని, ఒరులక్ = ఇతరులను, జాలింపఁడు = దయతోఁజూడఁడు; ఉచ్ఛంఖలత్వమునక్ = ఉల్ + శ్చంఖలత్వమునక్ = విధినిషేధముల కఠితుడై స్వచ్ఛందగలిసి, వర్తించుక్ = నడచుకొనును. తొంటిపాట్లు = (తాను మునుపుపడిన) కష్టములను, మదిలోక్ = మనస్సునందు, తర్కింపఁడు = విచారింపఁడు (అనఁగా బొత్తిగా మఱచిపోవును), ఒక్కింతభాగ్యముచేక్ = కొంచెపాటి యదృష్టవశమున, బే = కలిగిన, నడుమంత్రపుంబదవిచేక్ = మధ్యకాలమున పట్టిన ఉన్నతస్థితిచేత, గర్విండు = విజృంభింపఁడు, భూపాలు మ్రోలక్ = రాజానొద్ద, పండితులు, మనక్ చూతురె = జీవింప నిచ్చునెందురా?

ఎదుటికి వచ్చినవారిని లేకమయినను దయ చూపక అలికెనముగా నిరసించుచు, అడ్డులేక స్వచ్ఛందముగా ప్రవర్తించుచు, తనతొంటినిచచ్చుటకును బొత్తుగామఱచి, అదృష్టవశమున నడుమంత్రమున కలిగిన యున్నతస్థితిచేత పొగరెక్కి కనులు గానక యుండెడు రాజును పండితు లాశ్రయించి జీవింప నిచ్చునెవరు. సీచాశ్రయము శ్లోజనీయము గాని కర్తవ్యము గాదు.

చెడుగాదుట మున్నగుపదార్థముల విశేషణగలిచేత సుఖసిత్తభావ మనుపదార్థహేతువు తోచును గనుక కావ్యలింగాలంకారము. చూ. 20, 31 ప.

సముఖము + నక్ = సముఖ + నక్ = సముఖానక్ - చూ. పాంకానక్ - 4 ప. 37 ప.

పాటు (వి. ప.) - పాటులు (బ. ప.); లు, ల పరమగునపుడు ట, డ, ర, ల - అను హల్లులమీది ఉకారము బహుళముగా లోపించును. 'తొల్లి' - బే. ప. విభక్తికిముకావున సమాసాదికార్యములలో 'ంటి' అదేశము, అంత్యవర్ణమునకు లోపము ఆగును. తొల్లి + ంటి = తొంటి.

నడుమంత్రపుంబదవి - మధ్యముపదలోపి.

నడుము + అంతరము = నడుమంతరము - మిశ్రసమాసము - కర్త ధారయము.

నడుమంత్రము+పదవి=నడుమంత్రపు+పదవి = నడుమంత్రపు+ను+
పదవి=నడుమంత్రపుంబదవి.

కర్తృధారయమునందు మువర్ణకమునకు పుంపులు బహుళముగా నగును.
పుంపులకు పరుషసంజ్ఞములు పరము లగునపుడు నుగాగమము బహుళము,
తర్వాత ద్రుతకార్యము. చాతురె-చాచుదురు - తద్ధర్మార్థము, చు దు-లకు
తువర్ణాదేశము.

అవ. ఈపద్ధతి ప్రారంభమునఁ జెప్పిన “కరుణాలేశము లే దకారణమె
యుగ్రంబైన కోపం బిడుక్” అన్నదానినే ప్రకటింపఁ దలంచి, “దుర్జనులు
సజ్జనులకు నిష్కారణవిరోధులు” అనిచెప్పచు నీపద్ధతిని ముగించుచున్నాఁడు.

మ. తృణవృత్తి స్థలవృత్తి నాత్మసుఖవృత్తి న్వర్తిలంగా మృగీ
గణముం జేచల సాధుల న్నగయులు నైవర్తుల౯ దుర్జనుల్

క్షణమాత్రంబు సహింప కేమిపనికై కారెంతు రీధాత్రిఁ గీ
ర్త్యణుమాధ్యావరణోత్సకా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతిః.

కీర్త్యణుమాధ్యావరణోత్సకా = కీర్తిలేశమునయినను ఆవరించుకొను
నాసత్తికలవాఁడా, సురభి... స్పతీ, తృణవృత్తిఁగడ్డిని జీవనముగాపొందుట
చేతను, జలవృత్తిఁ=నీటినే జీవనము (బ్రతుకుగా) పొందుటచేతను, ఆత్మసుఖ
వృత్తిఁ=మనస్సంతుష్టిని జీవనముగాపొందుటచేతను, వర్తిలంగా=సంచరించు
చుండఁగా, మృగీగణముఁ=లేళ్ల సమూహమును, చేచల౯, సాధుల౯=సాధు
వులను, మృగయులు౯ = పేటకాండ్రును, నైవర్తులు౯=జాలరులును, దుర్జ
నుల్=దుష్టులును, ఈధాత్రిఁ=ఈభూమియందు, క్షణమాత్రంబు౯ = క్షణ
కాలమైనను, సహింపక=పీర్వలేక, ఏమిపనికై = ఏలాభమునకై, కారెంతురు=
కాధింతురు?

పరులను పీడింపకయే గడ్డితో జీవయాత్ర గడుపుకొను జింకలు మొద
లయిన మేకములకు బోయలును, నీళ్ల చేత జీవించు చేచలకు జాలరులును, దొర

కినదానిలో శృప్తిపొంది కాలయాత్ర చేయు సజ్జనులకు దుష్టులును లోకములో అకారణకృతువులుగాఁ గనఁబడుచున్నారు.

తృణవృత్తిచేత వర్తిలంగా మృగీగణమును మృగయులుకారెందురు. ఈవిధమున యథాక్రమ మన్వయించుటచేత క్రమాలంకారము.

మృగము = మగజింక, మృగీ=అడుజింక.

సాధారణముగా జింకలు సాధుమృగములు.

క్షణము=గడియలో ఆఱవభాగము, అనఁగా పది విఘడియలు.

— ను జ న ప ద్ధ తి. —

అవ. దుష్టనపద్ధతిని నిరూపించి తద్వైఖ్యమును దెలుపుటకై సజ్జన పద్ధతి నారంభించుచు, సజ్జనులయందలియాదరాతిశయముచే వారిని ప్రశంసించుచున్నాఁడు.

మ. దమసంపత్తిమహేశభక్తినిజకాంతాసక్తివిద్యామర
క్తిమహత్సంగమవాంఛదేశికవరాంఘ్రిప్రీతిదుస్సంగమో
క్షమనిందామయబుద్ధియన్యగుణహర్షం జేరియందుండువా
రమరణభూమి కలంకృతుల్పురభిమల్లానీతివాచస్పతీ 51

సురభి...స్పతీ, దమసంపత్తి = మనోనిగ్రహసామర్థ్యసమృద్ధి, (క్షేమము నోర్చుకొనుకత్తి), మహేశభక్తి=శివునియందు పరమానురాగము, నిజకాంతాసక్తి = తనభార్యయందే ఆసక్తి, విద్యా అనుగతి=విద్యయందుప్రీతి, మహత్సంగమవాంఛ = సాధువులతోడి సాంగత్యమునుకోరిక, దేశిక వర+అంఘ్రిప్రీతి = గురువులశ్రేష్ఠులగు పాదములయందు ప్రీతి (ఆచార్యునియందు అణఁకువ), దుస్సంగమోక్షము = దుష్టనులతోడి కూడికను వదలుట, అనిందామయబుద్ధి = లోకులనింద కూడ దమబుద్ధి, అన్యగుణహర్షంబు = బిరుల నుగుణములయందు సంతోషము, (అనునీగుణములు), ఏరియందున్ ఉండున్ = ఎవరియందు

కలుగునో, వారు = అట్టిమహాసీయులు, భూమి = భూమికి, అమరక = యుక్తముగా, అలంకృతుల్ = అలంకారముచేయువారు.

మనస్సును నిగ్రహించుట (లేదా, క్షేత్రమునోర్పుకొనుట), శివునియందు భక్తి, తనభార్యయందే ఆసక్తి, విద్య నేర్వనాసక్తి, సత్సహవాసమునందు వారిభ, గురువులకడ నణఁకువ, దుస్సాంగత్యమును మానుట, జనాపవాదమునకు వెఱచుట, పరులగుణమునందుఁబ్రీతి, - అనునీనిర్మలగుణములు కలవారే భూమి కలంకారము లగుదురు.

దమము-ఇంద్రియనిగ్రహము, క్షేత్రమునోర్పుతనము. పురుషునకు శమ దమములును, పరాక్రమము దిట్టతనములును భూషణములు.

మహేశభక్తి - పరదేవతయందే భక్తిగాని త్కుద్ర దేవతయందుగాదు.

నిజకాంతాసక్తి - పరభార్యాభిలాష నాశహేతువు గావున.

విద్యానురక్తి - వేదాంతాది విద్యలు మోక్షసాధనములు బ్రహ్మజ్ఞాన జనకములు గావున వానియం దాసక్తిగాని ద్యూతకేశ్యాదులం గాదు.

మహత్సంగమవాంఛ : మోక్షద్వారమునందు కాంతి, విచారము, సంతోషము, సజ్జనసాంగత్యము అనునలుపురు ద్వారపాలురు గలరు. ముక్తికి మహత్సేవయే ద్వార మని భాగవతము. భర్తృహరియే 19-వ పద్యములో "తదీయసంగతిమెయి న్నిద్ధిండు సర్వార్థముల్" అని చెప్పియున్నాఁడు.

దేశిక...ప్రీతి - దేవునియం దెట్టియుక్తమభక్తి కలదో యట్టిభక్తియే గురువునందును చూపిన అభిభార్యములు ప్రకాశించును. నమ్రత, భక్తి, శ్రద్ధ చూపవలెను గాని గర్వోద్రిక్తతకాదు. దుస్సంగమోక్షము - దుస్సహవాసము తొరరానిది. దుర్జనుని దూరముగ విసర్జింపవలయును. చూ. 42 ప. అన్యగుణ మార్నంబు - అన్యులయందు దోషాపాదనము పాపహేతువు. చూ. 70. ప.

ఏరు - వివారు-లో 'వా' లోపింపఁగా నేర్పడినరూపము.

భూషణాదులకు మూలక మగు విశ్వర్యము లేకున్నను తత్ఫలము సిద్ధించుచున్న దని వర్ణించుటచే విభావనాలంకారము.

ఆవ. మేలుకలుగుటకు దారి.

మ. కలయట్లీవి, పరాంగనాధననిరాకాంక్షత్వ, మాచార్యవ
ద్యులపై భక్తి, విధిప్రవర్తనము, కారుణ్యంబు, సత్యంబు, నా
ర్తుల రక్షించుట, సర్వకాస్త్రసమచిత్తుం డౌట, తృష్ణాప్రవా
హాలయంబుక, సుఖమార్గము ల్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 54

సురభి.....స్పతీ, కల+అట్లు = యథాశక్తిగా, ఈవి = ఇచ్చుట,
(విత్తము విషయమున కుత్సితము పనికిరా దనుట), పరాం.....త్వము-
పరాంగనా = ఇతరుల స్త్రీలయందును, పరధన = ఇతరుల ధనమునందును,
నిరాకాంక్షత్వము = కోరికలేమి, (“స్వప్నమందయినను పరస్త్రీస్తరణకూ
డదు; పరద్రవ్యమును మట్టిగడ్డతో సమానముగా నెంచవలెను” అనున్యాయముల ననుసరింపవలె ననుట), ఆచార్యవద్యులపై భక్తి = గురువుల
యొడ ఆణికువ, (“గురువులయొడ నమ్రత” అని శ్రుతి), విధిప్రవర్తనము =
కాస్త్రప్రకారము నడచుకొనుట, (కర్తానుష్ఠానముల విధి నతిక్రమింపకుండుట),
కారుణ్యంబు = దయ (సర్వభూతములందును అనుకంప), సత్యంబు=యథార్థ
భాషణము (ధర్మోపదేశముచేయు సమయమందు, అనగా, “గోబ్రాహ్మణుల
నిమిత్తము ఆసత్యము పలుకవచ్చును” అన్ననిషేధపచనమును మనస్సున నుంచు
కొని అనిభావము), ఆర్తులక = ఆపదలో నున్నవారిని, రక్షించుట (ఆర్త
త్రాణము ఉత్తమధర్మములలో నొకటి), సర్వకాస్త్రసమచిత్తుండు - వేదవేదాం
తాది సకలకాస్త్రములయందును సమభావము (వైషమ్యముపూనక ఆయాసిద్ధాం
తముల ననుసరించి నడచుకొనుట), కలవాడు, డౌట, తృష్ణాప్రవాహాలయం
బుక = ధనాశయొక్క ప్రవాహమును ఆర్ద్రగించుట (నాశముచేయుట అని
యేని అభీష్టధానముచే మనోరథమును పూరించుకొనవలయును). (ఈపేర్కొన్న

గుణసముదాయములు), సుఖమార్గము = అఖండైశ్వర్యము మొదలగు శ్రేయములను పొందుటకు మార్గములు.

యథాశక్తిగ దానముచేయుట, పరస్మీలను కాంక్షింపమి, పరధనమును హరింప నభిలాషగొనమి, గురువులయెడ నణఁకువ, సకలప్రాణులందును దయ, సమయమునుబట్టి యథార్థభావణము, అపన్నుల రక్షించుట, ఎట్లకాస్త్రములందును సమభావముకలిగియుండుట, ఆశనుహద్దులొనుంచుట అనువానికి భంగము వానియక అచరణచుం దుంచిన సకలశ్రేయములు ఫలించును. ఇట్టిగుణసంపత్తి పేజనులకే లభ్యములు గనుక వారు క్షామసియులు అని భావము.

“సమసంపత్తి మహేశభక్తి” ఇత్యాదిపద్యములలో చెప్పినగుణములు తఱచుచుగా దైవికసంపదలు. ఇవి మంచుకులమునఁ బుట్టినవారికిని చదువరులకునే సంభవించును. చూ. భగవద్గీత (16-వ అధ్యాయము 1-3 శ్లో.)

“అభయం సత్త్వసంకుర్ధ జ్ఞానయోగ వ్యవస్థితః,
దానం దమ శ్చ యజ్ఞ శ్చ స్వాధ్యాయ స్తప ఆర్జవమ్.
అహింసా సత్య మశ్రోధ స్త్రోగ శ్చాన్తి రచైశునం,
దయాభూతే వ్యలోలత్వం మార్దవం హ్రీ రచాశలమ్.
తేజః క్షమా ధృతి శ్చాచ మద్రోహో నాతిమానితా.
ధివన్తి సంపదం దైవీ మఖిశాతస్య భారత.”

అవ. సంపదాపదలయందు సుజనులమనోవృత్తి.

మ. సవనీలోత్పలకోమలంబు లగుచు స్వాసీల్లు డెందంబు లా ర్యవితానంబునకు నిరు ల్లలుగుచో; నాపద్దశ స్వర్వతేంద్రవికాలోపలనిష్ఠరంబు లగుచు స్వాసీల్లుఁ జొమ్మంఘ్రిపల్లవవీతానతశాత్రవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 55

అంఘ్రిపల్లవవీతానతశాత్రవా = చిగుళ్లవంటి పాదవీకములకడ ననుష్ఠించుచున్న శత్రువులు కలవాఁడా (శత్రువులను పశికరించుకొన్నవాఁడా),

శురభి...స్ఫుటీ, ఆర్యవితానంబునకుఁ = మహాత్ములసమూహమునకు, డెండంబులు = మనస్సులు, సిరుల్ కలుగుచోఁ = సంపదలుకలుగునప్పుడు, నవనీల + ఉత్పలతోమలంబులు = క్రొత్తగా వికసించిన నల్లగలువలవలె మెత్తనిది, అగుచుఁ, భాసిల్లుచుండు = ప్రకాశించునుకదా! (కఠినములుకావు అనుట.) ఆపల్ దళఁ = దారిద్ర్యము మొదలగు అనర్థసంకటములు సంభవించినపుడు, పర్వతేంద్ర...బులు = పర్వతేంద్ర = పెద్దకొండయొక్క - వికాల = విరివియగు - ఉపల = తాతిబండలవలె - నిష్కరంబులు = కఠినమైనవి, అగుచుఁ, భాసిల్లు (అదైర్యమును ప్రకటింపవు).

మహాత్ములమనస్సులు సంపదలు సంభవించునేని కలువకంటె మృదువుగా నుండును. అనఁగా కరుణామయముగ నుండును. ఆపదలువచ్చునేని పెద్దకొండయందలి తాతిబండవలె కఠినముగానుండును. అనఁగా సంపదలువచ్చిన గర్వింబి కఠినులు కారనియు, ఆపదలువచ్చిన వెలవెలఁబో రనియు భావము. ఇందులకు వివరీతమైనచో వారిమాహాత్మ్యమునకు భంగము కలుగును. వివేకులకును అవివేకులకు నైత మిదియే ఆదరణీయమార్గము.

పర్వతేంద్ర మనితెప్పట బండకాలసమూహముచేత అత్యంతము దుర్భేద్యమని సూచించుటకు.

ఉపమాలంకారము. 'వలె' అను ఉపమావాచకము "నీలాత్పలతోమలము" అనుసమానమందే అఱిగియున్నది.

తుల్యభావమునకు చూ. 52 ప. "ఆపత్తికృతి..."

అవ. అన్యదుస్సాధ్యమగు సుజనులసదాచారప్రకారము రెండుపద్యములలో వర్ణించుచున్నాఁడు.

మ. అసువు లోపివుతెఱి న్నఖి న్నయితము న్నాచింపఁ, డాపద్దళఁ విసువం, డెత్తెఱిఁబాపమున్నఁజొరఁ, డెందేసల్పు న్నాయార్జనంబు, సదాచార మొనర్చు, నీచునడుగన్బో, డెందు నేర్చెన్బుధుండసిథారావ్రత మింతయు స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 56

సురభి...స్వతీ, అనువుఁ = ప్రాణములు, పోవుతఁటిఁ = పోవుసమయ
చుండు (ఇఁక నితరసమయములఁ జెప్పవలయునా?) బుధుండు = సజ్జనుఁడు,
శుభుఁ సయితముఁ = స్నేహితునికూడ, యాచింపఁడు (ఇఁక నితరునిమాట
యేల?), ఆపద్దశఁ = ఆపదలు కలిగినప్పుడు, విసువండు = నిర్వేదముపొందఁడు
= హేయబుద్ధిపాలు గాఁడు. ఎత్తఁటిఁ = ఎట్టివేళయందును, పాపము అన్నఁ
= పాపకార్యమన్నదానినూ, చొరఁడు = చ్ఛ వేళింపఁడు. న్యాయ + అర్థసంబు =
న్యాయమైనవృత్తి చేత నేసంపాదనము, సల్పుఁ = చేయును. (అన్యాయార్థ
సముక్త్రేయముకాదు గనుక), సదాచారము = మంచిరదవడికను, ఓనర్పుఁ =
చేయును. (ఇదియే క్షామ్యముగావున), సీచుఁ, అడుగఁ పోఁడు = లేకమైనను
ప్రార్థింపఁడు, బుధుండు, అసిధారావ్రతము = (కాలులెగఁకుండ) కత్తివాదర
మీఁదనడచుటవంటినడవడి, ఇంతయుఁ = ఇదియంతయు, ఎందుఁ నేర్చెఁ
= ఎక్కడ నేర్చివాడోకదా !

ప్రాణాపాయసమయమందైనను ప్రాణప్రియుఁ డగు స్నేహితునైనను
యాచింపకుండుట, ఆపదలు వైశాన్నను నిర్వేదము పొందమి, పాపకార్యము
లకు మారముగ నుండుట, న్యాయమార్గముననే ధనసంపాదనము, సదాచారము,
దుష్టులను వేడకుండుట - అనునీనడవడి కత్తియంచుమీఁద నడచుటవలె కష్ట
మయినది. అట్లుండియు నిది మహాత్ములకు స్వభావసిద్ధముగ పట్టువడినది గాని
యుపదేశముచేత రాలేదు.

అసిధారావ్రతము—అసి=కత్తి, ధార=వాదర (వాడియైన యంచు) -

1. కాలులెగఁకుండ కత్తివాదరమీఁద నడచువ్రతము.
2. కత్తివాదరమీఁద శయనించుటవంటివ్రతము.
3. అసిధారవలె నిశితముగా నుండువ్రతము.

4. తరుణవయస్కులగు భార్యాభర్తలు తమచుట్ట ఖడ్గము నుంచుకొని
యేకశయ్యమీఁదనుండియు నలిపెడు బ్రహ్మచర్యవ్రతము—అని బహువిధముల

వివరింతురు. అట్లునుటవలన సత్పురుషులు ఎట్టియసాధారణవిధుల ననుష్ఠింతురో విదిత మగును.

అప. నుజనపర్తనమున ప్రకారాంతరము.

మ.పిసగుగ్గుప్తముగాగృహగతుబ్రయంబొందించు మేల్వేసిమా
నసమేతుండగు, నన్యుమేలు సభలవ్యాఖ్యానమునల్పులు, గ్రో
వ్వెసలారండు సిరిం, బరుం దెగడబో, డెచ్చోటనేరెన్పుట్టం
డసిధారావ్రత మింతయు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 57

సురభి...స్పతీ, బుధుండు=సత్పురుషుండు, గుప్తముగా=రహస్యముగా,
పిసగుగ్ = ఇచ్చును (ప్రకాశముగా కాదు), గృహ అగతు=తనయింటికి
వచ్చినవారిని, ప్రియంబు = (ఎదురుకొనిలేచుట, అభివాదనము, మొదలయిన
వ్యాపారవిధానములచేత) అతనికిభీష్టమును, ఒందించు=బొందునట్లు చేయును.
(పరాజ్ఞాభము చూపడు). మేల్ చేసి = ఉపకారముకావించి, మానసమే
తుండు=మాటలాడక ఉర్రకుండువాడు, అగును. (ప్రకటనచేయడు). సభల
=రాజసభ విద్యత్సభలయందు, అన్యుమేలు = ఇతరులుచేసినయపకారమును,
వ్యాఖ్యానముల్ నల్పు=వివరించి ప్రఖ్యాపనముచేయును, (అవిషయమున
తూష్టింభావము చూపడు; అట్లుచేసిన కృతఘ్నుడగును), సిరి= సంపద
యందు, గ్రోవ్వె = గర్వమును, ఎసలారండు = అతిశయింపనీయడు, పరు
=అన్యుని, తెగడ పోడు = నిందించుటకు అరంభింపడు (లెక్కరింపడు)
అత్తప్రశంసను, పరనిందను వర్ణింపవలయును అని పెద్దలవాక్యము. [బుధుండు
ఎచ్చోట అసిధారావ్రతము ఇంతయులే నేరెను—56-వ పద్యము
క్రింద చూ.]

రహస్యముగా దానమునేయుట, ఇంటికివచ్చినవారిని అదరించుట, ఒకరికి
చేసినమేలును చెప్పకుండుట, తన కితరులుచేసినమేలును సభలయందు ప్రకటిం
చుట, సంపదలుపచ్చినను గర్వింపకుండుట, ఇతరులనుగూర్చిన ప్రస్తావము

లలో వారిని నిందింపకుండుట అనునీయసిధారా వ్రతము సత్పురుషులకు స్వతః
స్పృధముగఁ గలుగునదేగాని యుపదేశమువలన లభ్యపడునదికాదు.

సముచ్చయాలంకారము. చూ. ప. 45.

అవ. అధములు, మధ్యములు, ఉత్తములు అగువారివృత్తిభేదములు.

మ. అడఁగు న్దోయము తప్తలోహపరితంబై, పద్మినీపత్రమం
దిడినన్తుతైముభంగి నుండు, మణి యై యేర్పాటగు న్ముక్తిలోఁ
బడి యందే, ఖలమధ్యమోత్తములను న్బాటించు మేలిట్ల యై
యడరుఁ జొమ్ము గ్రమంబుతో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 53

సురభి...స్పతీ, తోయము = నీరు, తప్తలోహపరితంబు = చక్కఁ
గా కాల్చఁబడిన యినుమునందుబడినట్టిది, ఏ, అడఁగుఁ = నశించును (కంటి
కేమాత్రము కనఁబడక రూపఁడగును). (అసీటినే), పద్మినీపత్రమందుఁ =
తామరాకుమీఁద, ఇడినఁ = ఉంపఁగా, ముతైము భంగిఁ = ముశ్యమువలె,
ఉండుఁ, (ముతైపురూపు పొందునుగాని అచ్చముముత్యముగా మాఱును.)
(అసీరే), శుక్తిలోఁ = ముతైపుచిప్పలో, పడి, అందే = అచిప్పయందే, మణి
వి = రత్నముగానే, ఏర్పాటు అగుఁ = తయారగును (మాఱును.) ఖల
మధ్యమ ఉత్తములకుఁ = నీచులకును, మధ్యములకును, ఉత్తములకును,
పాటించు = ప్రాపించు, మేలు = ఉపకారము, ఇట్ల వి = ఈవిధమైనఫలములు
కలిగినదై, క్రమంబుగా = పరుసగా, అడరుఁచుమ్ము = వ్యాపించునుచుమా.

ఎఱ్ఱగా కాలియున్నయినుముపైన బడినసీటిచుక్క, రూపులేక నశించి
పోవును. అసీటిచుక్కయే తామరాకుమీఁద ఉండినచో ముత్యమువలెతోచును.
అబిందువే ముతైపుఁజిప్పలోఁ బడునేని ముత్యమే అగును. ఇట్లే అధములను,
మధ్యములను, ఉత్తములను కొలుచువారికి ఆయామాత్రయానుసారము సర్వ
నాశము, కృత్రికసౌఖ్యము, వాస్తవసౌఖ్యమును కలుగును. కనుక మహదా
శ్రయమే కర్తవ్యముగాని సీచాశ్రయముకాదు.

“సిచాశ్రయోనకర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయః” అని వచనము.
[లోకకర్తవ్యమును ఉత్తమమధ్యమాధములను క్రమమును కవి యిట పాటింప లేదు.]

క్రమాలంకారము చూ. ప. 50. “కృణవృత్తిస్థలవృత్తి.” కడపటిపాద విషయమును తక్కినమూడుపాదములలోని విషయముచే సమర్థించుటచేత ఆర్థాంతరన్యాస మనియు చెప్పవచ్చును.

సూర్యుడు స్వాతిసంక్రమణి జేరినపుడు, అనగా స్వాతికాంత్రయందు, ముత్యపుఃజివులు సముద్రోపరిభాగమున వచ్చి తమచివులను తెలుచు కొనియుండు ననియు, అప్పుడు వానియుదరమున బడినవర్షజలబిందువులు ముత్యము లగుననియు ప్రాచీనాచార్యుడు వరాహమిహిరుడు తన బృహత్సంహితలో నుడివియున్నాడు.

ముత్యము: రత్నములు జాతినబంధమైనవి, జాతినబంధముకానివి అనిరెండువిధములు. మొత్తమున నవి తొమ్మిది: ముత్యము, పద్మరాగము, వజ్రము, ప్రవాళము (ఋగడము), మరకతము, నీలము, గోమేధికము, పుష్కరరాగము, వైడూర్యము అనునవి.

లోహము = (1) బంగారులోనగునవి, (2) ఇనుము.

ముత్యము, ముత్తియము, ముత్యము అనునవి రూపాంతరములు (వి) ముత్తికము (ప్ర.)

పద్మనీపక్రమ—పద్మనీ = తామరలేగయొక్క, పక్రమ=అకు.

అవ. సత్పుత్రాధికము జన్మాంతర పుణ్యముచేతగాని లభింపదు.

మ. జనకు న్సోచినవాడు పట్టి; పతికి న్సంప్రీతి గావించునం గన యిల్లాలు; సుఖాసుఖంబుల సమాకార క్రియండాపుర; డెందును బుణ్యాత్మలకిట్టిచూడువహులున్లోకంబులోఁ జేకుటకు హనుమత్కేతనవిక్రమా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 59

హనుమత్ కేతన విక్రమా = హనుమంతుని బెక్కిముగాఁగల్గిన అర్జునునివంటి పరాక్రమముగలవాఁడా, సురభి...స్పతీ, జనకుఁ = తండ్రిని, ప్రాచినవాఁడు = అన్నపానాదులిడి కాపాడువాఁడే, ఖట్టి = కొడుకు, పరికిఁ = భర్తకు, సంప్రీతి = మిక్కిలిప్రియమును, కావించు+అంగన = చేయునట్టి అఁడుదే, ఇల్లాలు=భార్య, (యదృచ్ఛగానుండునట్టిదిగాదు), సుఖ+అసుఖంబు లఁ = సంపదలకలిగినపుడును అపదలకలిగినపుడును, కూడ, సమ+అకార క్రియుండు = సమానమైన యుపకారముకలవాఁడే (ఒక్కరీతిగ ప్రేమించు వాఁడే), అప్తుఁడు = మిత్రుఁడు, ఎందును = ఎప్పుడుగాని, పుణ్యాత్మలకుఁ = పుణ్యముచేసినవారికి, ఇట్టి మూఁడువహులుఁ = ఈమూఁడువిధములును, లోకంబులొఁ = లోకమునందు, చేకుఱుఁ = లభించును (సిద్ధించును).

తండ్రిని అన్నపానాదు లిడి పోషించువాఁడే కుమారుఁడు; భర్తకు హితము కొరునదియే భార్య; అపదయందును సంపదయందును ఏకరీతిగా ప్రేమించువాఁడే స్నేహితుఁడు. ఇట్టిపుత్రుఁడు, భార్య, స్నేహితుఁడు అను ముగ్గురును పుణ్యముచేసినవారికిఁగాని లభింపరు.

పుత్రః - పుత్ర్ అనునరకమునుండి తరింపఁజేయువాఁడు అనునర్థమును సార్థకముచేయువాఁడు; పుట్టుటమాత్రమే కాదు. “తండ్రి బ్రతికియున్నకాలమున ఆయనచెప్పినట్లుచేయుచు మంచినడపడికపల్లను, గలించినవెనుక ప్రతి సంవత్సరమును మరణదినమున భూరిభోజనము పెట్టుటవల్లను, గయాక్షేత్రమున పిండదానముచేయుటవల్లను, కడుపుచఱుట్టినవానికి పుత్రత కలుగును.” అని స్మృతివాక్యము.

ఇల్లాలు - ఇల్లు+అలు = గృహిణి.

పరిభక్తిపర, సాధ్వి, కాంత, సత్యభాషిణియు నగు ఇల్లాలు పతివ్రత యనఁబడును

అప్తుఁడు - రహస్యమును పొందువాఁడు - స్నేహితుఁడు. అపదలు

వచ్చినను విడువక సకాలమున సాయపడువాడే సన్నిత్రుడు అని పెద్దలు పలుకుదురు.

కావించు+అంగన = కావించునంగన - ఉదంతతద్ధర్మార్థక విశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమ మగు.

వహి (వి. వ.) వహులు (బ. వ.); చేకులు - రూ. చేకూలు.

అవ. లోకములో మిక్కిలిగౌరవము నొందు పెద్దలనడవడిని వర్ణించు చున్నాడు.

మ. పరకార్యంబు లొనర్పఁగాఁ దమపను ల్పాటిల్లు; నోర్వస్థలో త్రులొమ్మార్థుల పెంపఱు బరుచరిత్రల్ మెచ్చనాత్మీయమా చరితం బెన్నిక కెక్కు; నమ్ము లయినన్సోర్వస్థతత్వస్థితుల్ జరగుం దజ్జల కెట్లాశో నీరభిమల్లా నీతివాచస్పతి. ౦౦

సురభి...స్పతీ, తజ్జలకుఁ = మహాత్ములకు, పరకార్యములు = ఇతరుల కార్యములను, ఒనర్పఁగాఁ = చేయఁగా, తమపనుల్ = తమకార్యములు (స్వప్రయోజనములు), పాటిల్లు = సిద్ధించును. (పరకార్యతత్పరతవల్లనే తమప్రయోజనమునుసాధించువారుకాని ఏకాంతతచేతకాదు,) ఓర్వఁ = ఓర్పుటచేత (అక్షేపణచేయుటచేత కాదు) ఖల ఉత్తరులు = దుర్జనులలో గొప్పవారు (అత్యంతసీచులు అనిభావము), ఔ = అగు, మూర్ఖుల పెంపు = మూర్ఖుల యొక్క మహత్త్వము, అఱు = అయిచును. (ఓరే వారికి హృదయశల్యమగును), పరుచరిత్రల్ = ఇతరుల సౌజన్యాదిగుణములను, మెచ్చఁ = మెచ్చుటచేత, (అత్తప్రశంస చేసికొనకుండుటచే), ఆత్మీయము ఔ = తమ యొక్కచరితంబు = నడవడిక, ఎన్నికకుఁ ఎక్కుఁ = ప్రకటన మగును. నమ్ములు అయినఁ = వినయవంతులైనను, సర్వ+ఉన్నతత్వస్థితుల్ = సకలవిధ ఔన్నత్యములును, తజ్జలకుఁ = మహాత్ములకు, ఎట్లాశో = వివిధమున, జరగుఁ = ప్రవర్తిల్లుచున్నదోగదా!

సత్పురుషులు అణఁకువగలిగి వర్తింతురు, ఆయణఁకువవలననే లోకులు వారిని ఉన్నతదశలో నుంతురు. వారు పరులకార్యముల నెంత శ్రమకొర్చి యొనను చేయుదురు. ఆమంచితనమున కితరులు వారికార్యములను సానుకూలము చేయుచుందురు. తమ నిందించువారియెడ ఓర్పు చూపుదురు. అట్టోర్పు కొలదియు నాదుష్టులపెంపు తగ్గచుండును. ఇతరులనుగుణములనే క్లాఘించుట చేత తమనుగుణములను తెల్లము చేయుదురు. ఇట్టి ఆశ్చర్యకర మగు నడవడిగల మహాత్ము లెల్లవారికిని పూజ్యులే యగుదురు.

విరోధాభాసాలంకారము.

ప రో ప కార ప ధ్ధ తి.

అవ. సుజనులు పరోపకారపరులుగావున సుజనపద్ధతి యనంతర మా పరోపకారపద్ధతిని వర్ణించుచున్నాఁడు.

కాన్యాయంబౌప్పఫలించియున్న హిజముల్ను మ్రంబు లై కన్నడుం,
దోయంబు న్గొనియు న్విదూరముగ నుండు న్నేఘు, మత్యున్నత
శ్రీయు క్తుండయ్యున్ వినమ్రతఁబ్రవ ర్తిల్లున్ బుధుండాద్యుల
హా యీదృక్పరితు ల్గదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 61

అడఁకువ పరోపకారులకు పహజగుణము.

సురభి...స్పతీ, న్యాయంబు = స్వధర్మముచుండి చలంపకుండుట,
ఒప్పన్ = ఒప్పుచుండఁగా, మహిజముల్ = వనస మామిడి మొదలగుచెట్టులు,
ఫలించియున్ = వండ్లకాపుకలిగియు, నమ్రంబులు వి = వంగినవై, కన్నడున్ =
కనుపడును, మేఘము = ముప్పు, తోయంబున్ = నీటిని, కొనియున్ = వెట్టుకొని
యొందియును, విదూరముగన్ = విశేషము దూరముకాకుండునట్లుగా (సర్వత్ర
వర్ణించునిమిత్తము కొంచె మెత్తున నంతరిక్షమున సంచరించుచు), ఉండున్,
బుధుండు = సజ్జనుడు, అతి+ఉన్నత+క్రి+యుక్తుండు = మిక్కిలి యధికమైన

సంపదతో కూడినవాడు, అయియుక్ = అయినప్పటికిని, వినమ్రకృ = అడఁగు
వతో, ప్రవర్తిల్లుక్ = నడచుకొనును (తీక్షణ్యభావులు కా రని భావము.)
ఆర్యులు = మహాత్ములు, ఈదృక్ పరితుల్ కదా = ఇటువంటినడవడి (ఈనమ్రక
మొదలగునవి) కలవారుకదా ! అహో = ఆశ్చర్యము ! (స్వభావసిద్ధము కాని
తెచ్చుకొలు కాదు అనిభావము.)

వృక్షములు పండ్లకావుచే బరువెక్కి క్రిందికి పంగును; మేఘములు
నీళ్లబయివుచే క్రిందికి వ్రేలాడును; ఇట్లే సజ్జనులును సంపదలచే వినమ్రులగు
దురు. అడఁగువ పరోపకారులకు స్వకస్సిద్ధగుణము. మహాత్ములు పరోపకారా
ర్థము కలగు క్షేత్రమును క్షేత్రముగా భావింపరు.

“పరోపకారమునకై వృక్షములు ఫలించును; నదులు ప్రవహించును;
పశ్వాదులు తిరుగులాడును; ఈశరీరము పరోపకారముకొఱకే” అని పెద్దల
వచనము.

అర్థాంతరన్యాసాలంకారము; క్రియాదీపకము, మాలాప్రతిపస్తావము,
అప్రస్తుతప్రశంసయు కలవు.

మహిజము = భూమినుండి మొలచినట్టిది - చెట్టు. రూ. మహిజము.

విదూరము = దూరము కానిది - సమీపము.

కదా-ప్రసిద్ధార్థక మగు నవ్యయము.

అన. దయావంతులకు ముఖ్యము లగు నలంకారములు.

మ. చెవికిం గుండల మొప్పు గాదు, శ్రుతమే; చేదమ్మికి న్గంకణం
బు విభూషాధ్యముగాదుదానమెమహిన్బుణ్యాత్మనెమ్మేనికి
ప్రవిలేపంబులు గావు సొమ్ము, లుపకారప్రాధియే; నిక్కమా
లవితేంద్రాతిగవై భవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 62

లవితేంద్రాతిగవై భవా = అల్పయుగజేయబడిన ఇంద్రునియొక్క
విశ్వర్యముగలవాఁడా (ఇంద్రునివిభవమునకన్నను మించినవిభవము కల

వాఁడా), నురభి...స్వరీ, మహిక్ = ఈభూమియందు, చెవిక్, కుండలము = బంగారు, రత్నములుకూర్చిన కర్ణ భూషణము, ఒప్పు = అందము, కాదు, శ్రుతమే = (కాస్త్రముల) వినికేయే, చేదమ్మిక్ = తామరపంటిచేలికి, కంకణము = బంగారు కడియము, విభూషాధ్యము = తగినయాభరణము, కాదు, దానమె = (సత్సత్త మునకు) ఇచ్చుటయే, పుణ్యాత్మనెమ్మేనిక్ = మహాత్మునిశరీరమునకు, సొమ్ములు = ఆభరణములు, ప్రవిలేపంబులు = (కస్తూరి, పచ్చకర్పూరము మొదలగునవికలిపిన) చందనాదులు, కావు, ఉపకారప్రాధియే = పరులకు హితమాచరించుటయందుఁ గలనేర్పే. నిక్కము ఔక్ = ఇది నిశ్చయము.

పురుషులచెవులకు కాస్త్రశ్రవణ మలంకారముగాని కుండలములు గావు. మాస్త్రములకు సత్సత్త దానముగాని కంకణములుగావు. దేహమున కలంకారము పరోపకారముగాని చందనాదులపూత గాదు. మహాత్ములకు కాస్త్రములవిని కిడి మొదలగునవియే స్వాభావికాలంకారములు; అవి నాశ మొందనివి. [చూ. ప. 53.]

చెవి మొదలగువానికి కుండలాదులుగాక కాస్త్రశ్రవణాదికమే ఆలంకారములుగా చెప్పటచేత పరిసంఖ్యాలంకారము. (ప్రశ్నకలిగినను లేకున్నను, ఒకటిచెప్పటవలన అట్టిదే మఱొకదానినిషేధము కాబ్దముగాని అర్థముగాని అగు. నెడల పరిసంఖ్యాలంకారము.)

చేదమ్మి-కమ్మి (=తామర) పంటిచేయి. ఉపమానవాచకపదము కడపట నున్నదిగాన ఉపమానోత్తరపద కర్తృధారయము; దీనికి ఉపమితసమాసమనియుఁ బేరు. నెమ్మేను = నెటి + మేను - ప్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁది పర్ణములకెల్ల లోపము బహుళము; క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషమునకు పరుషేతరములు పరములగునపుడు వానికి ద్విత్వముగ; అన్యములకుసహిత మిక్కార్థములు. కొండొకచోఁ గానంబడియెడి.

అప. మహాత్ములు స్వభావముచేతనే పరహిత మాచరింతురు.

మ. జలజాతంబులు వేఁడెనే? రవి వికాసం బొందఁగాఁ జేయుఁగ

ల్వలు ప్రార్థించెనే! చందమామయను వేలంబొప్పరంజించు; లోకులులంచం బిడిరే; తటి స్థలము మేఘుండి చ్చుబుణ్యాత్మకుల్ దలఁచ న్విశ్వహితక్రము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 68

సురభి...స్పతీ, జలజాతములు=పద్మములు, వేడెనే=ప్రార్థించినవా? (లేదు అనిభావము), రవి=సూర్యుడు, (వానిని), వికాసంబు ఒండఁగాఁ = వికసించునట్లు (పుష్పించునట్లు)గా, చేయున్, కల్వలు = కలువలు = ఉత్పలములు, ప్రార్థించెనే, చందమామ, అనువేలంబు = ఎల్లప్పుడు, ఒప్పన్ = ఒప్పుగునట్లుగా, రంజించున్ = రంజిల్లఁజేయును, లోకులు=జనులు, లంచంబు+ఇడిరే = లంచ మిచ్చిరా? తటిన్ = సరియైనవేళలో, మేఘుండు, జలము = నీటిని, ఇచ్చున్ = వర్షించును. తలఁపన్ = ఆలోచింపఁగా, పుణ్యాత్మకుల్ = మహాత్ములు, విశ్వహితక్రమున్ = లోకమునకు హితముచేయుటయే కార్యముగాఁగలవారు.

తమ్ము వికసించఁజేయు మని తామరలు సూర్యుని ప్రార్థింపవు; అతఁడే వానిని వికాస మొందించును. కలువలు చంద్రుని తమ్ము పుష్పించఁజేయుమని వేడుకోవు; తానుగానే చంద్రుండు వానిని వికసించఁజేయును. లోకులు వర్షింపు మని మేఘునకు లంచమియ్యరు; తానుగానే అతఁడు వర్షించును. ఇట్లే సత్పురుషులను ఇతరులప్రార్థన మక్కువలేకయే వారికి హితము చేయుచుందురు.

సామాన్యముచేత విశేషార్థమును సమర్థించుటచేత అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

అనువేలము - ఆవ్యయము.

చందమామ - (వి) చంద్రముండు - (ప్ర.)

మేఘుండు - ఆప్రాణివాచకములైన కొన్నితత్త్వములు మహద్విపక్షయందు పుంలింగములు, మహాత్ములు నగు. విపక్ష లేనిచో మేఘము.

విశ్వ=భూమి, లోకము. జలమునండి పుట్టినది జలజాతము-తామర.

అవ. ఉత్తమమధ్యమాధముల వర్తనములు.

మ.తమయర్థంబుత్యజించికూర్తురుపరార్థంబు త్తముల్ మధ్యములో
తమయర్థం బతిసుండఁ గూర్తురు పరార్థంబుల్, పరార్థంబు స్వార్థముకై త్రుంతురుమర్త్యరాక్షసులు, వ్యర్థంబల్లియన్వార్థముల్
సమయం జేయ మనుష్యులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 64.

సురభి...స్పతీ, ఉత్తమత్ = ఉత్తమజనులు, తమ+అర్థంబు=తమ ప్రయోజనములను, త్యజించి=వదలుకొని. పర+అర్థంబు=ఇతరులయొక్క ప్రయోజనములను, కూర్తురు=సాధింతురు. మధ్యముల్ = సాధారణులు, తమ+అర్థంబు=తమ ప్రయోజనములు, అతిక+ఉండఁ=భంగమొందకుండునట్లుగా, పర+అర్థంబుల్=ఇతరుల ప్రయోజనములను, కూర్తురు=కూడఁబెట్టుదురు. స్వార్థముకై=తమ ప్రయోజనమునిమిత్తము, పరార్థంబు=ఇతరులయర్థమును, మర్త్యరాక్షసులు=మనుష్యులొప్పుటగు రాక్షసులు, త్రుంతురు=చెడఁగొట్టుదురు. వ్యర్థంబు=నిష్ఫలప్రయోజనముగా (తమకు కలుగు ప్రయోజనముకూడ లేకున్నను), అల్లి=అలికి=కోపముగొని, అన్వార్థముల్=ఇతరుల ప్రయోజనములను, సమయం చేయక=నాశమొనర్చుటను, (ప్రయత్నించువారు), మనుష్యులే=మనుష్యులగుదురా? (కారు అనిభావము.)

తమకార్యములను విడిచి పరులకార్యమును సాధించువారు సత్పురుషులు. తమకార్యములకు భంగమురానీయకయే యితరులకార్యములను నెఱవేర్చువారు మధ్యములు(సాధారణులు). తమకార్యములనిమిత్తము పరులకార్యములను చెడఁగొట్టువారు మనుష్యులలో అధములు, రాక్షసులవంటివారు. తమ కేలాటిలాభమును లేకయే ఇతరులకార్యములను చెడఁగొట్టువారు మనుష్యుమాత్రులు కానే కారు. అనఁగా, వారు పరమనీచులు.

కూర్తురు-కూర్పుధాతువు. తద్ధర్తార్థక ప్రథమ పు. బహువ.

కూర్తుదురు. చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారంబు తకారంబగు. కూర్చు. దురు - కూర్తురు = కూర్తురు.

అట్లే, క్రుంచుదురు = క్రుంకురు.

అర్థము = శబ్దార్థము, ఇంద్రియార్థము, కారణము, ధనము, నివృత్తి, న్యాయము, ప్రయోజనము, వస్తువు.

అవ. సన్నిత్ర లక్షణము.

మ. సమయం బైన నొసంగు, మేల్దెలుపు, దోషంబుకనివారించు, నొ | చెప్పము దాచుం, బ్రకటికరించు గుణము, లేడ్పడ్డవేళ న్విడండు, మహామిత్రునిచంద మిట్టులనుచున్నచించిరారో త్తముల్ | సమరత్నాతలఫల్లునా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీరివ

సమరత్నాతలఫల్లునా = యుద్ధభూమిని అర్జునునివంటివాడా, సురభి...

స్పతీ, సమయంబు ఐనకొ = (అవశ్యమయిన) సమయమందు, ఒసంగుకొ = ఇచ్చును; మేల్ = మేలుకలిగిండువనులను, తెలుపుకొ, దోషంబుకొ = పాప కార్యములను, నివారించుకొ = (ధర్మోపదేశము చేయుటచేత) అడ్డగించును. ఒచ్చెము = అపమానమును (కొఱతను), దాచుకొ = మఱుగుపఱుచును (ఎట్టి సందర్భములందును ప్రకటింపఁడు), గుణముల్ = సౌఖ్య్యాదిగుణములను, ప్రకటికరించుకొ = వెల్లడిచేయును (మఱుగుపఱుపఁడు), చేడ్పడ్డవేళకొ = ఇక్కట్లును పొందినసమయమందుకూడ, విడండు = విడువఁడు, మహామిత్రునిచందము = మంచిస్నేహితునిలక్షణము, ఇట్టులు = ఇట్టిది (మేలొసంగుట మొదలగు గుణములు కలిగియుండుట), అనుచుకొ, ఆరోత్తముల్ = పెద్దలు, సూచించిరి = తెలియఁజేసిరి.

సన్నిత్రుఁడు అవశ్యకమైనప్పుడు తనమిత్రుని కిచ్చును. మంచివనులను జేయుటకు ప్రోత్సహించును. పాపకార్యములను చేయనీయఁడు. స్నేహితుని యందలి లోపములను దాచును; సుగుణములను ప్రకటించును. ఇక్కట్లుకలిగినపుడుసయితము విడువఁడు. మహామిత్రుని ధర్మ మిట్టి దని పెద్దలు చెప్పి యున్నారు.

చేద్దుర్జ్ = చేద్దుడు+ఇనర్ - ఇనర్, ఇన పరమగునపుడు పద్మాదుల తుదిపర్ణమునకు అకారముతోఁగూడిన ద్విత్వము వైకల్పికముగ నగును. అగుచో 'ఇన' లోపించును. పడు, ఇడు, చెడు, తగు, అను, కను, కొను, లిను, మను, చను అనునవి పద్మాదులు.

విడండు - విడు ధా. వ్యతిరేకార్థక ప్రథమ పు. వీ.

ఆవ. నీరక్షీరదృష్టాంతముచే నస్తైత్రివర్ణనము.

ము. మును తస్మాడిననీళ్లకుఁ నిజగుణంబు ల్పా లిడుక్, బాలుక్ గాఁ గునెడ న్వాని నటించి యజ్జలము గ్రాగుక్ దానై, తన్ని త్రనా శనమున్లొని వహ్నిఁగూలఁజనుఁబా, ల్పాంతంబొనర్చుజలం బనయం బిట్టివి సఖ్యము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. (6

సురభి...స్పతీ, మును=పూర్వము, తక్=తన్ను, కూడిన=కలిసియున్న (తనతో చెలిమిచేసిన), నీళ్లకుక్, నిజగుణంబుల్ = మాధుర్యము, ధావళ్యము మున్నగు తనగుణములను, పాలు, ఇడుక్=ఇచ్చెను. పాలు, క్రాగు+ఎడక్ = కాఁగునట్టిసమయమందు (దుఃఖపడువేళ), వానిక్ = ఆపాలను, నటించి = తానుగా భావించుకొని, (తానే అనియెంచి) ఆజలము, తానే, క్రాగుక్. (అవి రిగా మారును; అగ్నిప్రవేశ మొనర్చును), తల్+మిత్ర+నాశనముక్ = ఆ స్నేహితునినాశనమును, పాల్ = పాలు, కన్దొని=చూచి, పహ్నిక్ = నిప్పులో, కూలక్ = పడుటకు, చనుక్=పోవును (ఆరంభించును). (నీళ్లకుష్కింపఁగా పాలుపొంగును), (ఆపొంగును), జలంబు=నీరు, కాంతంబు+ఒనర్చుక్ = శమింప జేయును. (కొంచెము చల్లనినీరు చల్లఁగా పొంగుతగ్గును అని భావము. దుఃఖము లేటి అత్తహత్య చేసికొన నెంచిన ప్రయత్నమును మానుకొనును.) అనయంబు= ఎల్లప్పుటికిని, సఖ్యముల్ = చెలిమి లక్షణములు, ఇట్టివి.

పాలు తనతోఁ గలసి స్నేహముచేసికొన్ననీటికి లీయఁదనము తెల్లఁ దనము మొదలైన తమగుణములనున్నిటిని తత్క్షణమే ఇచ్చినది. పిదప ఆపాలను

కాదుచో అపా లగ్నిలో సంతాపముచెందఁగాఁ జూచి సహింపలేక నీధి అ
పాలతో సమానముగా తన్నుఁగూడ తపింపఁజేసికొని అవిరియై పోయెను. తమకు
మిత్రమగు జలముమీఁది ప్రేమచే దానియాపదను జూడఁజాలక పాలునుపొంగి
అగ్ని ప్రవేశముచేయ నమకట్టినవి. ఇంకలో జలముకలియుటచేత దుఃఖములేటి
(అపొంగు అణఁగి) కాంతించి, ఆత్మహత్యచేసికొను ప్రయత్నమును మానినవి.
సన్నిత్రులును ఇట్లే ఒకరియాపదల నొకరు పీర్వఁజాలరు. ఇది యుక్తమేగదా!

ఇట స్వభావసిద్ధమగు ఊరసీరవ్యవహారమునకు భరస్పరసంతాపదర్శన
మును హేతువుకావించుటచేత క్రియాస్వరూప ఉల్లేఖము. అవియు అర్థాం
తరన్యాసముతో సంకరము.

పంటయింటిలో జరుగు వ్యవహారమునుండి యాపద్యమున నద్భుతముగా
నీతి యుపదేశింపఁబడినది. పాలుపొంగుట, నీరుచల్లి పొం గణఁచుట అనునవి
నిత్యానుభవములే.

పాలు - నిత్యబహువచనము.

ఇడుక్, క్రాగుక్, చనుక్, తద్ధర్తార్థకక్రియలు.

తట్ఛీల, సంభావనా, సంప్రశ్న, సాతత్య, వర్తమాన, భావి, ఆశీరాదు
లందు తద్ధర్తార్థక మగు. అదిశబ్దముచే భూతార్థమందు విరళ మని యెఱుఁగ
వలయును. ఇడు మొ॥ సాతత్యముం దెల్పును.

అవ. సత్పురుషు లెంతెంతవారికో ఆశ్రయములుగా నుండురని సత్పురు
షులమాహాత్మ్యమును పర్థించుచున్నాఁడు.

మ. ఒకచో వెన్నుఁడుపఁవ్వలించెనొకచోనున్నారుదైత్యేంద్రులొం
డొకచో శైలచయంబు నిల్పెనొకచో సుగ్రానలంబుక బలా
హకము ల్వర్తిలె, నెంతభారసహుఁడాహాధన్యుఁడౌసింధుసా
లకుఁ దైశ్వర్యపురందరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 67

విశ్వరూపురందరా = సంపదలయందు ఇంద్రుడా, మరభి...స్పతీ,
(సముద్రమందు), ఒకచోట = ఒకప్రదేశమున, వెన్నెముక = (అఖిలలోకము
లను కుడినిధరించిన) విష్ణుమూర్తి, పవ్వళించెన్ = (యోగనిద్రకై) పరుండెను.
ఒకచోట = ఇంకొకచోట, దైత్యేంద్రులు = (హిరణ్యాక్షకాలకేయాదులు)
అగురాక్షసశ్రేష్ఠులు, ఉన్నారు. ఒందు ఒకచోట = మఱియునింకొకచోట,
శైలచయంబు = (రక్షణమునుగోరినట్టి మైనాకాది) కొండలసమూహము, నిర్భైక
= నిలబడియున్నది. ఒకచోట = ఇంకొకస్థలమున, ఉగ్రానలంబు = భయం
కరమగు ప్రళయాన్నియు (బడబొసలమును), బలహకముల్ = (పుష్కల
వర్తక, సంవర్తకాది నానుములతో నొప్పుప్రళయకాల) మేఘములు, వర్తిలెన్
= వర్తిలెను. భారసహుడు = భారమునుసహించువాడు, అగు, సింధుపాల
కుడు = సముద్రుడు, ఎంతధన్యుడు టెన్ = ఎంతోపుణ్యవంతుడగును.
అహః = ఆశ్చర్యము!

సముద్రము తనవికాలతచేతను గాంభీర్యముచేతను, అనేకవిధముల
ఆశ్చర్యము పుట్టించుచున్నది. ఎట్లనగా: సముద్రమున నొకవంక సమస్త
లోకములను ధరించిన మహావిష్ణువు పవ్వళించియున్నాడు; మఱియొక్క
వంక ఆయన శత్రువులగురాక్షసులు ఆయనవలని భయముతెలియక ఆయనకు
దూరముగా కాలపురమున్నారు. ఇంకొకవంక ఇంద్రునకు భయపడి పాతీ
వచ్చిన పర్వతములు దాగియుండగా వానిబరువునంతయు నాసముద్రము
సహించియున్నది. మఱియు నొకవంక ప్రళయకాలమేఘములును బడబొసల
మునుచేరి నీటి నెంతగా పీల్చివేయుచున్నను పర్థిలుచునే యున్నది. సముద్రము
యొక్క యావిధిధవ్యాపార మెంతో యాశ్చర్యకరముగానున్నది. అట్లే మహా
త్తులు ఎంతెంతవారికి అనేకులకు ఆశ్రయణీయులుగా నుందురు.

వెన్నెముక. (వి) విష్ణుడు (ప్ర.)

సింధుపాలకుడు = నదులను పాలించువాడు - సముద్రుడు.

లక్షయోజనములపరిమాణము గలదిగా పరిచ్ఛిన్నమందిన సముద్రము అపరిచ్ఛిన్నులగు వెన్నుఁదొమ్మిదలగువారికి ఆధారమయినట్లు వర్ణించుటచేత అధికప్రభేదాలంకారము.

అథారాధేయములకు అనురూపాభివము అధికము అనీలక్షణము.

ఇందు అప్రస్తుతవస్తువును స్ఫుటముగా నుడువకున్నను దీని నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారమున నొకభేదముగాఁ గొనవచ్చును.

విష్ణువు - జలకాయయగుట ప్రసిద్ధము.

దైత్యేంద్రులు - (1) హిరణ్యాక్షుఁడు విష్ణుమూర్తిపై పగఁగొని ఆయన జలమధ్యమన దాఁగియున్నాఁడని విని యటఁ బోయియుండఁగా వరాహరూపమున విష్ణుమూర్తి యాతని నట వధించెను. అనుభాగవతకథ నిట ననుసంధించుకొనునది.

(2) కాలకేయులు మునులను దేవతలను బాధించుచుండిరి. వారు పగల్గెల్ల దేవతలకందకుండ సముద్రగర్భమున దాఁగియుండువారు. వారిబాధను తొలగింపు మని దేవత లగ స్త్యమహర్షిని ప్రార్థింప నతఁడు సముద్రజలము పుడి నీటఁబట్టి పానముగావించెను. అంతట కాలకేయులు బయటపడిరి. అంత దేవతలు వారిని సంహరించిరి. అని మహాభారతము.

శైలచయంబు - ఇంద్రునివశ్రాయుధమునకు వెఱచి సముద్రమున దాఁగినవాఁ డొక్కమైసాకుఁడే యని హరివంశము. కాని కవులును పౌరాణికులును మఱికోన్నిచర్యతములు నైతము సముద్ర సాశ్రయించినట్లుగా తన్న హత్తవము వర్ణించుటకై చెప్పుదురు.

బడబాసలము: కా ర్హిర్యునికుమారులు భృగుసంకతిని నిర్హలముగావించి సెందినవారై తల్లిగర్భమున నుండు పిండములను నైతము కలచివేయుచుండిరి. ఇట్లుండఁగా ఆస్త్రీలలో నొకతె పిండమును రక్షించుకొని సెంది దానిని తన యూరువున (తొడయందు) గుత్తపఱచినది. కనుక నాశిశువు జనించినపుడఁ

దానికి బౌద్ధుల దను నామము కలిగెను. అతనిని పీక్షించినంతనే కార్తవీర్య కుమారుల కండ్లుపోయినవి. అతనితోపాగ్ని లోకమునే దహించ నుండగా పితృ దేవతల ప్రార్థనముచే నతఁ డాయగ్నిని సముద్రమున బడవైవ నది అత్వ (బడబా) ముఖమున సముద్రమునడుగున నిలిచెను. కనుక దానికి బడబాగ్ని యని పేరు. అని మత్స్యపురాణము.

బలాహకము - పుష్కలవానరకాది మేఘములు, ప్రళయకాలమున నేక ధారగా వర్షించి లోకముల ముంచునవి.

అవ. పరహితాచరణమున మేరనందినవారిలో నిరువురే జన్మసాఫల్యము కావించుకొన్నవారు.

మ. మహి సర్వంబు ధరించుకూర్మపతిజన్మం బొప్పగు న్నిందఱు,
గ్రహచక్రంబు భ్రమింపఁజేయుధ్రిపుజన్మంబొప్పగున్ బైనిజం,
బహోహా! యన్యులు వ్యర్థపక్షకు లజాండోదుంబరాంతస్థలా
స్వహాజాతాంతరితక్రిము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 68

సురభి...స్పతీ, క్రిందఱు = అడుగున, మహిసర్వంబు = భూ లోకమంతటినీ, ధరించు = మోయు, కూర్మపతి జన్మంబు = (అవతారము లన్నిటిలో) ఆదికూర్మమయొక్క అవతార మొకటే, ఒప్పు అగున్ = సార్థక మైనది అగును. (నిరంతరమును క్రిందే యుండి భూభారమును వీపున మోచు చున్నాఁడు అనిభావము.) వైన్ = మీఁద, గ్రహచక్రంబున్ = గ్రహములు నక్షత్రములు మొదలగు జ్యోతుల సమూహమును (శింశుమారమును పేరుగల గ్రహనక్షత్రమండలమనియేని), భ్రమింపఁచేయు = నుడియునట్లు చేయు, ధ్రువు జన్మంబు = ఉత్తానపాదుని కుమారుడైన ధ్రువునియొక్క జన్మము, ఒప్పు అగున్ = సార్థకమగును. నిజము = నిక్కము. అహహా = మిక్కిలి ఆశ్చర్యము. అన్యులు = కడమవారు, వ్యర్థపక్షకులు = నిష్ప్రయోజనమైన వక్షముగలవారు. (నిష్ప్రయోజకులలోఁగేరినవారు), జాం...క్రిమున్ -

బొడుంబర = మేడిపండువంటి, అశాండ = బ్రహ్మాండముయొక్క, అంత
 స్థల = లోపల, అన్యతా = ప్రతిదినమును, జాత = పుట్టి, అంతరిత = చచ్చు
 చున్న, క్రిమిత్ = (దోమలు మొదలగు) పురుగులను బోలినవారు.

విస్తారమగు భూభారమును భరించిన అదిహూర్తముయొక్కజన్మమును
 తనచుట్టును అమర్పబడియున్న జ్యోతిశ్చక్రమును త్రిపుటకు ప్రధానుడగు
 ధ్రువునియొక్కజన్మమును - ఈరెండే లెక్కింపబడగినవి. కనుకనే అదిహూర్తము
 బ్రహ్మాండములోదిగువకడను, ధ్రువుడు పైకడను ఉన్నారు. కడమవారు పర
 పితముచేయనేరక వ్యర్థజన్మలయి బ్రహ్మాండమునకు పైకిగాని క్రిందికిగాని
 పోనేరక దానికడుపులోనే మేడుపండుపాటలలోని పురుగులవలె పుట్టుచు
 గిట్టుచు నున్నారు. అనగా వారిజన్మములు నిష్ఫలము లనిభావము.

ధ్రువుడు భగవదనుగ్రహవశమున సకలలోకాన్నత మగు మేరుశిఖర
 శిఖామణియై తారాగ్రహసప్తరిమండలములు లోనగు జ్యోతిశ్చక్రమంత
 టిని తనయధీనమున నుంచుకొని భ్రమింపజేయుచున్నాడని విష్ణుపురాణము.

రూపకాలంకారము.

భూమిని అదిశేషుడను, ఆయనను శ్రీమహావిష్ణువు నవతారమైన అది
 హూర్తమును భరింతు రని పురాణప్రసిద్ధి.

క్రిందు - విశేష్యము - బొపవిధైకము - క్రిందు మొదలగువానికి
 టివర్ణ మాగమ మగును. అగుచోఁ బూర్వమందున్న ఉచారము ప్రాయశఃకముగా
 అచారమగును—క్రిందటి.

పై-విశేష్యము: మీదు. రూ. పము. దీనిని విశేషణముగా, అవ్యయ
 ముగాఁ గూడ వాడుట కలదు.

అప. సత్పురుషుల నడవడి వర్ణించుచు సదాచారమును బోధించు
 చున్నాడు.

మ. అమదుండై, కలుషంబు లేక, దయ సత్యం బోర్పు సత్కీర్తి గ

శ్రి, మహాత్మేన యోనర్పుచు, న్నన్వగుణమునీర్తింప, కాశం ద్యజించి, మహి నై వ్యరుల కై న మేలె యిడుచు, న్నిష్ఠప్రియుండై సుశీలమునన్ వర్తిలు జ్ఞాని శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 59

జ్ఞాని = జ్ఞానముగలవాఁడు (సజ్జనుఁడు), అమదుండు = గర్వములేనివాఁడు, వి = అయి, కలుషంబు = పాపము, లేక, దయ = కనికరము, సత్యము = నిజముపలుకుట, ఓర్పు = ఊహ, సత్కీర్తి = మంచికీర్తి, కల్గి = కలిగి, మహా సేవ = పండితసమూహమునకు శుశ్రూషను, ఒనర్పుచున్ = చేయుచు, న్నగుణమున్ = తనగుణములను, కీర్తింపక = పొగడుకొనక (ఆత్మస్తుతిచేసకొనక), ఆశన్ = ఆశను, త్యజించి = వదలి, మహిన్ = భూమియందు, నైరులకున్ వినన్ = విరోధులకై నప్పటికిని, మేలె = హితమునే, ఇడుచున్ = చేయుచు, శిష్టప్రియుండు = సదాచారసంపన్నునకు ప్రియమైనవాఁడు, వి = అయి, సుశీలమునన్ = మంచిశీలమునందు, వర్తిలున్ = నడచుకొనును.

సత్పురుషుఁడు గర్వములేక, పాపకార్యములు చేయక, దయ, సత్యము, ఓర్పు, సత్కీర్తి ప్రకటించుచు, పెద్దలను సేవించుచు, ఆత్మస్తుతి బొత్తిగామాని, అసనుక్రమించి, పగవారికైనను ఉపకారమొనర్పుచు, శిష్టులకు ప్రియుండై, సుశీలమగుమార్గమునే అనుసరించుచుండును. ఈలక్షణములే యెల్లరును కోరఁదగినవి.

మదము - విద్యవలనఁ గలుగుగర్వము. ఇది విజ్ఞానమువలన తొలఁగును. లేనిచో వివేకశూన్యతచే ఆకార్యములు చేయుటయు అసర్థమనుభవించుటయు సిద్ధించును.

కలుషము - పాపకర్తాచరణము - ధర్మంచరేత్యాది వచనమునుపైరించి సత్కర్తాచరణ మొనర్పవలయును. లేకున్న నాశము సంభవించును.

దయ - పరులదుఃఖమును తొలఁగింపవలె నన్నవాంఛ. “దుఃఖులులయందు దయచూపుచు” అని శాస్త్రవచనము. లేకున్న చిత్తశుద్ధి కలుగదు.

సత్యము-“సత్యంపద” (సత్యము పలుకుము) అని శ్రుతి. అన్యతమునకు మించిన పాపము లేదు.

ఓర్పు-పరిభవాదులు కలిగినపు డేర్పడుకొనము నణచుకొనుకత్తి. ఓర్పు లేనిచో క్రాధమువలన కార్యహాని యగును.

సత్కీర్తి - జన్మసాఫల్యార్థము కీర్తిని నిర్వహించుకొనవలయును. కీర్తి లేనిజన్మమువలన నేమిప్రయోజనమని వచనము. లేకున్న జీవన్ముక్తి దగునూ మహాస్నేహ-మహాత్ములు తమయుపదేశముచేత నితరులను కృతార్థులు చేయఁగల్గుదురు.

“యస్తు పర్యటలే దేకాన్ యస్తుసేవేతపండితాన్

తస్య విప్రారితా బుద్ధి స్తైలబిందురివామ్భసి.”

అనువచనము ననుసరించి మహాత్ములకు శ్రావ చే బుద్ధివైశద్యము కలుగును.

స్వగుణమున్న రింపక-ఆత్మస్తుతియు పరనిందయు స్వశ్రేయమును నాశమొనర్పు నని పెద్దలవచనము.

ఆశ - ఆలభ్యుడుగు పరధనము దభిలాష. దీనిని వైరాగ్యముచే త్రుంపకున్నచో చిలవలుపలవలుగా పెరిగి క్షేళము పాలు కావించును.

వైరులకైన - శత్రుమిత్రులందు సమభావ ముంపవలయునని భగవద్దవచనము. లేకున్న బుద్ధి దోషములు పెదకుచు పడిపోవును.

శిష్టప్రియుండు-గుర్వాచార్యాదులమార్గ మనుసరించి వారికి ప్రియము కావించువాడు. అందువలన దుర్విసేరిమూలమునఁ గల్గెడు నపవాదము తొలఁగును.

ఇందు సుడివివ మదరాహిత్యాదికములెల్ల చిత్తకుద్ధి నిమిత్తకములు. కావున సజ్జనులు వానినే చేపట్టుదురు. సౌజన్యప్రియుండు యశశికామియు నగువాఁ డామహాత్ముల ననుకరింపఁవలయు నని భావము.

ప రో ప క ా ర ప థ లి

అవ. సత్పురుషులు అరుదుగా నుందురు.

మ. ఒరులందున్గుణలేశమున్న నది యోహోయంచుఁగొండంతఁ జేసి రహి న్నైందు, మహోపకారముల రక్షించు న్నగం బెల్ల, నత్పురుషుణ్మామృతపూర్ణవాఙ్మనసకాయుండుండఁబొక్కొక్కఁడెల్లరలోఁ బుణ్యశరీరి దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 70

సురభి...స్పతీ, అత్పురుషుణ్మామృత పూర్ణవాఙ్మనసకాయుండు-అతి+ఉరు+పుణ్య = మిక్కిలియధికమయిన పుణ్యమనెడి - అమృత = అమృతముతో - పూర్ణ = నిండిన, వాక్+మనస+కాయుండు = మాటయు, తలంపును, చేష్టయుకలవాడు, (అగు), పుణ్యశరీరి = పుణ్యాత్ముడగుసత్పురుషుఁడు, ఒరులందున్ = ఇతరులయందు, గుణలేశము = ఎంతో మిక్కిలిఁగొంచెము గుణము, ఉన్నన్ = ఉండినప్పటికిని, ఓహో అంచున్ = భళి యని మెచ్చుకొనుచు, అది = అగుణలేశమును, కొండంత = కొండంతపెద్దదిగా, చేసి, రహిన్చెందున్ = ఆనందించును. జగంము ఎల్లన్ = లోకమంతటిని, మహోపకారములన్ = గొప్పయుపకారములచేత, రక్షించున్ = కాపాడును. ఎల్లరలో = జనులందఱిలోను, తాన్ పుణ్యశరీరి = ఇట్టిపుణ్యాత్ముడగువాఁడు, ఒక్కొక్కఁడె=ఒకానొకఁడుమాత్రమే (ఎక్కడనో ఒక్కఁడుమాత్రము), ఉండును. (సాంద్రముగా నుండరు అనిభావము.)

తమతలఁపులు, మాటలు, పనులు ఆనునవి అమృతమువంటి పుణ్యముతో నిండియుండునట్లు వర్తింపుచు, ఒరులయందుఁగల అత్యల్పగుణమును నైతము కొండంత పెద్దదిగా తలచి హృదయముల నానందించుచు, ముట్టోకములందున్న వారిని తమయొపకారములచే రక్షించుచు నుండు సత్పురుషులు కొందఱు మాత్రమే యుందురు. వితాదృశగుణసంపత్తి అసాధారణ మని భావము.

వాక్ మనసకాయములు - త్రికరణములు.

వాక్+మనస= వాఙ్మనస-కారమునకు చుకారాదేశము అనునాసీకసంధి.

గుణలేశము - కర్తృధారయనమానము.
 కొండ+అంత - 'అంత' పరిమాణార్థమునవచ్చు ప్రత్యయము.
 అతి+ఉరు = అత్యురు - ఇకారమునకు యకార ముదేశము.
 పుణ్యా+అమృత - పుణ్యమనెడి యమృతము - రూపకసమాసము.
 ఒక్కడు+ఒక్కడు = ఒక్కొక్కడు - ఆప్రేడితము పరమగునపుడు
 విభక్తి ప్రత్యయమునకులోపము విభాష నగు.

— ధైర్య పథ తి. —

అవ. పరోపకారపరాయణులకు నైతము నిశ్చితార్థమును వదలకుండు నిమిత్తము ధైర్య మవసరముగావున తన్నిరూపణానంతరము ధైర్యపథతి నారంభించుచున్నాడు.

మ. ముసురత్నంబులువార్ధిఁబుట్టమదిసమ్మోదాప్తియుఁజెంద;దం
 తనెహాలాహల ముద్భవిల్ల సురబృందంబొర్తియుఁజెంద; దె
 న్నినకార్యంబు సుధార్థ మాట నది జన్తింప న్జనెక; సజ్జనులే
 పని యీడేరక పోదురే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 71

ధీరులు తాముకొనిన ప్రయోజనము నెఱవేఱునంతవఱకును మాన రనుటను నదృష్టాంతముగ నుదహరించుచున్నాడు.

సురభి...స్పతీ, మును=పూర్వము, సురబృందంబు=దేవతలసమూహము; వార్ధి=సముద్రమునందు, రత్నంబులు=(కొస్తభము మొదలయిన) మణులు-లేక (విరావతము, ఉచ్చైశ్చ)వము మొదలయిన) తత్తజ్ఞులిలో శ్రేష్ఠమైన వస్తువులు, పుట్ట=కలుగఁగా, సమ్మోదాప్తియుఁ = సంతోషము కలిమిని, చెందదు = పొందలేదు. అంతనె=అప్పుడే, హాలాహలము = కాలకూటవిషము, ఉద్భవిల్ల = పుట్టఁగా, ఆర్తియుఁ = దుఃఖమునునైతము, చెందదు. ఎన్నిన కార్యంబు=తాముపూనుకొన్న ప్రయోజనము, సుధార్థముటొట=అమృతము

కొఱకు అగుటచేత, అది = ఆయమృతము, జన్తింపకఁపుట్టఁగా, చనెఁ = పోయెను. సజ్జులు = సత్పురుషులు (ధీరులు), పని=తాముభూనుకొన్నప్రయోజనము, ఈడేరక=సిద్ధింపక, పోదురే=పోవుదురా?

అమృతమునకై పాలనముద్రమును ముఖింపుచున్న డేవతలు, అందలి రత్నలాభమునకు పంతోషింపక, అందుపుట్టిన కాలకూటవిషమునకు భయపడక అమృతమును కనుట గాంచునంతవఱకును తమపట్టును మానరైరి. ధీరు లెవ్వఁడును తాము తలఁచినకార్య మగునంతవఱకు తమప్రయత్నములను మానరు.

చూ. 72. “ఘనుఁ పనిసాధింతురు పూనినఁ.”

రత్నము - (1) మణి. (2) ఆయాజాతి శ్రేష్ఠవస్తువు.

పాలనంద్రమునఁబుట్టిన పదునాల్గు శ్రేష్ఠకాలివస్తువులు:

(1) లక్ష్మి, (2) కాస్తుభము, (3) పారిజాతము, (5) మధ్యము, (5) ధన్వంతరి, (6) చంద్రుడు, (7) కామధేనువు, (8) విరావతము, (9) రంభాదిదేవాంగనలు, (10) సప్తముఖాశ్వము, (ఉత్తైశ్చృవము), (11) హాలాహలము, (12) హరిధనువు - కార్జుము, (13) శంఖము, (14) అమృతము.

సుధా = అమృతము - కట్టకడపటఁ బుట్టినది.

ఆర్తియుగ్ఁ చెందదు - తై ర్యాలికయోక్తి సూచితము.

అది జన్తింపకఁ చనెఁ - శీలసంపత్తి ఉక్తము.

అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

మును - రూ. మున్ను. సుధార్థము-ఇట అర్థము చతుర్థివిభక్తిర్థకము.

బృందము - అమహాదర్శకము గావున చెందదు, చనెఁ అనుక్రియలును అమహాదర్శకములైనవి.

వార్ధి=వార్ + ధి; వార్=జలము + ధి=వార్ధి=నముద్రము. ఉపపదసమాసము

పోదురు - పోవుదురు - తద్ధర్మార్థక ప్రథమ పు. బ.

అకారాదులు, దకారాదులు, ము-దుశ్రత్యములు పరమగునపుడు
'హేవు' వునర్థము వైకల్పికముగ లోపించును.

అవ. ఉత్తమాదుల ధైర్యతారతమ్యము.

మ. పని గా నేర ద టంచుఁ బూనక వెఱింబ్రాపింతు రెంతేజదుల్
పనికి న్నేకొని విఘ్న లేశము జనింప న్నధ్యము స్వీఁగి యం
తనె చాలింతు, రనేకవిఘ్నతతు లుత్పన్నంబు లైన న్లునుల్
పని సాధింతురు పూనిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 72

పూర్వోక్తవిషయమే యిందు శ్రకారాంతరముగ నుడువఁబడుచున్నది.

సురభి...స్పతీ, జదుల్ = తెలివిలేనివారు, పనికానేరదు=పని సరిగా
ముగియదు, అటంచుల్ = అనిచెప్పచు, పూనక = ప్రారంభింపక, ఎంతే
వెఱి = ఎంతోభయమును (మిక్కుటమైన భయమును), ప్రాపింతురు=పొందు
దురు. మధ్యముల్ = సాధారణులు, పనికి = మేకొని = సమర్థులై, విఘ్న
లేశము=స్వల్పమైన అంతరాయము, జనింపక = కలుగఁగా, అంతనె=అంతటి
తోనే (అంతగానే), వీఁగి = వెనుదీసి, చాలింతురు = వదలిపెట్టుదురు.
ఘనుల్ = గొప్పవారు, పని పూనినక = ఒక కార్యమును ప్రారంభించినయెడల,
అనేకవిఘ్నతతుల్ = లెక్కకుమీఱినన్ని విఘ్నములసమూహములు, ఉత్పన్నం
బులు వినక = కలిగినను, సాధింతురు=నెఱిపేర్తురు.

అథములు (తెలివిలేనివారు) విఘ్నములు సంభవించు నని యెన్ను
కొనుచు కార్యముల నారంభమే చేయరు. మధ్యములు ప్రారంభింతురుగాని
ఎంతస్వల్పమగు అడ్డుకలిగినను అంతటితోనే కార్యమును మానుకొందురు.
ఘనులు విఘ్నములు మాటిమాటికిని అడ్డుకగులుచున్నను వెఱివక ప్రారంభించిన
వనిని సాధించియే వదలుదురు.

పూర్వపద్యమున కాలకూట బదబాసలాది విఘ్నములు తాఁకినను
ధైర్యగుణసంపన్నతచే అమృతము పుట్టుదనుక పాలసముద్రమును చిలుకుచుండి

రని తెలుపఁబడినది. ఈపద్యమున కొన్నిపట్టుల ధైర్యము, కొన్నిపట్టుల శీలము, మఱికొన్నిపట్టుల చెందును ప్రాధాన్యము లని నిర్దేశింపఁబడినది. ధైర్య మనఁగా మనస్సున నిర్వికారత్వము; శీల మన నియతకులోచితసత్వభావము, అవి యెఱుఁగునది.

కానేరదు - నేరుచు ధాతువునకుఁ గొన్నిభూతార్థములును కథరార్థములు నగు ప్రత్యయములు పరమగునపుడు రేఫలోపమును, ఆకారాదులు, ము-దు-పరమగునపుడు చు లోపమును బహుళముగా నగును.

మేకొను - రూ. మెయికొను.

విఘ్న లేశము - అంతటికే ఋద్ధివికాసముచాలక తమయశక్తత నొప్పుకొందురు అనిభావము.

అనేక విఘ్నతతుల్-విఘ్నములు పరంపరగా మాటిమాటికి తగుల్కొనుచున్నను అపజయము నంగీకరింపక కార్యసాధకదృష్టియే కలవారు అని భావము.

అవ. కార్యార్థి సుఖదుఃఖములను పరిగణింపఁడు.

శా. నేల న్నంజులశయ్యయందు నయినన్ నిద్రించు, వేడ్కస్ఫురచ్ఛేలం బేనియు బొంతయేని సరిగాఁ జింతించి పైఁదాలుచు, న్నాలీయాశనమైనఁ గూర యయినన్ భక్షించు ధీరాత్ముఁ డేలా లోఁగున్ సరసా గ్రణీ సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 73

సరసా గ్రణీ-రసికులలో శ్రేష్ఠుఁడా, సురభి...స్పతీ, నేలన్ అయినన్ =కటిక నేలమీఁదఁగాని, మంజులశయ్యయందున్ అయినన్ =మృదులతరమయిన సెజ్జ (హంసతూలికాతల్పాదికము) యందుఁగాని, వేడ్కన్ =నంతోషముతో, నిద్రించున్ =నిద్ర పోవును. స్ఫురత్ చేలంచేనియున్ = ప్రకాశమానములయిన పీతాంబరాదివస్త్రములనుగాని, బొంతయేని = గంతముగాని, సరిగాన్ =సమానముగా, చింతించి=భావించి, పైఁతాలుచున్ = మీఁద పేసికొనును. శాలీయ

అశనము ఐనన్ = పరియన్నమైనను, కూర అయినన్ = కూరగాయలుమాత్రమే అయినను (నీరనమగు ఆహారమునయినను అనిభావము), భక్షించున్ = భుజించును. ధీరాత్ముడు = ధీరుడు, ఏలా = ఎందుకు, లోచనం = వెనుదీయును.

కార్యార్థి యగు ధీరుడు నడుమనడుమ గలుగు సుఖదుఃఖములను లెక్కనేయడు. వీలునుపట్టి కటిక నేలమీదఁగాని మృదువైన పఱుపుమీదఁగాని పరుండును; కాయగనురుగాని పరిబియ్యపు టన్నముగాని భుజించును; బొంతనుగాని, పీతాంబరము మొదలగు మేలివస్త్రములుగాని ధరించును. కాని నేలమీదపరుండుట మొదలగువానివలని దుఃఖమునుగాని, మెత్తని పఱుపులపై పరుండుట మొదలగువానివలని సుఖమునుగాని పాటింపడు. కార్యసాధనకత్పరున కివలెందును సమానములే.

స్ఫురత్ + చేలము = స్ఫురచ్ఛేలము. ఏలా - 'ఏల' -కు రూ. వేడుక - పదమధ్యమందలి డు-మీ-ది ఈ కారములోపింపఁగా వేడ్క - ఆగును. బొంత = చలికల్పనకును పఱుపునకును ఉపయోగముగా దూచిలోనగువానికేర్పి దట్టముగాఁ గుట్టినగంత; లేదా, మెత్తగాఁ బఱుచుకొనుటకై ప్రాతగుడ్డలనుకేర్పి దట్టముగాఁ గుట్టినగంత. 'ఏని' - ఇక్కడ వికల్పార్థకము. 'ఐనన్' (=అయినన్) ద్రుతాంతావ్యయము - వికల్పముం బెల్పును.

'ధీరుడు' - ఎట్టిసమయములందును మనస్సున వికారముపొందనివాడు; ప్రాజ్ఞుడు.

"కాలీయము" — కాలిధాన్యమునుండి కలిగినవియ్యము.

అవ. ధీరులెప్పుడును న్యాయమార్గమును పడలరు.

మ. నయశాస్త్రజ్ఞులు తిట్టినీ పొగడనీ, నానాటి కైశ్వర్య ము
క్షయమై వర్తిలనీ కరం బణగనీ, కాయంబు వోనీ తిం
బయి భాసిల్లగ నీ, స్వధర్మము విడ వ్తార్చింప రత్నోత్తముల్
దయమానాక్షికు శేషయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 74

దయమానాఁశ్చ కుశేళయా = కనికరముతో నిండి తామరలవలె నుండు
కన్నులుగలవాఁడా, నయకాస్త్రజ్ఞులు = నీలికాస్త్రముచక్కగా తెలిసినవారు,
లిట్టసి = లిట్టుదురుగాక, పొగడసి = మెచ్చుకొందురుగాక, నానాటికిఁ =
దినదినమునకును, విశ్వర్యము = సంపద, అక్షయము వి = నాశములేనిదై,
వర్తిలసి = ఉండునుగాక, కరంబు = మిక్కిలి, అణగసి = తగ్గిపోవునుగాక,
కాయంబు = శరీరము, పోసి = పోవునుగాక (మరణము కలుగునుగాక),
తిరంబు అయి = స్థిరముగా, భాసిల్లగసి = ప్రకాశించునుగాక (చిరకాల ముం
డునుగాక), అత్యుత్తముల్ = ధీరులు, స్వధర్మమును = తాముపూనుకొన్న
న్యాయమార్గమును, విడఁ = వదలుటకు, హర్షింపరు = సంకపపడరు.

నీలివేత్తలు తప్పని నిందించినను సరియని భూషించినను, సంపదలు
కలిగినను పోయినను, మరణముకలిగినను కలుగకున్నను, న్యాయమార్గమును
దాటి ఒకయడుగైనను ఆవలపెట్టరు. వారికి న్యాయమార్గము వదలకుండుటయే
ప్రధానముగాని, నిందాస్తుత్యాదులు కావు అని భావము.

చూ. ౨౪ ప. “అనువుల్పపుకఱి” ఇత్యాది.

లిట్టసి = లిట్టనిమ్ము = లిట్టఁ + ఇమ్ము - ప్రార్థనార్థకంబున తుమున్నర్థక
(అఁ - ప్రత్యయాంత) ఆవ్యయములమీఁది ‘ఇమ్ము’నకు ‘ఈ’ విభాషనగు.

ఇట్లే పొగడసి, వర్తిలసి, అణగసి, పోసి, భాసిల్లగసి. కాయంబు +
పోసి = కాయంబుపోసి; ప్రథమమీఁది పకారమునకు పకారాదేశము.

తిరము (వి.) స్థిరము (ప్ర.)

నానాటికిఁ - నాఁడు + నాఁడు = నానాఁడు, నాఁడునాఁడు.
అప్రేడితము పరమగునపుడు ఇంచుక, నాఁడు - ఇత్యాదులందు అంలిమాక్షర
లొపమ బహుళముగా నగు. నాఁడు ఔపవిధైకముకావున ‘కిఁ’ పరమగు.
చో ‘నాటికిఁ’ అగును.

అపః కీరలక్షణము, తప్తహిమః

కా. ఏపుణ్యాత్మ నలంప లేపు మహి నెందే నింద్రియార్థంబులా
కాపాశంబులు రోషవహ్ని శిఖిల్కా శ్యామాదృగస్త్రవ్రజం
బాపుణ్యాత్మఁడే పో జగత్త్రయ మనాయాసంబున నెల్పువాఁ
డాపూర్ణప్రతిభానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 75

ఆపూర్ణప్రతిభానిధి = సంపూర్ణమైన ప్రతిభకు నిధియైనవాఁడా
సురభి...స్పతీ, మహి = ఘోషము దక్కడఁగానీ, ఏపుణ్యాత్మ =
ఏమహాపురుషుని, ఇంద్రియ + అర్థంబులు = శబ్దాదివిషయములు, (శబ్దస్పర్శ
రూపరసగంధములు), ఆకాపాశంబులు = ఆశలనెడు త్రాళ్లు, రోషవహ్ని
శిఖిల్కా - రోష = కోప మనెడి - వహ్ని = నిప్పుయొక్క - శిఖిల్కా =
మంటలును, శ్యామా దృక్ + అస్త్రవ్రజంబు - శ్యామా = స్త్రీలయొక్క -
దృక్ = చూపులనెడి - అస్త్ర = బాణములయొక్క - వ్రజంబు = సమూ
హమును, అలంపక లేపు = బాధింపలేవో, ఆపుణ్యాత్మఁడే పో = నిశ్చయముగా
అనుత్పరుఁడే నుమా, జగత్త్రయము = మూఁడులోకములను, అనాయాసం
బునకే = శ్రమములేకయే, గెల్పువాఁడు = స్వాధీనముకావించుకొనువాఁడు.

ఎవఁడు పంచేంద్రియములను గెల్పునో, ఎవనిమనస్సును లోభ మను
త్రాఁడు కట్టఁజాలదో, ఎవనిహృదయమును కోపాగ్ని దహింపలేదో, ఎవఁడు
స్త్రీల కడకంటిచూపులకు బ్రమసి కామమునకు లొంగఁడో వాఁడే ధీరుఁడు.
చానికే ముల్లాకములును వశము లగును. అతనికి సాధింపరాని దొకటియు
నుండఁబోదు.

ఆకాపాశము = లోభము - పరస్పాపహరణాది కామాదులుకూడ నూచి
తము. పాశమును చెప్పట బంధించుకత్తివలన.

దృగస్త్రము = బాణములెంతనిశితములో చూపులును అంతనిశితములు-
తరుణుల కడకంటిచూపులు తప్పక సమ్మోహింపఁజేయునవి. ఏపుణ్యాత్మఁడు—
ఆ పుణ్యాత్మఁడు—వి ఆ-లు సంబంధార్థక సర్వనామములు.

పోనిశ్చయార్థకము. చూ. ప. 12-విద్యయై పో. జగత్త్రయము -
స్వర్గమర్త్యపితృతాళములను మూడులోకములు. ద్విగుసమాసము.

అకాపాళములు, రోషవహ్ని, దృగస్త్రము - రూపకములు.

అవ. సహజమగు చైర్యగుణము నెన్నటికిని మాన్పఁ దరముకాదు.

శా. ధీమంతు ల్విధిదుర్విపాకమున నార్తిం జెందియున్ ధీరతా
సామగ్రిం ద్యజియింతురే? శిఖశిఖాజాలం బధోగామి యా
నే మర్త్య ల్లలక్ష్మిందుగాఁ గొనిరయేనిన్ భాగ్యసాభాగ్యలీ
లామందీకృతవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 76

భాగ్య...వాసవా-భాగ్య = సంపదచేతను - సాభాగ్య=సౌందర్యము
యొక్కలీలచేతను - మందీకృత = తక్కువచేయఁబడిన-వాసవా = ఇంద్రుఁడు
కలవాఁడా (సంపదయందును సౌందర్యమునందును ఇంద్రునిమించినవాఁడా
యనుట), సురభి...స్పతీ, ధీమంతుల్ = విద్వాంసులు, విధి...మనన్-విధి=
భాగ్యముయొక్క- దుర్విపాకమునన్ = పరిణామముచెడుటచేత, (అదృష్టము
పందకపోవుటచేత), అర్తిన్ చెందియున్ = దుఃఖములపాలై యున్నను, ధీర
తా సామగ్రిన్ = చైర్యమనెడి ఉపకరణమును, త్యజియింతురే = వదలిపెట్టు
దురా? (వదలిపెట్ట రనుట). (ఇందులకు దృష్టాంతము), మర్త్యల్ = మనుష్యులు,
తలక్రిందుగాన్ = అధోముఖ మగునట్లుగా, కొనిరయేనిన్ = పట్టుకొన్నప్పుటి
కిని, శిఖశిఖాజాలంబు = అగ్నియొక్క జ్వాలలయొక్క సమూహము, అధో
గామి = దిగువవంక వ్యాపించునది, ఔనే = అగునా? (కాదు.)

అగ్నిని తలక్రిందుగాపెట్టినను దానిజ్వాల క్రిందివైపునకుఁగాక మీది
కే ప్రసరించులాగున చైర్యవంతుని కెట్టియిక్కట్టవచ్చినను, ఎంత నీచదశకలిగి
నను వానిధీరతమాత్రము కొనపడక మీఁదుమిక్కిలి ప్రకాశించుచునే
యుండును. దృష్టాంతాలంకారము.

శిఖ=జ్వాల, అది కలది, శిఖ = నిప్పు.

కొనిరి+అ+నికొ = కొనిరయేనికొ. అ-అవధారణార్థకము.

అవ. శీలహానికన్న మరణము మేలు.

మ. తనసద్ధర్మముఁ దప్పకన్న గిరిమూర్ధం బెక్కి దేహంబు తు
త్తునియ ల్లా మహిఁ బడ్డ మేలె; శిఖయందు న్నొచ్చినన్తేలె; పం
బినకాలాహిమొగానఁ గే లొసఁగిన న్తేలే సుమి యాజిభే
లనగాండీవశ రాసనా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 77

అజిభేలన...సనా-అజి = యుద్ధమనెడి-భేలన=క్రీడయందు-గాండీవ=
గాండీవమును - శరాసనా=విల్లుగలిగిన అర్జునునివంటివాఁడా (యుద్ధమున నర్జు
నునివంటివాఁడా అనుట). సురభి...స్పతీ, తన సత్ధర్మముకొ = తనమంచి
ధర్మమును, తప్పకన్నకొ = అతిక్రమించుటకంటెను, గిరిమూర్ధంబు = గిరిమూర్తి
యొక్క శిఖరమును, ఎక్కి, దేహంబు = బడలు, తుత్తునియల్ = చిన్నది
తునుకలు, కాకొ = అగునట్లుగా, మహికొ = నేలమీద, పడ్డకొ = పడినను,
మేలు+ఎ=మంచిదే, శిఖయందుకొ = నిప్పులో, చొచ్చినకొ = ప్రవేశించి
నను, మేలె; పంబిన...నకొ - పంబిన = అతిశయమైన - కాల+అహి=నల్ల
త్రాచుయొక్క - మొగానకొ = నోటియందు, కేలు = చేరిన, ఒసఁగినకొ =
ఇచ్చినను, మేలు+ఎ+చమి =మంచికార్యమగును చుమా.

ఎత్తయిన పర్వతశిఖరమునుండి నేలమీదఁ బడి తుత్తునియలుగా నలఁగి
యైనను, నిప్పులో పడియైనను, (వాడికొఱల విషకావ్యలచే) నతిశయిల్లుచుండు
నల్లత్రాచునోటియందు చేయిపెట్టగా విషమెక్కుటచేతనైనను మడియుట ఒక
పక్షమున మేలనవచ్చునుగాని సద్ధర్మమును తప్పుటమాత్రము బొత్తిగా మేలు
గాదు. ప్రాణము పోవునట్లున్నను శీలమును త్యజింపరాదు అని భావము.

తప్పకన్నకొ - తప్పుట+కన్నకొ.

“ఉంచి, కన్న, పట్టి, కంటె, పల్ల, పలన, పంకొండో చిసిన” అని

అంధ్రకాముదియందు పంచమివిధాత్రి ప్రత్యయములు. కన్నక్—'కంటెక్' అనునర్థమున వచ్చును.

కొఱకు, కంటె, పొంటెలు పరములగునపుడు భావార్థక టవర్ణకమునకు లోపము విభావ నగు.

తుత్తునియల్ = తునియలు+తునియలు - అప్రేడికము పరమగునపుడు అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యములు.

పడ్డక్-పడు+ఇనక్-ఇనక్, ఇన పరమగునపుడు పడ్డాదుల తుదివర్ణమునకు ఆకారముతోఁగూడిన ద్విత్వము వైకల్పికముగ నగును. అగుచో 'ఇన' లోపించును.

పంబిన - పంబుధాతువు భూతార్థకవిశేషణము, రూ. పమ్మిన.

మొగానక్ - మొగము+నక్ = మొగ+నక్ = మొగానక్.

లు, ల, న-లు. పరములగునపు డొకానొకచో మువర్ణకమునకు లోపముతో తత్సూర్వస్వరమునకు దీర్ఘమును విభావనగు.

ముఖము (ప్ర.) మొగము, మోము (వికృతులు).

మేలె, మేలే—ఎ, ఏ. లు నిశ్చయార్థకావ్యయములు.

పంబిన కాలాహి మొగానక్ - మిశ్రసమానము.

కేలు - నిత్యైకవచనము. శర+అసనము= బాణమునకు అసనము విల్లు.

అప. శీలరక్షణమువలని లాభము.

మ. ఘన మౌళీలము గల్లుధీరులకు సింగంబు లృశ ప్రాయముల్,
వన రాసుల్పిఱుగాలువ, లృణులుమాల్వంబు, లృహోగ్రాగ్ని చ
ల్లనితోయంబు, విషద్రవంబు సుధ, శైల శ్రేష్ఠ మలోపలం
బనవద్యోదయభాసురా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 78

అనవద్యోదయభాసురా - కొంచెముకాని ఉన్నతిచేత ప్రకాశించు వాఁడా, సురభి...ఘటే, ఘనము = గొప్పది, ఘో = అగు, శీలము = సత్త్వ

భావము, కల్లు, ధీరులకుఁ = మహాత్ములకు, సింగంబుల్ = సింహములు (హింసాకరములైనను), శశప్రాయముల్ = కుండేటితో సమానములు (నిర్భాధక మగు ననుట), వనరాసుల్ = సముద్రములు (దాటరానిది అనుట), చిలుకాలువల్ = చిన్నకాలువలతో సమానము (మనాయాసముగా దాటఁ దగిన వనుట), ఫణులు = పాములు (విషమువల్లను శోపమువల్లను భయంకరములైనవి), మాల్యంబుల్ = పూలదండలు (చల్లచైనవి), మహా+ఉగ్ర+అగ్ని = మిక్కిలి భయంకరమగునగ్ని (దహించునట్టిది), చల్లనితోయంబు = చల్లచైన నీటితో సమానము, విషద్రవంబు = విషరసము (ప్రాణప్రయాసహేతు వనుట), సుధ = అమృతముతో సమానము; కైలశ్రేష్ఠము = పర్వతశ్రేష్ఠము (మేరువు), అల్ప+ఉపలంబు = చిన్నతాయవలె (నగును.)

ఎవఁడు సత్వభావము కలిగియుండునో అట్టివానికి సమస్తమును దహించునగ్ని నీటివలె చల్లఁబడును; హింసాకర మగుసింహము కుండేటివలె నిర్భాధకమగును; అపారమగుసముద్రము చిన్నకాలువవలె దాట శక్యమగును; విషరోషభీషణమగుపాము మెత్తని పూలదండవలె నుండును; ప్రాణోపద్రవకర మగువిషము అమృతప్రాయ మగును; గొప్పపర్వతము అడ్డుగాక చిన్నతాతివలె నగును. అనఁగా, శీలసంపన్నునకు దుఃఖహేతువు లన్నియు సుఖహేతువు లగును. ఉపమాంకారము.

సింగము (వి.) సింహము (ప్ర.)

శశప్రాయము: 'ప్రాయము' - సమానమం దుత్తరపదమై సమాన మను నర్థ మిచ్చును.

వన+రాశి—వన మనఁగాజలము - దానియొక్క 'రాశి' సముద్రము.

రాశి (వి.) రాసులు (జ.)

అవద్యముకానిది అనవద్యము—అధికము.

ఫణి - ఫణము - అనఁగా పడగ. దానినికలది ఫణి. చల్లనితోయము

చల్ల+తోయము - అకారాంతములైన గుణవాచకములకుఁ గర్తృధారయమున వివర్ణము బహుళముగా నాగవ మగును.

ఘనము ఔ శీలము- విశేష్యమునకు (శీలము) దగ్గఱగా నుండు బిశేషణము (ఘనము)నకు అగు, ఔ-లుచేరును. ఆవిశేషణములు ప్రథమాంతములే యగును.

అవ. ధీరుల కెప్పటికిని సంతాపము కలుగదు:

మ. పయిపైఁ గొమ్ముగొట్టినన్త రియిగుర్పజూడమా మ్రాకులన్
శ్చయమునొందియు వెండియున్ గళలుగాంచన్జూడమాచంద్రునె
తయు దైవంబనుకూలమాఁబ్ర మదమందన్గాంతుమంచు న్ను
ల్భయము నైంద రొకప్పుడు న్నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 79

సురభి...స్పతీ, పయిపైఁ = మీఁదుమీఁదుగా, మ్రాకులన్ = చెట్టును, గొమ్ములు, కొట్టినన్ = నఱుకఁగా, మరి = మరల, ఇగుర్పన్ = చిగిరించుచుండఁగా, చూడమా = (మనము) చూచుటలేదా? శ్చయమున్ పొందియున్ = (కృష్ణపక్షమున) శక్తులనుపొందినప్పటికిని, వెండియున్ = మరల, (శుక్లపక్షమందు), కళలు కాంచన్ = కళలు పెరుఁగుచుండఁగా, చంద్రున్ = చంద్రుని, చూడమా = చూచుటలేదా? ఘనత్ = ధీరులు, "ఎంతయున్ = మిక్కిలి, దైవంబు = విధి, అనుకూలము ఔన్ = హితమైనది అగును; (అంత), ప్రమదము = సంతోషము, అందన్ కాంతుము = పొందఁగల్గుదుము" అంచున్ = అని, ఒకప్పుడున్ = ఒక సమయమందైనను, భయమున్ చెందరు = భీతిపొందరు.

ధీరులు (శీలవంతులు) ఒకానొకప్పుడు తమకు కష్టములు సంభవించిన యెడల, కొమ్ములొట్టినచెట్టు మరల చిగిరి యెదుగుటను, ఊఁగించినచంద్రుఁడు వెండియుఁ గళలుగాంచి నిండుకొనుటను చూచి, తమకును అట్లే మరల నభివృద్ధి కలుగు నని యూహించి సంతాపము నందక యూఱడిల్లుదురు. తరుచంద్రదృష్టాంతములచేత అభివృద్ధి తప్పక సూచితము.

ఇగుర్ప - ఇగుర్పు+అ -

అకారాది ప్రత్యయములును, మధ్యమపురుష ము-డు-వర్ణకములును పరమగునపుడు-చు, ఇంచు-ల చకారమునకును, తలంచు మున్నగుకొన్ని ధాతువుల చకారమునకును పకారము బహుళముగా నాదేశ మగును.

చూడమా-చూడము+అ-అ ప్రకృార్థకము.

మాను (వి.) మాదులు (బ.)

కలన్వాదుల నువర్ణము కుడుగు; బహువచనము పరమగునపుడు నిత్యముగా నగు. కలను, కెలను, కొఱును, కొలను, గవను, నెఱును, మాను, వరను, వలను - ఇవి కలన్వాదులు.

అవ. శీలమే సమస్తమునకు భూషణము.

మ. తప మక్రోధత, సౌమ్యత స్థిరి, మహత్వం బోర్తి, ధర్మంబు నిష్కపటత్వంబున, బల్లి మానమున, శాస్త్రశ్రీ వినీతి, స్థనంబు పవిత్రార్పణ, జ్ఞానలక్ష్మి ప్రశమస్ఫూర్తి, సమస్తంబు శీలపరత్వంబున శోభిలు స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 80

సురభి...స్పతీ, తపము = చాంద్రాయణాదితపస్సు, అక్రోధక = శోషములేమిచేతను (శోషశీలత్వముచేతగాదు), సిరి = విశ్వర్యము, సౌమ్యత = మంచితనముచేతను (దౌర్జన్యముచేతగాదు), మహత్వంబు = సామర్థ్యము (గొప్పదనము), ఓర్తి = ఓర్పుచేతను (ఆగ్రహముచేతగాదు), ధర్మంబు = శ్రుతికర్తాచరణము (సత్కర్మదానము), నిష్కపటత్వంబున = డంబములేమిచేతను (ద్రవ్యనాశదుఃఖముచేతగాదు), బల్లి = పరాక్రమము, మానమున = మాట నియమముచేతను (అసంబద్ధప్రలాపిత్వముచేతగాదు), శాస్త్రశ్రీ = శాస్త్రవిద్యాసంపద, వినీతి = అణగువచేతను (గర్వాతిశయముచేతగాదు), ధనంబు, పవిత్రార్పణ = సత్కర్మమునందు వినియోగించుటచేతను, (నటవిటాదులకై ఖర్చుపెట్టుటచేతగాదు), జ్ఞాన లక్ష్మి = తెలివి సంపద (కర్తవ్య

కర్తవ్యవివేకము అనియేనియు, ఆత్మవిషయకమనియేనియు), ప్రశమస్ఫూర్తి = కాంతి (భోగాసక్తినుండి విరమించుట)చేతను (మిక్కిలియిచ్చగల్గియుండుట చేతఁగాదు), సమస్తంబు = అన్నియు, (ఈతెప్పినవి) శీలపరత్వంబునఁ = మంచి నడపడియందలి తత్పరత్వముచేతను, శోభిల్లు = ప్రకాశించును.

తపస్వియై శోపములేకుండుటయు, సంపదలుకలిగి సుజనుఁడుగ నుండుటయు, సమర్థుఁడై ఓర్పుండుటయు, నెవములేక ధర్మము నొనర్చుటయు, శూరుఁడై మితభాషి యగుటయు, జ్ఞానముకలిగి ఇంద్రియలోలత లేకుండుటయు, విద్యావంతుఁడై వినయము కలిగియుండుటయు, ధనముండి సత్సత్తమందు వినియోగించుటయు అనువానిలో నొక్కొక్కటియు పురుషునకు అలంకారముగా నొప్పును. వీనికన్నిటికిని కారణమయిన శీలము ఒక్కటే వీని కన్నిటికిని శోభ తెచ్చును. కనుక నన్నివిధముల శీలమే ఆశ్రయణీయమని తాత్పర్యము.

బలిమి - బల్లి - లకారముమీఁది ఇకారమునకు లోపము; ఓర్మి - ఓరిమి - రేఫమీఁది ఇకారలోపము. ఆచ్ఛికముల పదమధ్యముల న ల డ ర ల యంత్యమునకు లోపము బహుళముగానగు; లాఁతి యచ్చునకు సహిత మొకా నొకచో నుడినడుమ లోపము కానఁబడియోడి.

❀ దైవపద్ధతి. ❀

దైర్యశీలములు నైతము దైవాయత్తము లగుటచేత, నాపద్ధతుల పిదప దైవపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

అవ. పౌరుషమునకన్న దైవమే బలము.

మ. గురుఁడాచార్యుఁడున జ్రమాయుధము లేఖుల్వేనవై దిక్కుశ్రీ
హరి, సగ్రోకము పాశేపటు, దిగదం బె రావతం, చిటియ

చెరు వాసాధన ముండియు న్నఖవుఁ డాడి న్బాటుదైవంబులే
కరయం బొరుష మొప్పునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 81

సురభి...స్పతీ, (ఎవనికీ), ఆచార్యుఁడు = (హితాహితముల) సంప్ర
దాయమును నేర్పువాఁడు, గురుఁడు = బృహస్పతియో, ఆయుధము, వజ్రము =
వజ్రమో, (ఏదో ఇనుముతో చేసినదిగాక పర్వతములతోక్కలనఱకినను మొక్క
చోని దని భావము), సేన = దండు, లేఖుల్ = వేల్పులో, (దుర్బలురగు లౌకికులు
కా రనుట), వైదిక్కు = శరణమొసఁగి రక్షించువాఁడు, క్రిహరి = క్రిమహా
విష్ణువో (సకలలోకాధీశ్వరుఁడేకాని త్సుత్ర దేవతలు కారనుట), పాశేపట్టు =
రాజ్యము (దండు ఉండఁదగుస్థానము, కోట, అనియేని), స్వర్లోకము = స్వర్గ
లోకమో, (ద్విరదంబు = ఏనుఁగు, విరావతంబు = విరావతమనెడు తెల్ల
యేనుఁగో, (చాదంతిగానిసామాన్యమైన యేనుఁగునున్న కాదనుట), ఇట్టి = యో
ర్వోక్తప్రకారమైన, అచ్చెరువు + ట = ఆశ్చర్యముపుట్టించు, సాధనము = (అసా
ధారణమును అద్భుతశక్తి కలదియు నగు) ఉపకరణము, ఉండియొక్ = ఉన్న
ప్పటికిని, మఖపుఁడు = ఇంద్రుఁడు, ఆలిక్ = యుద్ధమునందు, పాటుక్ =
ఓడి పరుగెత్తెను. ఆరయక్ = ఆలోచింపఁగా, దైవంబు = దైవబలము, లేక,
పౌరుషము = పురుషప్రయత్నము, ఒప్పునే = సరిపడునా (ప్రయోజనవంత
మగునా అనుట.) (అనఁగా కాదు అని భా.)

ఇంద్రునికి మంత్రి బృహస్పతి, ఆయుధము వజ్రము, నైనికులు దేవ
తలు, వైదిక్కు విష్ణుమూర్తి, కోట స్వర్గము, పట్టపేనుఁగు విరావతము. ఇట్టి
అసాధారణశక్తిగలిగిన ఇంద్రుఁడే యుద్ధములో రాక్షసులకు ఓడి పరువెత్తి
పోయెను. కావున సంతపురుషకార మున్నను దైవబలములేకున్న ఫలింపదు.
దైవముమందఱి పౌరుష మెందుకును పనికిరాదు. కనుక దైవమే ప్రధానము.

పౌరుషము నివ్వలమైన దనినా,

“ఉద్యోగినం పురుషసింహ మువైతి లక్ష్మీ

దైవం ప్రధాన మితి కా పురుషా వదన్తి,
దైవం నిహత్య కురు పారుష మాత్మశక్త్యా
యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి కోఽత్ర దోషః?"

అను పెద్దలవచనమును పరిశీలించునది.

సాధిప్రాయవిశేషణము లుండుటచే పరికరాలంకారము.

గురుఁడు - గురువు - ఉకారాంతంబగు మహత్తునకు వుపర్జకము బహు
శముగా నగు.

లేఖుల్ - (బ. వ.) లేఖుఁడు (వీ. వ.) లేఖులు - కంఠహస్తపాద
ములయందు మంచిలేఖలు గలవారు; లేదా, ధాన్యముకొఱకు పటాదులందు
వ్రాయఁబడువారు; లేదా, ప్రాణుల శుభాశుభఫలమును వ్రాసెడువారు.

దిక్కు-(1) దిశ. (2) ప్రాపు, గతి, దారి.

పాశైపట్టు-పాశైషు + పట్టు - వృత్తియందు మువర్జకమునకు లోపము.
పట్టు=స్థానము, పాశైషు=దండు.

ద్విరదము - ద్వి=రెండు, రదము = కొమ్ములు, (దంకములు) కలది =
వీనుఁగు.

విరావతము-ఇరా=నీళ్లు, అదికలది "ఇరావతము"-సముద్రము. అందుఁ
బుట్టినది విరావతము - చౌదంతి - నాల్గుదంకములుకల జెల్లయేనుఁగు.

మఖపుఁడు - మఖము=యజ్ఞము, దానిని పాలించువాఁడు మఖపుఁడు-
ఇంద్రుఁడు.

అప. నరుల పృథ్విక్షయములకును, బంధమోక్షములకును దైవమే
కారణము.

మ. అశనాపేక్షఁ గరండము న్నొటికి'డాయ న్నూషిక న్నింగి త
త్పిశితప్రాశనతృప్తమై యరిగె నెందఁ బెట్టలోపాము తు

తృప్తశతన్బాసి; సుఖాసుఖంబులకు నుర్వి నైవమే కారణం

బశధస్వచ్ఛమనోబ్జ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 82

ఆశధస్వచ్ఛమనోబ్జ=ఆతిస్వచ్ఛమైన కమలమువంటిన్నదయముకలవాడా, సురభి...స్పతీ, ఆశనాపేక్ష=తిండికొరికతో, కరండము=(పామును పెట్టి యున్న)పెట్టెను, కొటికి, దాయ=దగ్గఱకు రాగా, పెట్టెలోపాము=పెట్టె లోపలనున్నపాము, (ఆవచ్చిన) మూషిక=ఎలుకను, మింగి, తల్...ప్రము-తల్=దానియొక్క-పిశిత=మాంసమును-ప్రాశన=తినుటచేత - తృప్తము=తృప్తి పొందినట్టిది, ఏ=అయి, తుల్+కృశత=ఆరికిపోవలసిన కలిగిన బక్కడనమును, పిసి=విడిచి (కొలుపోయిన బలమును మరల పొంది), ఎండే=తనయిచ్చ వచ్చినచోటికి, అరిగె=వెట్టెను. ఉర్వి=భూమియందు, సుఖ అసుఖంబు లకు=సుఖదుఃఖములకు, దైవమే, కారణంబు.

ఓకానోకరాత్రి యొకయెలుక తిండికై యొకపెట్టెలోపలికి బొక్క చేసికొని దూరెను. అంతకుముందే అందొక పాముండెను. అది ఆరికివేత నిందియ పాటవముదప్పి కృశించియుండెను. ఆయెలుక లోనికిప్రవేశింపగానే పాము దానిని తిని, ఆయెలుక చేసినబొక్కగుండ బయటికి పాటిపోయెను. ఈ వృత్తాంతమువలన వృద్ధిక్షయములకుగాని బంధమోక్షములకుగాని దైవమే గొప్పకారణమని యెంచి జనులు సంకటములకులిగినపుడు తహతహ పడక నెమ్మదిగా నుండదగును.

పెట్టెలోపాము = పెట్టెలో నున్నపాము.

అవ. దైవమును నమ్మినవానికిని నమ్మనివానికిని గలుగుదశలు.

మ. పడియాశుక్రియలేచుచెండుకరణి నృంగంబుఁ బ్రాపించియున్
వడిమైఁగార్వముచక్కఁ బెట్టుకొనువిద్వాంసుండుమృత్పిండమ
ట్లడఁగు న్లాని యసండితుండు పతితుం డై లేవఁగా లేడుత
ల్లడపాటొందుచు ధాత్రిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 83

సురభి...స్వతీ, ధాత్రిలో = భూమియందు, విద్వాంసుండు, భం
గంబు = (కారణాంతరములచేత) హానిని (చెఱుపును), ప్రాపించియు = పొంది
ననుగూడ, పడి = నీలమీఁదపడి, ఆకుక్రియ = వేగముగా, లేచు = పైకి ఎగ
నెడు, చెండుకరణి = బంతివలె, పడిమై = వేగముతో, కార్యము = పనిని,
చక్కఁబెట్టుకొను = సరిచేసికొనును (ఆచెఱుపునుదాటి పూర్వస్థితికివచ్చును
అనుట), అపండితుండు = దుర్బుధుండు, పతితుండు = సీచదశను పొందినవాడై,
మృత్పిండము + అట్లు = మట్టిముద్దవలె, తల్లడపాటు + ఒందుచు = కలత
నొందుచు, అడఁగు = కాని = అణఁగిపోవు నేకాని, లేవఁగా లేడు (పూర్వస్థితికి
రాఁజాలఁడు).

సజ్జనుండు హీనస్థితి నందెనా, క్రిందఁబడినచెండు మరల పైకి లేచునట్లు
వెంటనే మరల ఉన్నతదశకు వచ్చును; దుర్బుధుండు గనుక హీనస్థితి నందెనా,
క్రిందఁబడిన మట్టిముద్ద యట్లే అణఁగియుండునట్లు మరల మంచిదశకు రాలేక
అట్లే పడియుండును. ఉపమాలంకారము.

తల్లడము + పాటు - పడ్వాదులు పరమగుచో మువర్తకమునకు లోబ
పూర్ణబిందువులు విభావనగు. పడు, పాటు, పట్టు, పెట్టు, పఱచు మొదలగు
నవి పడ్వాదులు - తల్లడపాటు.

అవ. దైవబలములేనివాని కెక్కడను సుఖము గలుగదు.

శామీండన్ నెత్తి తపింప బట్టతలవాఁడెందే నిల్ నీడఁ గూ
ర్పుండన్ దాళకుజంబుక్రింది కరుగన్ బ్రోతంపమై దానియ
ప్పం డవ్వేళనె తెప్పన న్బయి బడె న్నాబ్బిణంబు వో; దుర్బల
ల్లండం బొయునె డాగిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్వతీ. 84

సురభి...స్వతీ, బట్టతలవాఁడు, ఎండన్ = ఎండచేత, నెత్తి = తల,
తపింపన్ = కాఁపఁబడఁగా, ఇలన్ = భూమిమీఁద, ఎండేన్ = వితావుననైనను,
నీడన్ = నీడయందు, కూర్పుండన్ = కూర్పుండుటకై, తాళకుజంబుక్రిందికి =

తాటిచెట్టుక్రిందికి, అరుగ్ = పోగా, ప్రాక్రంపమెక్ = మిక్కిలి కంపించుచుచేత, దాని + అ + పండు = ఆ చెట్టులోని పండు (ఆ-ప్రసిద్ధార్థకము), అవ్వే శనె = అ + వే శనె = ఆసమయాననే, తెవ్వనక్ = శిశ్రుముగా (తటాలున), ప్రాణంబు + పోక్ = ప్రాణము పోవునట్లుగా, పయిక్ = కలమీద, పడెక్, దుర్దశల్ = ఇదుమలు, డాంగినక్ = దాంగుకొన్నను, దండక్ = సమీపమును, పాయుశే = విడుచునా? (విడువ వనుట).

బట్టతలవాడొకడు ఎండచే నెత్తికాలి, తాళలేక నీడగల ప్రదేశమును కోరి వానిదొర్భాగ్యముచే దగ్గఱనుండిన తాటిచెట్టుక్రిందికిఁ బోయెను. వాడు పోయి నిలిచెనోలేదో, చైవికముగ నాచెట్టునుండి యొకపండు వానితలమీదఁ బడెను. అంత తల బట్టిన బద్దలయ్యెను. తఱుచుగా అదృష్టహీనుఁడు ఎచటికిఁ బోయినను అచటికే ఆపదఁబడు తఱుముకొనిపోవును. చైవబలములేనివాని కెచ్చటను సుఖము కలుగదు.

‘బట్టతలవాడు’-శ్లోభావసిద్ధముగనే తలవెండ్రుకలు మొలపనివాడు. “తాటిచెట్టు” జెప్పట నీడ మృగ్య మనుటకు.

దోమలకు భయపడి గ్రామమువదలి అడవులకేగఁగా నచట పులితోఁట అడుటవంటిది ఇది. ఆర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

కు + జము = భూమినుండి మొలచినట్టిది - చెట్టు.

ప్ర + ఉల్ + కంపము = ప్రాక్రంపము - మిక్కిలి కంపము.

దానియపుండు = దాని + అ + పండు - ఒక్కొక్కచో సమానకతపూర్వ పదము వ్యవహారోత్తరపద మొంటితోడను వాని పెక్కింటితోడను అన్వయించెడి.

అవ. చైవమే బలీయము.

మ. రవిశీతాంశుల కావిధుంతుదునిచే నారళ్లు గన్న, న్భుజం
గవిహంగద్విరచేంద్రబంధనవిధు ల్లనొన్న, విద్వజ్జనుల్

భువిలో యాచకులై చరించెడివిధంబు ల్పాడ, దైవంబె చాల
వరిష్ఠం బని తోచెడి స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 85

సురభి...స్పతీ, భువిలో = భూమియందు, రవి+శిశువులకు = సూర్యచంద్రులకు. ఆ+విధంతుదునిచే = రాహుగ్రహముచేత, (కలుగు), ఆరట్ల=పీడలు, కన్న = చూచినను, భుజంగ+విహంగ+ద్విరదేంద్ర+బంధనవిధుల్ = పాములు పక్షులు ఏనుగులు వీనికి కట్టును, కన్దోన్న = చూచినను, విద్వజ్జనుల్ = బుద్ధిమంతులు, యాచకులు వి = (పేదటికముచే) బిచ్చమెత్తుకొనువారై, చరించెడివిధంబుల్ = సంచరించునట్టిరీతులను, చూడ = చూడగా, దైవంబె=దైవ మొక్కటే, వరిష్ఠంబు = అన్నిటికన్నను వరమైనది, అని, తోచెడి = తోచును.

బంధించుటకు శక్యముకాని పాములు, పక్షులు, ఏనుగులు కట్టుపడుటయు, జగముల ప్రకాశింపజేయు సూర్యచంద్రులు రాహువుబారిని పడుటయు, బుద్ధిమంతులు పేదలై యాచించుటయు చూడగా, అన్నిటికన్న దైవమే బలాధ్య మని తోచును. దైవమే అన్నిటికిని మూలము.

శీత+అంశువు - చల్లనికిరణములు గలవాడు - చంద్రుడు.

విధంతుడు = విధువు = చంద్రుడు, వానిని తుదతి = వృక్షలెట్టువాడు, విధంతుడు = రాహువు.

భుజంగము-భుజం=కుటిలముగా, గమ్=పోవునట్టిది భుజంగము-పాము.

విహంగము - విహాయనమందు = ఆకాశమందు, గమ్ = పోవునట్టిది. విహంగము. రూ. విహంగమము.

ఆరడి (వి. వ.) ఆరట్ల - (బ. వ.); రూ. ఆఱడి.

ఆరడి+లు=ఆరడులు, డి - మీఁది ఇకారమునకు, ఉకారాదేశము. తర్వాత 'డులు'-నకు ధ్వువర్ణాదేశము.

వరము (నిజ.) వరీయము (తర.) పరిష్ఠము (తమ.)

కనినన్ = కన్నన్; } చూ. 77 ప. పడ్డన్.
 కన్దానినన్ = కన్దాన్నన్

కను+గొను = కన్+గొను = కన్+గొను = కన్దాను. శబ్దబల్లవక్రియ.
 అర్థాంతరన్యాసాలంకారము; కావ్యలింగము.

తోలి మూడుపాదములును నాలవపాదమునకు హేతువుగా నుడువఁ
 బడినవి కావున కావ్యలింగాకారము.

అప. గుణవంతుల నల్పాయువులనుగాఁ జేయుట బ్రహ్మయొక్క
 మూఢత్వము.

మ. మహికి న్భూషణమై మహత్త్వములకు న్బట్టానరశ్రేష్ఠునిన్
 మహి నిర్మించి యనంతకాలము మనన్దానీడు లోకేశ్వరుం;
 డిహిహీ! యంతకు నీతి పెంపొనఁగఁగానేలా వృథాగాక? బా
 లహరిద్వాహసమద్యుతీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 86

బాలహరిద్వాహసమద్యుతీ = బాలసూర్యునితో సమానమైనకాంతిగల
 వాఁడా, సురభి...స్పతీ, లోకేశ్వరుండు = బ్రహ్మ, మహికిన్ = భూమికి,
 భూషణము వి=అలంకారమై, మహత్త్వములకున్=గొప్పగుణములకు, పట్టు+
 ఔ=ఆకరమగు, నరశ్రేష్ఠునిన్ = పురుషరత్నమును, మహిన్=భూమియందు,
 నిర్మించి=సృజించి, అనంతకాలము = చిరకాలము, మనన్ కాన్+ఈడు=
 జీవించియుండనీయఁడు. ఇహిహీ = ఇహీ, అంతకున్ = అంతకు, నీతి పెంపు=
 (అటువంటిసృష్టికి) నడక పెంపును, ఒసఁగఁగాన్=ఇచ్చుట, నీలా=ఎందులకు?

బ్రహ్మ సకలగుణసంపన్నుఁడును, భూమికి అలంకారభూతుఁడును అగు
 పురుషశ్రేష్ఠుని నిర్మించుట మంచిపనియే యైనను, అట్టివాని నల్పాయువును
 నేయుటమాత్రము మిక్కిలి శోచనీయము. కావున నట్టిసృష్టిని కొనసాగించుట
 నిష్ప్రయోజనమే యగును. అది బ్రహ్మకు తెలివిలేమియే యనఁదగు ననుట
 రహస్యము.

హరిద్వాహుఁడు-హరిద్వర్ణము (వచ్చనికాంతి) గల గుఱ్ఱములు వాహ. సముగాఁ గలవాఁడు సూర్యుఁడు.

ఈఁడు - ఇచ్చునకు సర్వంబునకు 'ఈ' యగు.

ఇచ్చు+అఁ+ఁడు=ఈఁడు. రూ. ఈయఁడు.

అవ. ఎంతటివానికైనను పాడువిధి యలంఘ్యము.

మ. ఉరులేజోనిధి హేళి చంద్రపరిభ్రష్టోన్ముక్త మైనట్టి యంబరఖండంబె గ్రహించి వర్తిలుఁబగ;ల్పద్వారియు నేయిఁగ్రహము నేతెంచి గ్రహించుదానదియె;యున్నానిన్యమున్నాయలే రరయ న్నారలు సైతమున్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 87

సురభి...స్పతీ, పగల్=పగటిపూట, ఉరులేజోనిధి = అత్యధికమయిన కాంతికినిధియైన, హేళి = సూర్యుఁడు, చంద్రపరిభ్రష్టోన్ముక్తము - చంద్ర=చంద్రునిచేత-పరిభ్రష్ట=చక్కఁగా అనుభవించబడి-ఉన్ముక్తము = విడువబడినట్టిది, ఐనట్టి, అంబరఖండంబె = ఆకాశభాగమునే, గ్రహించి = కైకొని, వర్తిలుఁ=సంచరించును; రేయిఁ=రాత్రియందు, పద్వారియుఁ=పద్మములకు వైరియగు చంద్రుఁడును, క్రమ్మఱుఁ=మరల, ఏతెంచి=వచ్చి, తాను, అదియె = దానినే (అయనుభవించివిడిచిన యంబరభాగమునే), గ్రహించుఁ = కైకొనును, అరయఁ=విచారింపఁగా, వారలుసైతముఁ = ఆసూర్యచంద్రులు కూడ, ఉన్నానిన్యముఁ=అధికమగు మాలిన్యమును, పాయఁలేరు=వదలిపెట్టఁకాలరు.

మహాప్రభావమునకు నిధియగుసూర్యుఁడు ముందురాత్రి చంద్రుఁడు సంచరించిన యాకాశమార్గముననే మఱుదినము పగలు సంచరించును. అతఁడస్తమించినతర్వాత మరల చంద్రుఁడామార్గముననే సంచరించును. ఒకరు అనుభవించి విడిచినదానినే యింకొకరు మరల మరల ననుభవించుచున్నారు. ఈయెంగిలి యనుభవము దైవబలమువలన నట్టిగొప్పతీరిని సైతము వదలినది.

కాదుగదా! ఇక నితరులసంగతి చెప్పవలెనా! కావున శెంతవారివైనను
పాదువిధి పదలదు అని తాత్పర్యము.

పగల్ - పగటియందు - కాలవాచకములకు మార్గవాచకములకు సప్త
శ్లోకమునఁ బ్రథమ బహుళముగా వచ్చును.

అంబరము = ఆకాశము, వస్త్రము.

ఉల్ + మాలిన్యము = ఉన్మాలిన్యము; తకారమునకు నకారాదేశము.

వారలు - వారు, వీరు - పదములపై మరల లు-ల పర్ణములు చేరుట
యొగలదు. అప్పుడు వెనుకనున్న ఉకారము ఆకార మగును.

నైతము. రూ. సంకీర్ణము (వి.) సహితము (ప్ర.)

అవ. దైవయోగము నెవరును దాటలే రనుటయే.

మ. శ్రీతిమృత్యుంజయసంశ్రితుండయినముత్కృష్టామృతస్థానమై
సతతం బోషధినాథుండై శతభిషక్సంసేవ్యుండై యొప్పుచుం
డుతుషారాంశుని రాజయత్న విడ దెందుకొ; దైవపాకం బన
ల్పతరం బేరికి శక్యమే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 88

సురభి...స్పతీ, శ్రీలిక్ = భూమియందు, మృత్యుంజయసంశ్రితుండు
= శివుని ఆశ్రయించినవాడు, అయి, సముత్కృష్ట + అమృతస్థానము = ఉత్త
మోత్తమమైన అమృతమునకుఁ బాఠకతి, వి = అయి, సతతంబు = ఎల్లప్పుడు,
ఓషధినాథుండు = (మందు) మొలకలకు దొర, వి = అయి, శతభిషక్ సంసే
వ్యుండు - శత = నూజులకు (నూజులకొలదిరోగులకు) - భిషక్ = వైద్యు
లచే-సంసేవ్యుండు = సేవింపఁబడినవాడు (శతభిషక్కుత్తమచే వెంబడింపఁ
బడినవాఁడని వాస్తవికార్థము), ఒప్పుచుండు, తుషారాంశునిక్ = చంద్రుని,
రాజయత్న = త్సయరోగము, విడదు = పదలదు; ఎందుక్ = ఎచ్చటను, దైవ
పాకంబు = దైవముయొక్క పరిణామము, అనల్పతరంబు = మిక్కిలిగొప్పది.
విరికిక్ = ఎట్టివారికైనను, (అదైవమును దాటుట), శక్యమే = సాధ్య
మగునా! (కాదనుట).

చంద్రుడు మృత్యువునేజయించిన పరమశివుని శిరోభూషణమై ఆయన నాశ్రయించియున్నాడు. ఇదియునుగాక సర్వశ్రేష్ఠమగు అమృతమునకు స్థానమైనవాడు. సర్వరోగములను పరిహరింపఁదగు మూలికలకెల్ల దొర. ఎల్లప్పుడును నూర్చురైదులు అతనివెంటనేయుండురు. అతఁడు స్వయముగా చల్లనికిరణములు గలవాడు. ఇంతయుండియు నాతనిని క్షయరోగము వదలక పీడించుచున్నది. దీనినంతను చూడఁగా పాడుదైవముయొక్క పరిణామము నెంతటివారును తప్పించుకొన సమర్థులు కారనుట తెల్లమగుచున్నది.

మృత్యుంజయుఁడు: మార్కండేయుని రక్షించునిమిత్తము మృత్యువును జయించినవాడు అనియేనియు, స్వయము మరణము లేనివాఁడనియేనియు. మృత్యుంజయసంశ్రితుఁడు—దక్షశాపమునకు భయపడి చంద్రుడు శివుని కడఁకేగి ప్రార్థింపఁగా, ఆయన యతనిపై జాలిగొని తనశిరసునం దుంచుకొనె నని గాధ.

ఓషధినాథుఁడు—(చూ. ప. 35). ఓషధి అనఁగా 1. మూలిక, 2. ఫలము షక్వమైనంతనే యెండిపోవు పరిమొదలగునది. వానిని బ్రతికించు వాడు చంద్రుడు. తఱుచుగా వెన్నెలబలమున మొక్కలు ఓషధులు) అభివృద్ధిఁబెందున గనుక చంద్రుని ఓషధినాథుఁడనుట.

ఇంతకన్న నిట్లనుట పోలునేమో ?

ఓషధినాథము సోమలత; దీనిరసమునే సోమయాగమున ప్రాచీన ఋషులు వినియోగించుచుండిరి. లతానాచుమైన సోమశబ్దమునకును, చంద్ర పర్యాయమైన సోమశబ్దమునకును భ్రమవలన సాంకర్యమేర్పడి లతాపరక సోమశబ్దమును తత్పర్యాయములును చంద్రునకునైతము వాచకమయ్యెను.

శతభిషక్—1. శత=నూలు, భిషక్=వైద్యులు - నూర్చురైదులు, 2. తారామండలములో నిరుపది నాల్గవదగు శతభిషమనెడి నక్షత్రరాశి. ఇందు నూలునక్షత్రములు కలవు.

రాజయత్న-(1) చంద్రునకేర్పడినక్షయరోగము. (2) క్షయరోగ సామాన్యము. "అనేకరోగముల ననుగమించునదియు, బహురోగములకు ముందు వచ్చునదియు గనుక నిది రోగములకన్నిటికిని రాజు గాన నీపేరు" అని వాగ్బటుడు. "చంద్రుడు దక్షప్రకాశతిపుత్రికల నిరువదేడ్లురను వివాహమాడియు, వారిలో రోహిణియందుమాత్ర మత్యంతానురాగము పూని యుండెను. ఆపక్షపాతమునకై కినిసి దక్షుఁ డాతనిని నిరంతర క్షయరోగి యగునట్లు శపించెనుకాని కుమార్తెలెల్లరును తమభర్త ననుగ్రహింపవలసిన దని తండ్రిని ప్రార్థింపఁగా వారివేడికోలున కంగీకరించి యతఁ డతని కాక్షయము నియతకాలిక మగునట్లునుగ్రహించెను" అనునది పురాణకథ.

అల్పము=కొంచెము, న+అల్పము=అనల్పము = కొంచెముకానిది-గొప్ప యైనది.

ఆవ. దైవము గొప్పవారి కెన్నియూపదల్ప కలిగించినను వారి కెప్పు డును దైర్యముపోదు అనుచున్నాడు.

మ. అమలజ్ఞానుని వెట్టిదైవము వృథాయాసంబుచే జిత్రదోషము పొందించుట కాపద ల్పలిఫ్ఫిన న్సల్పంగనీ, కల్పనా శమునం దేని కలంగునా యతఁడు నిస్సారంబు లౌసప్తశైలములు న్నాగ్రిధులుం బలెన్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 89

సురభి...స్పతీ, వెట్టిదైవము = మూఢదైవము, అమలజ్ఞానుని = నిర్మలమైనజ్ఞానముతో కూడినవానిని (గొప్పవానిని), వృథా+ఆయాసంబు చేజ్ = పనికిమాలిన శ్రమచేత, చిత్రదోషము = అదైర్యమును, పొందించుటకు = పొందునట్లుచేయుటకై, అపదన్ = ఇడుములను, సలిపినన్ = చేసినను, సలుపనీ = చేయనిమ్ము. అతఁడు = ఆమహాత్ముడు, కల్పనాశమునం దేని=కల్పాంతమందైనను (ప్రళయమందైనను), నిస్సారంబులు+బౌ=స్థారము

లేనట్టి, సత్త్వైలములు + వారిధులు బలై = విడుకులవర్వతములవలెను, విడుసుముద్రములవలెను, కలంగునా = దైన్యముచెందునా? (చెందఁ డనుట).

వెట్టిదైవము మహాత్ములను పరీక్షించఁ గోరి వారిధైర్యమును నాశము చేయుటకై వారి శిస్యో యిడుమలపాలు కావించుచుండుట తెలివిమాలినపని. సత్త్వైలవర్వతములును సత్తనముద్రములునైనను ప్రళయకాలమున తమ మేరలు మీఱి నడచుకొనునేమోగాని మహాత్ములుమాత్రము అప్పటికిని తమధైర్యమును వట్టువదలరు.

గాంభీర్యస్థైర్యాదులందు మహాత్ములకును సముద్రకులవర్వతములకును సామ్యముఁ జెప్పట కవులయందు సామాన్యముగాఁ జూపట్టుచున్నది. ఈ వర్వతసముద్రముల దృష్టాంతముచేత ధీరులధైర్యభంగసనము ఆత్మంతదుష్కరమనియు, అటు చేయ నెంచుట పృథాయాసహేతు పనియు సూచితము.

కులవర్వతములు:

“మహేంద్రో, మలయ, శృంగ, స్నానుమా, నృత్యవర్వతః
విస్ఫోశ్చ, పారియాత్రశ్చ, సప్తైతే కులవర్వతాః”.

సత్తనముద్రములు:

“లవణ, ఇత్తు, నురా, సర్పి, దధి, క్షీర జలార్థవాః”.

అమలజ్ఞానుఁడు - నిర్మలమైనజ్ఞానముగలవాఁడు - జ్ఞానమువలన మనః పారిశుద్ధ్యమును, తన్మూలమున స్థైర్యమును సిద్ధించును.

సల్పంగనీ—చూ. 74 ప.

శైలము—శిలాసంబంధమైనది - వర్వతము.—తద్ధితము.

వారిధి - వారికి నిధియైనది వారిధి - సముద్రము.

వారిధులుంబలై - వారిధులు:- ఈ - సముచ్చయార్థకము. వారిధులు+బలై-పోలె, బలె - లు భరమగుచో నామములకు ప్రథమ యగును.

ఉత్తరాధ్యమున వ్యతిరేకాలంకారము.

అవ. అన్నిటిని దైవమే శరణము.

మ. ప్రభు వాడై వము మేర చేసినది దప్ప బాటి హెచ్చబ్బునే
విభవం బాధ్యులఁ జేరినంతటనె? ప్రావృద్వారిదం బెల్లచో
నభివర్షింపఁగఁ జాతకంబునకు నాల్గైదంబుబిందు ల్లదా

లభియించు న్నొగ మెత్తిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 90

సురభి...స్పతీ, ఆధ్యులఁ = గొప్పవారిని, చేరినంతటనె = ఆశ్రయింపఁగానే, ప్రభువు = సమర్థము, బౌ = అయిన, దైవము, మేరచేసినది = విర్పాటుకావించినది, తప్పఁపాటి = పొల్లయి (ఆలెక్రమించి), విభవంబు = ధనము, హెచ్చు = అధికము, అబ్బునే = దొరకునా? ప్రావృద్వారిదంబు-- ప్రావృత్ = వర్షాకాలమందలి- వారిదంబు = మేఘము, ఎల్లచోఁ = అన్నిచోట్లను, అభివర్షింపఁగఁ = నిండుగ వానకురియుచున్నను, చాతకంబునకుఁ = వానశోయిలకు, మొగము + ఎత్తినఁ = నోరు తెఱచిన, నాల్గు + బిందు + అంబు బిందుల్ కదా = నాలుగో అయిదో నీటిబొట్టుమాత్రమేకదా, లభియించుఁ = దొరకును.

సమర్థమగుదైవము ఎవని శెంతయనినిర్ణయించునో వాని కది తనంతటనే దొరకును. దీనికై యొకనినాశ్రయింప నక్కఱలేదు. ఒకవేళ ఆశ్రయించిన, వా శెంతగొప్ప వారయినను విధినిర్ణయమునకంటె హెచ్చు కలుగనే కలుగదు. ఎల్లదిక్కులను వ్యాపించి వర్షాకాలమున మేఘము ఎంతసమృద్ధిగా కురియుచున్నను మేఘు నాశ్రయించిన వానశోయిలకు తలయెత్తి నోరు తెఱవఁగా వానచిగురు లేనాటుగో అయిదోమాత్రమేగదా నోటపడును! అంతకంటె సెక్కుపడదు. కావున అన్నివిధముల దైవమే శరణము.

వారిదము - వారి = జలమును, ద = ఇచ్చునట్టిది - మేఘము.

నాల్గైదు - బహువ్రీహి.

కర్తృ పద్ధతి.

సర్వము దైవాధీన మని దైవపద్ధతిని ముగించినపిదప ఆదైవము నైతము కర్తాధీనముగ నే యున్న ధని నిరూపించుచు దైవముకన్నను కర్తయే గొప్పదను చున్నాడు.

అవ. కర్త బలీయ మని వర్ణించుచున్నాడు.

మ. విధిచే గాని సురల్తమంతనె ఫలావిష్కారకు ల్లాదు; త

ద్విధి యన్నఁ నియత క్రియాఫలద; ముర్విస్తతఫలం బన్నఁ గ
ర్తృధురాయ త్త; మిటాటఁజేసి భజనార్హం బౌచఁగర్తంబెయ
త్యధికం బై ప్రవిభాసిలు స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 91

సురభి...స్పతీ, సురలు = ఇంద్రాదివేల్పులు, విధిచే గాని = దైవము చేతనేగాని, తమంతనె = స్వయముగా, ఫల+ఆవిష్కారకుల్ = ఫలమును వెలయించువారు (ఫలము నిచ్చువారు), కారు; తల్ విధి+అన్నఁ = ఆదైవ మన్ననో, నియత క్రియాఫలదము - నియత = నిర్ణయింపఁబడిన - క్రియా = జ్యోతిష్టోమము, తపము, దానము మొదలగు కర్తములయొక్క, ఫలదము = ఫలమును ఇచ్చునది, (అగును), ఉర్విఁ = భూమియందు, తల్+ఫలంబు అన్నఁ=ఆఫల మన్ననో, కర్తృధురాయ త్తము=కర్తృభారమునకు అధీనమైనది, ఇటు, ఔటఁ+చేసి = అగుటచేత, కర్తంబె = ఆకర్తమే, భజనార్హంబు+ౌచుఁ = పూజింపఁదగిన దై, అత్యధికంబు+ఐ = మిక్కిలిగా, ప్రవిభా సిలుఁ = ప్రకాశించును.

వేల్పులను భజింకమా యనిన వారు ఫలమునీయ స్వతంత్రులుగారు; వారును మనవలెనే విధికి వశమైనవారే. అట్లయిన విధిని భజింకమా యన్న ఆవిధియు ఆయాకర్త కనుకూలమగు ఫలమునిచ్చునేగాని స్వతంత్రముగా నీయఁ జాలదు. మఱి ఫల మన్ననో కర్తాధీనము. కావున వేల్పులకుఁగాని, విధికిఁగాని

మొక్కుటయెందుకు? విధినైతము చేసిని దాటఁజాలదో ఆకర్త కే మొక్కుదము. కనుక మంచిఫలమునకై మంచిపనులు చేసికోవలసిన దని దీనిభావము.

పూర్వపూర్వమునకు ఉత్తరోత్తరము ప్రత్యుత్కర్ష మనుటచే మాలా దీపకాలంకారము. దీనినే సారాలంకార మని కావ్యప్రకాశము పేర్కొనుచున్నది. ఔటఁజేసి—జడవాచకముల ద్వితీయాదిరూపములమీఁద 'చేతన్' విభక్తి యర్థమున 'చేసి' వచ్చుటయొక గలదు.

అతి+అధికము = అత్యధికము. ప్ర+వి+భాసలు = ప్రవిభాసలు.

ప్ర, వి, అతి—అనునుపసర్గలు భృకార్థకములు.

అప. కర్తయొక్క సకలనియంతృత్వము.

మ. అజు బ్రహ్మాండఘటాళి సల్ప ఘటికారాచార్యుఁ జేసె; స్వప్రభృజుభిక్షాటనుఁ జేసె; సూర్య భ్రమణవ్యాసంగిగాఁ జేసె; సంబుజనాభుఁ వివిధావతారతరభాత్తు న్నేసె; నక్కర్త మెల్లజనశ్రేణి కలంఘ్య మా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి. 92

సురభి...స్పతీ, (ఏకర్తము), అజు = బ్రహ్మను, బ్రహ్మాండఘటాళి - బ్రహ్మాండ+ఘట = బ్రహ్మాండములనెడు కుండలయొక్క - ఆళి = పరుసను, సల్ప = చేయుటకు, ఘటికార+ఆచార్యుఁ = కుమ్రుల కాచార్యునిగా, చేసెన్ = చేసెనో, పృషధృజుఁ = పృషభమును ధృజముగాఁ గలిగిన శివుని, (మృత్యువును జయించినవాడైనను అనుట), భిక్షాటనుఁ = దిచ్చ మెత్తుకొనుచు తిరుగువానినిగా, చేసెన్, సూర్యుఁ = (సకలలోక ప్రకాశకుడగు) సూర్యుని, భ్రమణ వ్యాసంగి కాఁ = (ఒక నిమిషమైన విక్రాంతి లేక) తిరుగుటయందు మిక్కిలి అసక్తికలవాఁడు అగునట్లు, చేసెన్, సంబుజనాభుఁ = (తామర నాభియందుకలవాఁడును, కుడియందు అఖిలభువనములు కలవాఁడును అగు) విష్ణుమూర్తిని, వివిధావ...త్తుఁ - వివిధ = కలువిధములైన - అవతార = అవతారములచే - తరళ = ప్రకాశించు - ఆత్మ = శరీరము కలవానినిగా

(అవతార మెత్తునట్లుగా), చేసెన్, ఆశ్కీర్తము = అంతటి ప్రభావము గల ఆకర్షము, ఎల్లజనశ్రేణికిన్ = మానవశ్రేణి కంతటికిని, అలంభ్యము = దాటరానిది, ఔన్ = అగును.

కుమరి కుండలు చేయునట్లు బ్రహ్మకు బ్రహ్మాండములు సృజించుచుండు దురవస్థయు, శివునకు బిచ్చగాఁడై తిరుగవలసిన కష్టమును, సూర్యునకు సదా ఆకాశమునందు బ్రమించుచుండవలసిన సంకటమును, విష్ణువునకు వివిధములైన యవతారముల నెత్తవలసినపీడయు దేనివలనఁగలిగినదో, అది ఆత్రిమూర్తులను సైతము ఆడించుకొని ఆకర్ష యెట్టివారికిని దాటరానిది.

అజాఁడు—అ=విష్ణువు, అజాఁడు = విష్ణువుకుమారుఁడు-బ్రహ్మ.

బ్రహ్మాండము—ఈవిశ్వమంతయు నంధకారావృతమై యుండినకాలమున భగవంతుఁడు నిజలేజముచే దానిని చెదరఁగొట్టెను. మొట్టమొదట ఆయన జలమును సృష్టించి యం దోకబీజమునుంచెను. అయ్యదియే యొకగొప్ప యండమయ్యెను. అందుండి భగవంతుఁడు బ్రహ్మరూపమున నావిర్భవించెను. కనుక నాయండమునకు బ్రహ్మాండ మనుపేరు కలైను అని మనుస్మృతి.

ఘటికారుఁడు-ఘటి = కుండ, దానినిచేయువాఁడు = ఘటికారుఁడు= కుమరి.

పుష్కధ్వజు భిక్షాటనుఁజేసి - బ్రహ్మకు ఆదిలో నైదుముఖము లుండెను. ఆయన యొకప్పుడు కల్ల వచింపఁగా పరమశివుఁడు కినిసి ఆయన యొడవముఖమును ఖండించెను. అందువలన శివునకు బ్రహ్మహత్యాపాతకము కలిగినది. దానికి ప్రాయశ్చిత్తముగా శివుఁడు బ్రహ్మకపాలమును చేబూని భిక్షాటనముచేయసాగెను.

సూర్యున్ - సూర్యుఁ డిట చంద్రాదిగ్రహములకును నక్షత్రములకును ఉపలక్షణము.

వివిధావతారకరణార్తున్ - విష్ణువునకు దశావతారములు ప్రసిద్ధి.

“మత్స్యః కూర్తో వరాహ శ్చ నరసింహోఽథ వామనః,
రామో రామశ్చ కృష్ణశ్చ బుద్ధః కల్కిచ లే దశః.”

విష్ణువునకు అవతారబాధకలుగునట్లు భృగు దూర్వాసుల కావము కల
దని యోగవాసిష్ఠరామాయణమునను మత్స్యపురాణమునను కలదు.

అవ. సకలనియామక మగుటవలనను, సకలశ్రేయములకు నిధానమగుటచేతను
సత్కర్తాచరణ మత్యావశ్యక మని పద్యద్వయముచే ఉపదేశించుచున్నాడు.

మ. ఘను నత్యల్పునిగా, వివేకి జడునింగా, జెంత దూరంబుగా,
ననవద్యామృతము నిష్పవంబుగ, సఖు న్నానాపహుంగా, నొన
ర్చు నవో కర్తము! దానిమానిమరిదుర్బుద్ధుల్లఱొఘోపలా
లనము న్గోరుదు రేలొకో సురభిమల్లా నీతవాచస్పతీ. ౪౩

సురభి...స్పతీ, కర్తము = సత్కర్తమనుదేవత, ఘనుక్ = గొప్ప
వానిని, అత్యల్పునిగాక్ = మిక్కిలి నీచునిగాను, వివేకిక్ = బుద్ధిమంతుని
(విద్వాంసుని), జడునిక్ కాక్ = బుద్ధిలేనివానినిగాను (మూర్ఖునిగాను),
చెంతక్ = సమీపమును, దూరంబుగాక్, అనవద్య+అమృతముక్ = ఉత్త
మోత్తమమైన అమృతమును, విషంబుగక్, సఖుక్ = స్నేహితుని, ప్రాణాప
హుంగాక్ = ప్రాణమును అపహరించువానినిగాను, ఒనర్చును = చేయును
(మార్చును). అహో = అశ్చర్యము. దానిక్ = (అట్టి సర్వశక్తిమంత మగు)
కర్తమును, మాని, మరి, దుర్బుద్ధులు = పెడబుద్ధికలవారు, గుఱొఘోపలాల
నముక్-గుణ = రజస్తమాదిగుణములయొక్క - ఓషు = సమూహముయొక్క-
ఉపలాలనముక్ = బుజ్జగింపును, (రజస్తమోగుణాత్మకములగు సర్థములను),
ఏలొకో గోరుదురు = ఏకారణముచేతనో గోరుచున్నారు. (గుణములు క్షేత్ర
కరములైన ఫలముల నిచ్చునవి యెనను వానినే గోరుదురు.)

సత్కర్తము సుజనులను దుర్జనులుగాను, విద్వాంసుని మూర్ఖునిగాను,
చెంతను దూరముగాను, అమృతమును విషముగాను, స్నేహితుని శత్రువుగాను
ఒనర్చున క్రికలది. గోరినగోర్కులను అనుభవించు దలంచువాడు దుఃఖమయము

లగు రాజసత్వానుసక్త్యముల నాశ్రయింపక సత్కర్తమునే ఆశ్రయింప వలయును.

అశక్యమును శక్యము చేయఁగలుగు ననుటచే విశేషాలంకారము.

అపహాము = చెఱచునట్టిది.

ప్రాణాపహండు - ప్రాణమును చెఱచునట్టివాఁడు - చంపునట్టిశత్రువు.

గుణ+ఓషు = గుణోషు - వృద్ధిసంధి - ఆ, ఓల-కు రెంటికిని ఔ - ఆదేశము.

ఓషు+ఉపలాలనము = ఓషూపలాలనము-గుణసంధి. ఆ, ఉ-లకు ఓ - ఆదేశము.

అవ. సంపదాపదలు శుభాశుభకర్తాయత్తములు గావున అదే సత్కర్తా చరణోపదేశము.

మ. శుభకర్తంబు కలంతసేపు దయిత ల్బుద్ధాంతము ల్బుత్తముల్ సుభటౌఘం; బది దీతిన న్నకలము న్నూత్రంబు విచ్ఛిన్న మై న భువి న్నెందినము త్రియంబులగతిన్ నానావిధం బౌను వల్లభ తారంజితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 94

వల్లభ తారంజితభూజనా - వల్లభతా = స్వపరిపాలనముచేత - రంజిత = సంతోషపెట్టఁబడిన - భూజనా = ప్రజలుగలవాఁడా, సురభి...స్పతీ, శుభకర్తంబు = మంచికర్తము (దానివలన కలుగు అదృష్ట మనుట), కలంతసేపున్ = ఎంతకాలము ఉండునో అంతకాలమును, (ఎంతకాలముకూడ వచ్చుచుండునో అంతకాలము), దయితల్ = ప్రియురొండు, శుద్ధాంతముల్ = పరిశుద్ధములైన అంతఃపురములును, ఛత్రముల్ = (తెల్ల) గొడుగులు (రాజచిహ్నములు) సుభట+ఓషుంబు = మంచిధేటుల సమూహమును, (అనునవియుండును), అది = ఆశుభకర్తము, తీతినన్ = వ్యయము కాఁగా, సకలమున్ = ప్రియురొండు, అంతఃపురము, గొడుగు అనునవి యెల్ల, మాత్రంబు = దారము, విచ్ఛిన్నము

వివేక = పెరుగఁగా, భువి = నేలను, చెందిన = పొందిన (నేలమీఁద పడిన), ముత్తయంబులగలి = ముత్యముల (విధమున) వలె, నానావిధంబు = నలుదిక్కుల చెదరినట్టిది, డోను = అగును.

పురాకృతపుణ్య మున్నంతవఱకును, ప్రియుర్రాంధ్రు, మేలయిన యంతః పురములు, తెల్లగొడుగుతోఁగూడిన ప్రభుత్వము, వీరులగుభటసేన అనునవి మనుష్యుఁడు అనుభవించఁగల్గును. ఆపుణ్యము ముగియఁగానే అవి యన్నియు పెరిగిపోయిన ముత్యాలపేరులాని ముత్యములవలె నలుదిక్కుల చెదరి మాయ మగును.

శుద్ధాంతము = పరిశుద్ధులైన సరక్షకులు సమీపమందుఁ గలిగినది; రక్షిం పఁబడిన ప్రాంతములు కలది. రాచనగరు, నగరిలో స్త్రీలుండుగృహము.

కల+అంత - కలంత - అంతపరిమార్థకము - కనుక సంధిసత్వము.

ఛత్రముల్ = (ప్రకరణబలముచే) తెల్లగొడుగు అనియర్థము. అది రాజచిహ్నము. కాన దొరతన మని భావము.

ముత్తయము — ఇయకుమాణుగా నామాంతమున కెత్వము బహుళముగా నగు - ముత్తయశబ్దమునందుమాత్రము ఇత్వలోపము కానఁబడియొడి - ముత్తయము - ముత్తైము - ముత్యము. ఉపమాలంకారము.

అవ. ఏపనిచేసినను దానిపర్యవసానమును ముందు ఆలోచించుకొని చేయవలెనుగాని తొందరపడరాదు అనుట.

మ. అగుణంబేని గుణాధ్యమేని యొక కార్యం బెద్ది యైన న్నదిఁ ముగియనోన్మచనఁజేసిపూనఁగఁదగు, న్నూన్పిన్మయోత్పాదితం బగునేనిఁ గడగండ్లు గాక యధికం బొచిత్తశల్యం బగున్ లగదత్తుజ్జ్వలసద్గుణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 95

లగదత్తుజ్జ్వలసద్గుణా - లగత్ = స్థిరపడిన - అతి+ఉజ్జ్వల=విక్సిరి ప్రకాశవంతమైన - సద్గుణా = మందిగుణములుకలవాఁడా, (సహజమగు సద్గు

జములచే ప్రకాశించువాఁడా), శురభి...స్వతీ, అగుణంబేనికొ = చెడ్డదిగాని, గుణాఢ్యమేనికొ = మంచిదిగాని, ఎద్దియొనకొ ఒకకార్యంబు=వీరైనను ఒకపనిని, మదికొ = మనస్సునందు, ముగియకొ=పూర్తిగా, యోచనకొచేసి = ఆలోచించి, పూనకొకొతగుకొ = ప్రయత్నించుట తగియిండును. పూన్కి=కార్యారంభముచేయుట, రయ+ఉత్పాదితంబు=మిక్కిలి తొందరకలిగినట్టిది, అగునేనికొ=అయినయెడల, కడగండ్లు=కష్టములు, కాక=తప్ప, (కష్టములతోపాటు), అధికంబు+టొ=మిక్కిలియైన, చిత్తకల్యము=హృదయమునకు ములికి అగును (మనోవేదన)పుట్టించి బాధించును అనుట).

ఎవఁడుగాని మంచిదో చెడ్డదో యొకపనిని చేయ నెంచిన ముందుగా దానివర్తవసానమును దీర్ఘముగా ఆలోచించుకొనవలయును. అట్లుకాక తొందరపడి యాకార్యము సారంభించిన నది కడగండ్లపాలుగావించుటేగాక యావజ్జీవము హృదయమునగుచ్చుకొన్న బాణపుములికివలె బాధించుచుండును. కావున సావధానముగ విమర్శించినతరువాతనే యేకార్యమునుగాని పూనుకొనఁదగును; అట్లుచేసిన చిత్తమునకు సమాధానము కలుగును.

కడగండ్లు - నిత్యబహువచనము. (కడ+కండ్లు.)

కండు=విపత్తు-కండ్లు=విపత్తులు. కడగండ్లు = మరణముధనుక నుండువిపత్తులు-అగచాట్టు. కాక = వినార్థకమగు నవ్యయము.

మది (వి.) మతి (ప్ర.) పూన్కి-రూ. పూనికి-పూనుధాతువు కృదంత రూపము-"కొరు మొదలగువానికి 'ఇకి' వర్ణకమగును." విను, పోలు, మను, పూను మొదలగునవి కొర్యాదులు. ఉపమాలంకారము.

అవ. సత్కర్తము ననుష్ఠింపనివాడే మందభాగ్యుఁడు.

మ. ఘనసారంబునఁ గోద్రవావృత్తియొసంగ, స్రత్నభాండంబు చందనదారుల్లాని తెల్కపిండి దగ వండం, బైఁడినాఁగంట దున్ని నెఱి న్నూదికి నాట జిల్లెడులు, చింతించు న్నహిం బుట్టి పుణ్యనిరీహుం డగువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 96

శ్రీసుర...స్వతీ, మహి = (కర్మభూమియగు) ఈదేశమున, పుట్టి, పుణ్యనిరీహుండు - పుణ్య = (తపము మున్నగు) పుణ్యకార్యములయందు-నిరీహుండు = కోరికలేనివాఁడు, అగువాఁడు = అగునట్టిమనుజుఁడు, ఘనసారమున = కప్పురపు టరఁటితో, శోద్రవ+ఆపృతి = ఆరెవడ్లచేనికీ కంచెను, ఒసంగ = విర్వణుచుటకును, చందనదారుత్ = మంచిగందపుచెక్కలను, రత్నభాండంబు = రత్నముతోచేయఁబడిన కుండను, కొని=తీసికొని, తెల్కపిండి = గానుఁగపిండిని, తగ = ఒప్పుగునట్లుగా, వండ = వండుటకును, వైడినాఁగంట = బంగారునాఁగేటితో, (నేలను), దున్ని, నెట్ = పూర్తిగా, దూదికి = దూదికొఱకు, జిల్లేడులు = జిల్లేడుచెట్లను (జిల్లేడుదూది పట్టువలె మెత్తగ నుండును), నాట = నాటుటకును, చిలిందు = ఆలోచించువాఁడగును.

ఈధరతఖండము కాస్త్రోచితకర్తలు చేయఁదగినభూమి. అట్టిదానియందు జనించికూడ తపస్సు మొదలగు పుణ్యకార్యము లేపురుషుఁడుచేయఁడోవాఁడో భాగ్యహీనుఁడు, మూర్ఖుఁడుగూడ. ఎట్లన ఆరెవడ్లచేనికీ కప్పురపుఁటరంటులను కంచెగానిర్పించువాఁడును, తెలకపిండిని వండుకొనుటకు చందనపుకట్టెలను రత్నాలకుండను ఉపయోగించువాఁడును, జిల్లేడుదూదికోసము బంగరునాఁగేటితో నేలనుదున్నువాఁడును ఎట్టివారగుదురో వారితో సమానుఁడగును. అనఁగా ఉత్తమఫలసాధనమును నీచఫలసాధనమునకై వినియోగించుకొను మూర్ఖుఁడగునని భావము. కనుక అన్నివిధముల శ్రేయస్కామునకు సత్కర్మానుష్ఠానమే తగినది.

భారతీయుల కీదేశము కర్మభూమి; చంద్రులొకస్వర్గలోకాదులు భోగభూములు. ఇచట పుణ్యకార్యములొనర్చువారికి స్వర్గాదిలోకములు ప్రాప్తించుననియు, తత్ఫలానుభవ మచటముగియఁగా వారు మరల పుణ్యకార్యాచరణ నిమిత్త మీభూమియందు జనింతు రనియు శ్తుతులు నుడువును.

ఘనసారము=(1) కర్పూరము, (2) కర్పూరపుటనఁటి.

అవృత్తి=అపరణము=చుట్టుకొనియుండునది=కంచె, వెలుంగు.

రత్నభాండము = రత్నములతో చేసిన కుండ - వజ్రవైడూర్యములతో సంబంధించినది.

దారుల్ : దారుపుల్ - అనుశబ్దమున పువర్ణము లోపింపఁగా సిద్ధించిన రూపము. పువర్ణలోపము రాహు, బాహు శబ్దములలోపలే.

తెల్కపిండి=తెలకపిండి- లమిడి అకారము లోపింపఁగా తెల్కపిండి అగును. రూ. తెలికపిండి.

పైండి=బంగారము. రూ. పయిండి, పసిండి.

నాఁగట - నాఁగలి+టి+అ - నాఁగలి ఔపవిధక్తికము గావున తుదిపర్ణమునకు 'టి' ఆదేశము; అనువాదర్థకము ఒడవాచకము గావున తృతీయాసప్తముల 'అ' ఆదేశము. ఇట తృతీయార్థకము. రూ. నాఁగేలు, నాఁగెలు.

జీల్లెడు-రూ. జీల్లెడు.

పుణ్యనిరీహుఁ డెవఁడో వాఁడు ఘనసారంబున కోద్రవావృత్తి యొసంగును. ఇత్యాదివిశిష్టములగు ఒసంగుట, వండుట, నాటుట అనువానిచేత నిర్దిష్టమైన వాక్యములయర్థ మసంభవముగావున అసంభవవస్తువుల సంబంధముచే మాలానిదర్శనాలంకారము. చూ. 1 వ. మూర్ఖ పద్ధతి.

అవ. పుణ్యకర్త మే సర్వమునిచ్చును గావున దానినే గడింపవలయును.

శా. ప్రావీణ్యంబుల రావు, బల్ చదువుల రా, వన్వ వాయంబుల రా, పుర్వీశ్వరనిత్య సేవకతన న్రా, పుజ్జ్వలాకారత రా, వేనాట ఫలించు వృక్షముగలి స్సత్కర్త మైశ్వర్యముల్ తావై నాటికి జేకుటు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 97

సురభి...స్పతీ, ప్రావీణ్యంబుల = వివిధములగు విషయములుగల శేర్షరికనముచేత, (విశ్వరముల్ = సంపదలు), రావు = కలుగవు, బల్ చదువుల = గొప్పచదువులచేతను, రావు, అన్వ వాయంబుల = కలముచేతను,

రావు, ఉర్వీశ్వర నిత్యసేవకతనన్ - ఉర్వీశ్వర = రాజులయొక్క-నిత్య=ఎడ
తెగని-సేవకతనన్=కొలుపుచేతను, రావు, ఉజ్జ్వలకారతన్=చక్కగా ప్రకా
శించుచున్న ఆకారముచేత (చక్కదనముచేత)ను, రావు, సత్కర్తము=పుణ్య
కర్త, విశ్వర్యముల్=సంపదలయొక్క, తావు=స్థానము, వి=ఆయి, వీనాటన్=
ఏయే సమయములందు ఫలించవలయునో, నాటికిన్ = ఆయాసమయము
లందు, ఫలించు = ఫలమొనగనట్టి, (పరివర్తనమయమందే అనుట), పృథ్వి
గతిన్=చెట్టువలె, చేతులున్=సిద్ధించును.

పురుషునకు పలువిధముల నేర్పరితనము, గొప్పవిద్య, మంచికులము,
ఎడతెగని రాజసేవ, సౌందర్యము అనునిది విశ్వర్యాదిఫలముల నీయఁజాలవు.
దానిదాని ఋతువులో ఆయాచెట్టు ఫలించునట్లు, పూర్వముచేసికొన్న పుణ్య
ములు వానివానికాలము వచ్చినప్పుడు చక్కగా ఫలములనిచ్చును. పురాకృత
పుణ్యకర్త విశేషమునకు వ్యతిరేకముగా ఫలము కలుగఁజాలదు కావున సత్క
ర్తములనే చేయవలసినది అని భావము.

ఫలించుట యనుధర్మ మొక్కమాటుమాత్ర ముదాహరింపఁబడి
యొందుటచే దీపకాలంకారము.

3, 4 పాదములలో ఉపమాంకారము.

బల్-బలువు అను విశేషణమునకు పృథ్వియందు అంత్యవర్ణము లోపిం
పఁగా బలు అగును. హల్లు పరమగుచో బలు-లోని ఉత్వమునకు వికల్పముగ
లోప మగు. గతి - ఉపమానాచకము.

విశ్వర్యముల్ తావు-విశ్వర్యములయొక్క తావు. యొక్కకులోపము
బహుళము.

అవ. ఇందును దైవప్రభావమే.

మ.మునుఁగు న్నాక పయోధిలో, రిపుచయంబునైల్పుఁగాకెట్టులేక,
వినువీధి న్నన నేర్పుఁ గాక, కృషివాణిజ్యాదులం బొర్లు గా

క, నిలింపాచలమెక్కుగాక, చదువు లైకట్టుగా, కెచ్చురా
దనయం బున్నది పోదు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 98

శ్రీసురభి...స్పతీ, (పురుషుడు), పయోధిలోకం=సముద్రమునందు,
మునుగుళికాక=మునుగనీ, రిపుచయంబు=శత్రుసమూహమును, గెల్పు
కాక=గెలువనీ, ఎట్టులేక = ఏదోయత్నముచేత, వినువీధి=ఆకాశమార్గము
నందు, చన=పోవుటకు, నేర్పుకాక=సమర్థుడుకానీ, కృషి+వాణిజ్య+
ఆదులక = సేద్యము, వర్తకము, మొదలైనవానియందు, పొద్దుకాక =
పొరలుక+కాక = పొరలాడనీ, నిలింప+అచలము = దేవతలకు ఆవాసమైన
వర్షతము (మేరువు=బంగారుకొండ)ను, ఎక్కుకాక = ఎక్కునీ, చదువుత్ =
(వేదాది) సమస్తవిద్యలును, కైకట్టుకాక = వశమైనకానీ, అనయంబు=
అవశ్యముగా, ఎచ్చు=అధికము, రాదు, ఉన్నది, పోదు.

పురుషుడు సముద్రములో మునిగినను, పోరిలో శత్రువులను గెలిచి
నను, ఎంతోప్రయత్నముచేసి (యోగాదుల నభ్యసించి) ఆకాశగమనము
సాధించినను, సేద్యమును వర్తకమును చేసికొనుచు వానియందే మునిగి
యున్నను, మేరువుకొన కెగిరినను, వేదాదివిద్యల నన్నిటిని కైవసముచేసి
కొన్నను, ఇట్టివి యెన్ని సాధింపగల్గినను అదృష్టమున్నంతమాత్రమే లభిం
చునుగాని అంతకన్న హెచ్చు రాదు; ఉన్నదానికి లోటు లేదు.

పయోధిలోక మున్గ. (1) జలస్తంభనాదివిద్యలుజేర్చి జలమున
సంచరించుశక్తి. (2) ముత్యములు మున్నగు రత్నములకై సముద్రమున
మునుగుట-అనియైనను.

వినువీధిజనక, నిలింపాచల మెక్కుకాక - ఈరెండుకార్యములు యో
గానుభవధానముచే సాధికములు.

చదువుత్-వేదవేదాంగాదివిద్యలు.

నాల్గుచేదములు, అఱువేదాంగములు, మీమాంస, న్యాయము, పురాణము, ధర్మశాస్త్రము అని విద్యలు పదునాలుగు; వీనితో ఇతిహాసములు, అగమములు మొదలగు అఱువది నాల్గు గూడ చేరును.

కొందఱిమతమున చదువులన్న అస్వీక్షికీ, త్రయీ (వేదములుమూడు), దండనీతి యనునవి మూడు; మఱికొందఱిమతమున అస్వీక్షికీ, త్రయీ, వార్త, దండనీతి అనునవి నాల్గు.

ఇచటఁ బేర్కొన్న మునుఁగుట మొదలగునవి చతుష్వర్ణికళలలో నంత ర్భాగములు.

“రానున్నది రాక మానదు, పోనున్నది పోక మానదు”

“యద్భావం తద్భవతి, యదభావి నతద్భవేత్”-అని న్యాయము.

అవ. మహాసంకటసమయములందును పూర్వపుణ్యమే శరణ మగును.

మ. అనియందు న్వనియందు దావశిఖయం దంభోధియం దద్రిసా
సునికాయంబులయందు శత్రుతలియందు స్తుప్తునైన స్వీమ
త్తుని నైన నిష్కమాసనస్థు నయిన న్దోడై సుకర్తంబు పా
లనము జ్ఞేయు జనావళి స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 99

సురభి...స్పతీ, అనియందుక్ = యుద్ధమునందును, పనియందుక్ = అడవియందును, దావశిఖయందుక్ = కార్పిచ్చు (అడవినిప్పు)నందును, అంభోధియందుక్ = సముద్రమునందును, అద్రి + సాను + నికాయంబులయందుక్ = కొండకొనల ప్రాపులందును, శత్రు తలియందుక్ = పగవాండ్రగుంపునందును, సుప్తుక్ ఐనక్ = నిద్రితునిగాని, ప్రమత్తుక్ ఐనక్ = మత్తుగొన్న (కైపులోనున్న లేక, పరాకుపడియున్న) వానినిగాని, విషమాసనస్థుక్-విషమ = అపదయందు-అసనస్థుక్ = నెలకొనినవానిని, అయినక్ = కాని (మిట్టపల్లములుగా నుండు నేలమీదఁబూర్చున్నవానిని; లేదా, భయముపుట్టించు స్థానమునందున్న

చానిని), (అగు), జనావశిక్ = జనసమూహమును, నుకర్తంబు = పూర్వపుణ్య కర్తము, పాలనముక్ చేయుక్ = రక్షించును.

పురుషుని యుద్ధములో, కార్పిచ్చులో, సముద్రములో, కొండకొనలలో, శత్రువులనడుమను, నిద్రలో, కైపులో, అపదలలో పురాకృతపుణ్యములే రక్షించును; ఇతరములు కావు.

కవి పునర్జన్మ కల దనుటను 97, 99 పద్యములలో సూచించుచున్నాడు.

అవ. పుణ్యాత్మనకు సర్వత్ర సకలసౌఖ్యములు గలుగు నని చెప్పచు ఉపసంహరించుచున్నాడు.

మ. భయదారణ్యము రాజధాని యగు; భూభాగం బశేషంబు రత్నయుతంబై కనిపించు; నెల్లజనులు నృష్టిత్రులై కొల్తు రెంతయు; దొల్తేనను బెట్టిపుట్టినమహాత్మశ్రేణి కిష్టార్థమెల్లయెడ న్నల్లు సుఖంబున న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి 100

సురభి...స్పతి, తొత్ మేనసు = పూర్వజన్మమునందు, ఎంతయుక్ = మిక్కిలి, పెట్టిపుట్టిన = (పురాకృతపుణ్యముచే) అదృష్టవంతులైన, మహాత్మశ్రేణిక్ = పెద్దలసముదాయమునకు, భయద+అరణ్యము = భయముపుట్టించు అడవి, రాజధాని = రాజానివసించెడు ముఖ్యపట్టణము, అగుక్, ఆశేషంబు = సమస్తమైన, భూభాగంబు = భూమియు, రత్న+యుతంబు+వి = మణులతో కూడుకొన్నట్టిదై, కనిపించుక్ = కనబడును, ఎల్లజనులుక్ = జనులందఱును, సన్నిత్రులు = సౌజన్యముతోకూడిన స్నేహితులు (ఆప్తులు) వి, కొల్తురు=సేవితురు, (వారికి), ఇష్ట+అర్థము=కోరినవస్తువు, సుఖంబునక్=మిక్కిలి సంతోషముతో, ఎల్ల+ఎడక్=అన్నిస్థలములందును, కల్గుక్=కలుగును.

ఎవఁడు పూర్వజన్మమున విస్తారమైన పుణ్యకార్యము లాచరించి యుండునో అమనుష్యునికి ఘోరారణ్యములొకాడ సకలభోగములును రాజ

నీతి శతకము

ధానిలో రాజునకు జరిగినట్లు జరుగును; పెరివా రెల్లరును అప్పు లగుదురు; భూమిపై అడుగిడినచోట్ల కెల్ల రత్నములును నిధులును దొరకినంతసాఖ్యము కలుగును. కనుక స్వశ్రేయోభిలాషి సత్కర్తాచరణతత్పరుడై యుండఁ దగు ననుట సందర్భాభిప్రాయము.

భయదము=భయమును ఇచ్చునట్టివి-క్రూరమృగాదుల ప్రాచుర్యముచేత.

రాజధాని=రాజునకు నివాసమైనది-సమస్తభోగములను సాధించునది.

అశేషము=శేష మేమియులేక-చతుస్సముద్రాంతమైన భూమి.

రత్నయుతము-(1) శ్రేష్ఠమైన వస్తువులతో సమృద్ధమైనది.

(2) మహాపద్మము మొదలగు నవనిధులతోను నిండినది

అనఁగా సమస్తఫలముల నొసఁగునది.

పెట్టిపుట్టువాఁడు - అదృష్టవంతుఁడు. జాతీయశబ్దము.

నీతిశతకము సమాప్తము.

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామికాన్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి

‘వావిళ్ల’ ప్రెస్సున ముద్రితము.

P. I. Card Q. H. No. Ms. 22, 29—9—1945—750 Copies.

ప్రశ్నలు

1. క్రిందిభావములను వివరించుపద్యములం చెబ్బుడు :
 - (a) మూర్ఖులతో స్నేహము కష్టము.
 - (b) జ్ఞానార్థము అత్యవశ్యకము.
 - (c) విశ్వరూపము.
 - (d) సేవకావృత్తి యలికరినము.
 - (e) కవి నృపతులతారతమ్యము.
2. (a) 26, 57, 60, 66 పద్యములలోని భావములను విశదీకరింపుడు.
- (b) ఈపద్యములలోని సమాసములను వివరింపుడు.
3. దానప్రాశస్త్యమునుగూర్చికాని, కర్తప్రాధాన్యత నుద్దేశించికాని, విశదీకరించుచు రెండేసిపద్యములచే నుదాహరింపుడు.
4. సందర్భోచితముగ సర్థవివరణము చేయుడు :
 - (a) జాగిలం బవ్వేల్పుందొరఁ జాచి. కొంకదు గృహితార్థావమానంబు (9)
 - (b) పండితగ్రామణు ల్లేది నూహింప నలంతులే. (11)
 - (c) గురుత్వలఘుత్వంబుల నిశ్చితంబులగుచర్చకేఁజిదోపించు. (36)
 - (d) కూ శివ్వరి మే లనున్ (43)
 - (e) మే లిట్ల యై యడరున్ జుమ్మ గ్రమంబుతో. (58)
 - (f) చెన్నారు నవ్వేళ్ళలీల జనాధీశులనీలి. (38)
 - (g) తొలుతస్థిర్లు ములై పారిం గృశములై తోఁచున్. (45)
 - (h) ఎందును ముక్త్యాత్ముల కిట్టి మూఁడువహులు న్నోకంబులొకజేకుఁబున్. (59)
5. (i) జరచై నకొడుధుచైన. (ii) ఘనసారంబునఁ గోద్రవావృత్తి, (iii) తమయర్థంబుపరిశ్కరించి, (iv) షీలి మృత్యుంజయ, (v) ఘనసత్యల్పనిఁగా—అనుపద్యములకు సంపూర్ణవ్యాఖ్య వ్రాయుడు.

6. (a) భర్తృహరి యాశతకమునకు స్వతంత్రకర్తయో? సంభాతయో?
 (b) సీతేశతకమునుండి కవి కిష్టమైన మొకటి యుండి ననుటకు పీలు కలదా? భక్తిబలముచే నాశనికి ప్రియతమనుగుస్థాన మేది?
7. క్రిందివిషయములంగూర్చి కవి భావము లెట్టివి?
 (i) కర్త. (ii) విద్య. (iii) మానవభోగములు.
8. సీతేశతకమునురచించిన మూలకవియొక్కయు, అనువాదకునియొక్కయు కాలములను సప్రమాణముగ నిర్ణయింపుడు.
9. క్రిందిభావములకు సమానమైన పద్యములను సీతేశతకమునుండి యుదాహరింపుడు.
 (a) దారిద్ర్యమునకుమూలము శృష్టయేగాని ధనాల్పత కాదు.
 (b) Full many a flower is born to blush unseen
 And waste its sweetness on the desert air.
10. 26, 67, 68, 83, 88, 92-పద్యములలోని పురాణగాథల వివరింపుడు.
11. దైవపౌరుషములంగూర్చి కవిమత మేది? కర్తమునకును, దైవమునకు నతః దభేదము 'పాటించెవా' సదృష్టాంతముగ నిరూపించునది.
12. సీతేశతకమున వివిధపద్ధతి విభజన మెంత సమంజసము? ఆపద్ధతులకన్ని టికిని వరస్పద సంబంధము కలదా?
13. కవి సీత్యుపదేశమునఁ జేపట్టిన విధానమును విశదీకరింపుడు.
14. అనువాదకుని యనువాదవిధానమును విమర్శింపుడు.
15. క్రిందిప్రయోగములలోని వ్యాకరణవిశేషములను సప్రమాణముగ నిరూపించునది :
 దిశసెంపున్విరి, పువ్రస్త్, రోఁతై, మెలపునయ్యోత్, ఆలరుంగుత్తి అంధ్రు, విశ్వభృషుల్లాడై.
16. కవియాంధ్రజాతీయముల వాడిన విధానమును వివరింపుడు.

పద్య కావ్యము.

	కృతి 1-3 ము. అ.	
అనందరంగ రాట్నందము	... 1 8	
ఆంధ్ర భారతవిమర్శనము, మల్లాది సూర్యనారాయణ కాశీ గారిది	... 0 8	
ఆంధ్ర భాషాభూషణము, విమర్శతో	... 0 6	
ఆంధ్ర భాషార్థ వము, అట్టబైండు	... 0 12	
,, కాలిక్ బైండు	... 1 2	
ఆంధ్ర నామసంగ్రహము, ఆంధ్ర నామశేషము, సాంబసిఘంటువు, టీకాను క్రమణికాసహితము	... 1 4	
డిటా కాలిక్ బైండు	... 1 8	
డిటా మూలము	... 0 8	
డిటా సటిక	... 0 6	
ఆంధ్ర చంద్రాలోకము, సటిక	... 0 12	
ఉత్తరరామాయణము, కంకంటిపాపరాజ ప్రణీతము, చక్కనికూర్పు 3 8	
ఉత్తరహరివంశము, శాచనసోమనాథకృతము	... 1 12	
కవికర్ణ రసాయనము, (మాంధాతచరిత్ర)	... 1 8	
కవిసంశయవిచ్ఛేదము, అడిదము సూరకవిది	... 0 8	
కాశీఖండము, చక్కనికొత్తకూర్పు	... 1 8	
కుచేలోపాఖ్యానము, సటిక, (భాగవతము)	... 0 6	
డిటా గట్టుప్రభుకృతము	... 0 8	
కృష్ణరాయవిజయము, కుమారధర్మార్థటికృతము	... 0 8	
గజేంద్ర మోక్షము, సటిక, చక్కనికూర్పు	... 0 10	
గద్యమద్యసంగ్రహము	... 0 8	
గోపీకాథరామాయణము, 2 సంపుటములు, క్రిమద్రామా		
కవితామణి నర్మయైనచంద్రము, కవనము మిక్కిలి		
సౌందర్య సీత అభివృత్తము	... 10 0	
గజపతిచరితము, యశగానము, పెద్దచుట్ట	... 0 3	

ప్రతి 1-3 ద్వి. అ.

చాటుపద్యమణిమంజరి, క్రొత్తకూర్పు, ప్రథమభాగము	...	1	8
చెన్నబసవపురాణము, పాపకవికృతము	...	1	4
శైమినీభారతము, అశ్వమేధపర్వము	...	1	4
దశరాపద్యములు	...	0	2
తెనుగునమస్యలు	...	0	3
దశమమారచరిత్రము, పద్యకావ్యము, కేతనకవికృతము, చక్కనిప్రతి	...	1	8
దశావతారచరిత్ర, నూతనముద్రితము	...	3	0
నరసభూపాలీయము, అట్టబైండు	...	1	0
నల్గొంపాఖ్యానము, సటిక, చిన్ననైజా	...	0	10
నలచరిత్ర, ద్విపద	...	2	0
నిర్వచనోత్తరరామాయణము, మేలుప్రతి	...	1	0
నీతిపద్యసంగ్రహము, సటిపృణము	...	0	4
నిరంకుశాపాఖ్యానము, రుద్రకవికృతము	...	0	6
పంచతంత్రము, నారాయణకవికృతము	...	1	0
డిటా కాలిగొబైండు	...	1	6
పంచతంత్రము, వేంకటనాథరాజకవికృతము	...	1	4
డిటా కాలిగొబైండు	...	1	10
ప్రభావతీరద్యుమ్నము, క్రొత్తకూర్పు	...	0	12
బ్రహ్మోత్తరఖండము, క్రొత్తకూర్పు	...	1	8
పారికాతాపహరణము, చిన్ననైజా, క్రొత్తకూర్పు	...	0	12
డిటా సురభివ్యాఖ్యానహితము	...	3	0
బసవపురాణము, పిదపర్తి సోమనాథకవి	...	2	8
మనుసరిత్ర, సటిక, వావిళ్ల రామస్వామికృష్ణగారివ్యాఖ్యానముతో చిన్ననైజాన మేలుకాగితములమీద స్ఫుటమైన అక్షరములతో చక్కని ముద్రితము	...	4	0

వావిళ్ల రామస్వామికృష్ణులు అండ్ సన్స్,

292, ఎస్టేట్ నెడ్, చెన్నపురి.